

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ε. ΜΥΛΩΝΑ

Καθηγητοῦ τῆς Ἀρχαιολογίας

Προέδρου τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ἀμερικῆς

ΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΤΡΟΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΘΟΔΟΥ ΤΩΝ ΗΡΑΚΛΕΙΔΩΝ

Ὁ Τρωικὸς πόλεμος καὶ ἡ καθόδος τῶν Ἡρακλειδῶν ἐθεωροῦντο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὡς δύο γεγονότα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἤρχιζεν ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος. Ἡ χρονολόγησις τῆς καθόδου ἐκείνης καὶ τῆς ἀλώσεως τῆς πόλεως τοῦ Πριάμου ἀποτελεῖ πρόβλημα, ἡ λύσις τοῦ ὁποίου ἐπὶ μακρὸν ἀπασχόλησε τοὺς πραγματευομένους τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν ὄχι μόνον εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα. Ἡ ἔλλειψις συγχρόνων ἐξηκριβωμένων πληροφοριῶν καθιστᾷ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος δύσκολον ἂν μὴ ἀδύνατον καὶ ἀναγκάζει τοὺς ἐρευνητὰς νὰ ἀρυσθῶσιν ἐπιχειρήματα ἐκ τῆς παραδόσεως καὶ ἐξ ἀβεβαίων γενεαλογικῶν ὑπολογισμῶν, βασιζομένων ἐπὶ διαφόρου ἀντιλήψεως τῆς διαρκείας μιᾶς γενεᾶς. Διὰ τοῦτο ὄχι μόνον οἱ νεώτεροι ἐρευνῆται ἀλλὰ καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἱστοριογράφοι διαφόρως ὀρίζουν τὰ συμβάντα ἐκεῖνα. Εἰς τὴν παράδοσιν καὶ τὰς γενεαλογικὰς μαρτυρίας προσετέθησαν ἐσχάτως καὶ τὰ ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν προερχόμενα δεδομένα, ὡς καὶ συναφεῖς μαρτυρίαι ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν γειτονικῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα λαῶν, οὕτως ὥστε ὁ ὀρίζων τοῦ προβλήματος κατὰ πολὺν ἡρυνύθη καὶ ἡ ἐλπίς μιᾶς τελικῆς λύσεώς του ἐνισχύθη. Δυστυχῶς καὶ κατόπιν τῆς προσθήκης τῶν νέων στοιχείων ἡ λύσις τοῦ προβλήματος παραμένει ἀβεβαία. Ἐπειδὴ ὅμως τελευταίως ἐδημοσιεύθησαν σοβαραὶ διὰ τὸ ζήτημα μελέται, αἱ ὁποῖαι δὲν προήγαγον δυστυχῶς τὸ ζήτημα, καὶ ἐπειδὴ πιστεύομεν ὅτι ἡ πλήρης ἐξιστόρησις καὶ ἔρευνα τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν δεδομένων τοῦλάχιστον περιορίζει τὰ γεγονότα εἰς στενότερα χρονικὰ ὅρια, ἐπιχειροῦμεν τὴν παροῦσαν γενικὴν ἀνασκόπησιν τῶν πηγῶν καὶ τῶν προταθειῶν λύσεων. Οἱ χρόνοι τῶν δύο αὐτῶν γεγονότων εἶναι ἀλληλένδετοι καὶ ἀποτελοῦν ἐνιαῖον πρόβλημα, διότι γενικῶς ἐπὶ τῆς χρονολογίας τῆς καθόδου οἱ ἀρχαῖοι ἐβάσισαν τὴν τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας καὶ ἐπὶ τῆς καταστροφῆς τῆς πόλεως τοῦ Πριάμου οἱ νεώτεροι ἐρευνῆται στηρίζουν τὴν χρονολογίαν τῆς καθόδου. Τὸ πρόβλημα ὅμως εἶναι πολυμερὲς καὶ παρουσιάζει ἐπὶ μέρους ἀλληλοεξαρτώμενα ζητήματα, τὰ ὁποῖα θὰ πρέπη ἐν ὀλίγοις νὰ ἐξετάσωμεν.

Τὸ πρῶτον ἐπὶ μέρους ζήτημα, τὸ ὁποῖον θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐπ' ὀλίγον εἶναι ἐὰν ὁ Τρωικὸς πόλεμος ἦτο ἀποκύημα τῆς φαντασίας τῶν ῥαψωδῶν ἢ γεγονὸς ἔχον κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἱστορικὴν ὄντοτητα. Βεβαίως σήμερον πιστεύομεν εἰς τὴν ἱστορικότητα τοῦ πολέμου ἐκείνου, ἂν καὶ ἐνίστε παρουσιάζονται ἐρευνηταί, οἱ ὁποῖοι ἐκφράζουσιν δυσπιστίαν ἢ καὶ ἀρνοῦνται τὴν ὑπαρξίν του. Δὲν δύναται ὅμως νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον ὅτι ὁ Τρωικὸς πόλεμος ἀπετέλει ἱστορικὴν πραγματικότητα. Ἀρκεῖ νὰ ἀναγνώσῃ τις τὰ δώδεκα πρῶτα κεφάλαια τοῦ πρώτου βιβλίου τῆς ἱστορίας τοῦ Θουκυδίδου διὰ νὰ πεισθῇ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἐθεώρουν τὸν Τρωικὸν πόλεμον ὡς ἱστορικὸν γεγονὸς, ὡς τὴν πρῶτην κοινὴν προσπάθειαν τῶν Ἑλλήνων. « *Πρὸ γὰρ τῶν Τρωικῶν οὐδὲν φαίνεται πρότερον κοινῇ ἐργασαμένη ἡ Ἑλλάς* », διδάσκει ὁ Θουκυδίδης¹.

Φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὑφίσταντο δυσπιστίαι ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῆς ἐκστρατείας, ταύτας δὲ προσπαθεῖ νὰ διασκεδάσῃ ὁ ἱστορικὸς γράφων: « *Καὶ ὅτι μὲν Μυκῆναι μικρὸν ἦν, ἢ εἴ τι τῶν τότε πόλισμα νῦν μὴ ἀξιόχρεων δοκεῖ εἶναι, οὐκ ἀκριβεῖ ἂν τις σημείῃ χρώμενος ἀπιστοίῃ μὴ γενέσθαι τὸν στόλον τοσοῦτον ὅσον οἱ τε ποιηταὶ εἰρήκασι καὶ ὁ λόγος κατέχει. Λακεδαιμονίων γὰρ εἰ ἡ πόλις ἐρημωθείη, λειφθεὶη δὲ τὰ τε ἱερὰ καὶ τῆς κατασκευῆς τὰ ἐδάφη, πολλὴν ἂν οἶμαι ἀπιστίαν τῆς δυνάμεως προελθόντος πολλοῦ χρόνου τοῖς ἔπειτα πρὸς τὸ κλέος αὐτῶν εἶναι καίτοι Πελοποννήσου τῶν πέντε τὰς δύο μοίρας νέμονται τῆς τε ξυμπάσης ἡγοῦνται καὶ τῶν ἔξω ξυμμάχων πολλῶν... οὐκουν ἀπιστεῖν εἰκὸς οὐδὲ τὰς ὄψεις τῶν πόλεων μᾶλλον σκοπεῖν ἢ τὰς δυνάμεις, νομίζειν δὲ τὴν στρατείαν ἐκείνην μεγίστην μὲν γενέσθαι τῶν πρὸ αὐτῆς, λειπομένην δὲ τῶν νῦν, τῇ Ὀμήρου αὖ ποιήσει εἴ τι χρὴ κἀνταῦθα πιστεύειν, ἦν εἰκὸς ἐπὶ τὸ μεῖζον μὲν ποιητὴν ὄντα κοσμήσαι, ὅμως δὲ φαίνεται καὶ οὕτως ἐνδεεστέρα* »². Ἐκ τῶν ἐπὶ αὐτῶν τοῦ Ὀμήρου ὁ Θουκυδίδης συνάγει ἐνδιαφέρον συμπέρασμα διὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων: « *Πεποίηκε γὰρ (ὁ Ὀμηρος) χιλιῶν καὶ διακοσίων νεῶν τὰς μὲν Βοιωτῶν εἴκοσι καὶ ἑκατὸν ἀνδρῶν, τὰς δὲ Φιλοκτιήτου πεντήκοντα, δηλῶν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, τὰς μεγίστας καὶ ἐλαχίστας· ἄλλων γοῦν μεγέθους περὶ ἐν νεῶν καταλόγῳ οὐκ ἐμνήσθη... Πρὸς τὰς μεγίστας δ' οὖν καὶ ἐλαχίστας ναῦς τὸ μέσον σκοποῦντι οὐ πολλοὶ φαίνονται ἐλθόντες, ὡς ἀπὸ πάσης τῆς Ἑλλάδος κοινῇ πεμ-
πόμενοι* ».

Τὸν σχετικῶς μικρὸν ἀριθμὸν τῶν στρατευσάντων δικαιολογεῖ ὡς ἑξῆς:

1. Θουκυδίδης, I, 3, 1.

2. I, 10, 1-4. Παρεθέσαμεν ὁλόκληρον τὸ χωρίον μετὰ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἴσως θὰ ἀναγνωσθῇ ὑπ' ἐκείνων, οἱ ὅποιοι διδάσκουν ὅτι ἡ Τροία καὶ αἱ Μυκῆναι ἦσαν πολὺ μικραὶ διὰ νὰ ἀποτελέσουν τὸ ἐπικέντρον πολέμου ὡς ὁ Τρωικός.

«*Αἴτιον δ' ἦν οὐχ ἡ ὀλιγανθρωπία τοσοῦτον δσον ἡ ἀρχηματία. Τῆς γὰρ τροφῆς ἀπορία τὸν τε στρατὸν ἐλάσσω ἤγαγον καὶ δσον ἠλιπίζον αὐτόθεν πολεμοῦντα βιοτεύσειν*». Τὸ μακροχρόνιον δὲ τῆς ἐκστρατείας ἀποδίδει εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ πορισμοῦ τῆς τροφῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀφείρωσαν μέρος τοῦ στρατοῦ: «*φαίνονται δ' οὐδ' ἐνταῦθα πάσῃ τῇ δυνάμει χρησάμενοι, ἀλλὰ πρὸς γεωργίαν τῆς Χερσονήσου τραπόμενοι καὶ ληστείαν τῆς τροφῆς ἀπορία. Ἡ καὶ μᾶλλον οἱ Τρῶες αὐτῶν διεσπαρμένων τὰ δέκα ἔτη ἀντεῖχον βίᾳ, τοῖς ἀεὶ ὑπολειπομένοις ἀντίπαλοι ὄντες*»¹.

Ἐκ τῶν περικοπῶν, τὰς ὁποίας παρεθέσαμεν διδασκόμεθα ὅτι ἐκτὸς τῶν ἐπὶν ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι παραδόσεις γνωσταὶ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ ἱστορικοῦ: «*οἷ τε ποιηταὶ εἰρήκασι καὶ ὁ λόγος κατέχει*»· ὅτι μέρος μόνον τῆς δυνάμεως τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων, σχετικῶς μικρόν, μετέσχε τῆς ἐκστρατείας, τὸ ὑπόλοιπον παρέμεινεν εἰς τὴν Ἑλλάδα· ὅτι ἀμφιβολία σχετικαὶ πρὸς τὸ μέγεθος τῆς ἐκστρατείας καὶ τὴν δύναμιν καὶ ἔκτασιν τῶν πόλεων ὑφίσταντο ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα· ὅτι ἡ ἐκστρατεία ὄντως διήρκεσεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον καὶ ὅτι ὁ Τρωικὸς πόλεμος ἦτο ἱστορικὸν γεγονός. Τοῦλάχιστον αὐτὰ ἐπιστεύοντο καὶ ἐδιδάσκοντο κατὰ τὸν πέμπτον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα.

Ὁ Τρωικὸς πόλεμος βεβαίως προϋποθέτει τὴν ὑπαρξίν Τροίας. Οἱ ἀρχαῖοι γενικῶς ἐτοποθέτουν τὴν Τροίαν αὐτὴν εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἡ θέσις τῆς ἦτο γνωστή. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει πῶς ὁ Ξερόξης «*ἐπὶ τοῦτον δὴ τὸν ποταμὸν (τὸν Σκάμανδρον) ὡς ἀπύκετο... ἐς τὸ Πριάμου Πέργαμον ἀνέβη ἕμερον ἔχων θεήσασθαι. θεησάμενος δὲ καὶ πνυθόμενος ἐκείνων ἕκαστα τῇ Ἀθηναίῃ τῇ Ἰλιάδι ἐθύσε βούς χιλίας, χοῆς δὲ οἱ μάγοι τοῖσι ἥρωσι ἔχξαντο*»². Πρὸ τοῦ παρέλθουν τέσσαρες γενεαὶ ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Ξερόξου, Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας ἀνελθὼν εἰς τὸ Ἴλιον ἀνέθηκε τὴν πανοπλίαν του εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἐθυσίασεν εἰς τὴν θεὰν τῆς νίκης. Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὴν θέσιν τῆς πόλεως, διαφωνοῦν ὅμως μεταξύ των ὡς πρὸς τοὺς χρόνους τῶν Τρωικῶν καὶ τῆς ἀλώσεως τῆς πόλεως τοῦ Πριάμου ὑπὸ τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τῶν Ἀχαιῶν του. Βεβαίως ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη τοῦ Ἐρατοσθένους καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ προταθεῖσα χρονολογία τῆς καταστροφῆς τῆς πόλεως 1184/3 π.Χ. εἶναι ἡ περισσότερον γνωστή. Ἀλλ' ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι γνώμαι ἀρχαίων ἱστορικῶν καὶ συγγραφέων, τὰς ὁποίας ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν μετὰ προσοχῆς. Γενικῶς πιστεύεται ὅτι οἱ ἀρχαῖοι λογογράφοι ἠρῶσθησαν τὰ στοιχεῖα τῶν ἀπὸ τοπικὰς παραδόσεις, χρονολογικοὺς καταλόγους καὶ γενεαλογίας. Ἐκ τῶν γενεαλογιῶν ἡ μᾶλλον ἀξιόπιστος εἶναι ἡ τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης ἐκ

1. I, 11, 1 καὶ I, 11, 2.

2. Ἡρόδοτος, VII, 43.

δὲ τῶν χρονολογικῶν καταλόγων ὁ τῶν ἱερειῶν τῆς Ἡρας τοῦ Ἄργους, ὁ τῶν ἀρχόντων τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὁ τῶν Ὀλυμπιονικῶν. Ὀλιγώτερον ἀξιόπιστοι εἶναι αἱ γενεαλογίαι τῶν μυθικῶν βασιλέων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν πρὸ τοῦ Ἡρακλέους βασιλέων τῶν Μυκηνῶν καὶ τῶν Θηβῶν¹. Αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ τὰ ἄλλα στοιχεῖα τὰ ὀνομαζόμενα εἰς τὸ λεγόμενον Χρονικὸν τῆς Λίνδου² εἶναι ὅλως φανταστικά καὶ διὰ τοῦτο τὸ Χρονικὸν ἐκεῖνο δὲν βοηθεῖ εἰς χρονολογικοὺς ὑπολογισμούς. Τὸ Πάριον Χρονικὸν θὰ πραγματευθῶμεν κατωτέρω.

Ἡ ἀρχαιότερα διασωθεῖσα μαρτυρία διὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας εἶναι ἡ τοῦ Ἡροδότου. Ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον του (145) λέγει σχετικῶς : « Διόνυσον μὲν νυν τῷ ἐκ Σεμέλης τῆς Κάδμου λεγομένῳ γενέσθαι κατὰ ἑξακόσια ἔτεα καὶ χίλια μάλιστα ἔστι ἐς ἐμέ, Ἡρακλέϊ δὲ τῷ Ἀλκμήνης κατὰ εἰνακόσια ἔτεα. Πανὶ δὲ τῷ ἐκ Πηνελόπης... ἐλάσσω ἔτεά ἔστι τῶν Τρωικῶν, κατὰ ὀκτακόσια μάλιστα ἐς ἐμέ ». Ἡ δὴλωσις αὐτῇ τοῦ Ἡροδότου δυστυχῶς περιλαμβάνει μίαν ἀνακρίβειαν καὶ δύο ἀβεβαιότητας. Ὁ ἱστορικὸς θέτει τὴν γένεσιν τοῦ Διόνυσου, καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ Κάδμου, εἰς τοὺς πρὸ τοῦ 2000 π.Χ. χρόνους : « ἑξακόσια ἔτεα καὶ χίλια μάλιστα ἐς ἐμέ ». Ἡ χρονολογία αὐτὴ βεβαίως δὲν εἶναι ἀξιόπιστος καὶ ἀντίκειται πρὸς τὰ ἐκ τῆς παραδόσεως γνωστά. Ὁ Κάδμος καὶ οἱ μετ' αὐτὸν βασίλεις τῶν Θηβῶν, μέχρι καὶ τῆς καταστροφῆς τῆς πόλεως ἐκεῖνης ὑπὸ τῶν Ἐπιγόνων, ἀναφέρονται σαφῶς ὑπὸ τῆς παραδόσεως καὶ ὁ Πανσανίας δίδει ἄνευ ἐνδοιασμοῦ τὴν Θηβαϊκὴν γενεαλογίαν : Κάδμος, Πολύδωρος, Λάβδακος, Λάϊος, Οἰδίπους, Ἐτεοκλῆς καὶ Πολυνείκης. Κατὰ τὴν διασωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ περιγητοῦ παράδοσιν ὁ Κάδμος ἀπέχει τῶν Τρωικῶν κατὰ πέντε γενεάς ἢ βασιλείας, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ δύο ἦσαν μακροχρόνιοι. Τὸ Πάριον Χρονικὸν τὸν θέτει ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀμφικτύονος καὶ περὶ τὸ 1518/7 π.Χ.³. Ὁ Ἡρόδοτος βεβαίως ἐγνώριζε τὴν Θηβαϊκὴν παράδοσιν διότι τὴν ἀναφέρει εἰς τὸ πέμπτον καὶ ἕκτον βιβλίον του⁴· εἰς τὴν παροῦσαν ὁμως περίπτωσιν φαίνεται ὅτι τὴν παραβλέπει.

1. Πανσανίας, IX, 5, 6.

2. Ἡ ἐπιγραφή εὑρέθη ὑπὸ Δανῶν συναδέλφων τὸ 1904 εἰς τὴν Λίνδον. Φαίνεται ὅτι ἰδρύθη εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς τὸ 99 π.Χ. καὶ ἀναγράφει ἀντικείμενα ἀφιερωθέντα εἰς τὴν θεὰν ὑπὸ μυθικῶν καὶ ἄλλων προσώπων.

3. F. Jacoby, Das Marmor Parium, σ. 4. Ὅρα καὶ J. L. Myres, Who were the Greeks, σ. 344 - 345, ὁ ὁποῖος θέτει τὸν Κάδμον περὶ τὸ 1400 π.Χ., καὶ Γ. Ε. Μυλωνᾶ, « Τὰ Φοινίκεια γράμματα τοῦ Κάδμου », Πραγματεῖαι Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 23, ἀρ. 5 (1959), σ. 3.

4. Διὰ τὴν ἐξοικονομῆσιν τὴν κατάστασιν ὁ Hude ἐξοβελίζει τὸ « ἑξακόσια... καί », ἀλλ' ἡ σιγὰ τῶν λέξεων δὲν δικαιολογεῖ τὸν ἐξοβελισμόν καὶ διὰ τοῦτο σχεδὸν ὅλοι οἱ ἐκδόται ἀφήνουν τὸ κείμενον ὡς ἔχει καὶ ὡς τὸ παρεθέσαμεν.

Αἱ ἀβεβαιότητες προέρχονται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἀφ' ἑνὸς μὲν θέτει τὰ Τρωικὰ καὶ οὐχὶ τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας εἰς χρόνους προγενεστέρους τοῦ ἐκ τῆς Πηνελόπης Πανὸς χωρὶς καὶ νὰ ὀρίξῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν, « ἐλάσσω ἔτεα... » ἀφ' ἑτέρου δὲ χρησιμοποιεῖ τὸ ἀσαφὲς χρονικὸν ὄριον « ἐς ἐμέ ». Θὰ ἦτο ἴσως δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ Τρωικὰ δὲν ἀπείχον καὶ πολὺ ἀπὸ τὴν γένεσιν τοῦ Πανός, διότι ἄλλως ὁ ἱστορικὸς δὲν θὰ τὰ ἐχρησιμοποιοῖ διὰ νὰ ὀρίσῃ συμβὰν κατὰ πολὺ μεταγενέστερον, καὶ νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰ Τρωικὰ προηγήθησαν τοῦ Πανός κατὰ τρίτον γενεάς, δέκα ἢ καὶ δεκαπέντε ἔτη. Δυνάμεθα κατ' ἀκολουθίαν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι « ὀκτακόσια ἐς ἐμέ » ἔτη ὀρίζουν τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας. Προτοῦ ὅμως ἐξισώσωμεν τοὺς χρόνους τοῦ Ἡροδότου πρὸς τὰς συνήθεις εἰς ἡμᾶς χρονολογίας, θὰ πρέπη νὰ ἐξακριβώσωμεν πρῶτον τὸ χρονικὸν τοῦ ὄριον, τὸ « ἐς ἐμέ ».

Πιστεύεται γενικῶς ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἐγεννήθη τὸ 484 καὶ ἀπέθανε μετὰ τὸ 430 π.Χ., ἴσως δὲ καὶ μετὰ τὸ 420 π.Χ. Μεταξὺ τῶν χρονικῶν τούτων ὀρίων πρέπει νὰ τεθῇ τὸ « ἐς ἐμέ »· ἀλλ' ἀκριβῶς πότε; Ἡ ἀβεβαιότης δίδει τὴν εὐκαιρίαν εἰς συγχρόνους ἐρευνητὰς νὰ ὀρίσουν τὸν χρόνον ἀναλόγως τῶν θεωριῶν των. Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι τὸ « ἐς ἐμέ » ὑποδεικνύει τὴν ἀρχὴν τῆς γενεᾶς τοῦ Ἡροδότου, τὸν χρόνον τῆς γεννήσεως τοῦ ἱστορικοῦ καὶ τότε τὰ Τρωικὰ κατ' αὐτὸν πρέπει νὰ τεθοῦν ὀλίγον μετὰ τὸ 1280 π.Χ. Ὁ Berard φαίνεται ὅτι δέχεται τὴν ἐκδοχὴν αὐτὴν καὶ θέτει εἰς τὸ 1270 τὴν κατὰ τὸν Ἡρόδοτον ἄλωσιν τῆς Τροίας¹. Τὸν αὐτὸν χρόνον διὰ τὴν ἄλωσιν ἐδέχθη καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ἡροδοτείου βίου τοῦ Ὀμήρου. Ἄλλ' εἶναι ἴσως πιθανώτερον νὰ ὑποτεθῇ ὅτι τὸ « ἐς ἐμέ » ὑποδεικνύει τοὺς χρόνους τῆς συγγραφῆς τοῦ δευτέρου βιβλίου, εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκομεν τὰς χρονολογίας τοῦ Ἡροδότου. Δυστυχῶς οἱ χρόνοι τῆς συγγραφῆς τοῦ βιβλίου του ἐκείνου δὲν εἶναι καθωρισμένοι καὶ τὰ εἰς αὐτὸ στοιχεῖα δὲν εἶναι ἀρκετὰ διὰ τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν τῆς παραμονῆς τοῦ ἱστορικοῦ εἰς τὴν Αἴγυπτον· βεβαίως τὸ ταξιδίον του εἰς τὴν χώραν ἐκείνην προηγήθη τῆς συγγραφῆς. Ἡ ἐπίσκεψίς του ἠκολούθησε τὴν τῆς Ἀσσυρίας καὶ Βαβυλωνίας² καὶ ἐγένετο εἰς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἐπανάστασις τοῦ 460 π.Χ. εἶχε λησμονηθῇ καὶ ἡ Αἴγυπτος ἀπελάμβανε πλήρους εἰρήνης. Περσικαὶ φρουραὶ ἦσαν ἐγκατεστημέναι εἰς τὴν χώραν· « ἔτι δὲ καὶ νῦν », γράφει ὁ Ἡρόδοτος, « ὑπὸ Περσέων ὁ ἀγκὼν οὗτος τοῦ Νείλου ὡς ἀπεργγμένος ῥέη ἐν φυλακῇσι μεγάλῃσι ἔχεται, φρασσόμενος ἀνὰ πᾶν ἔτος » (II, 99). Πρὸς τοῦτοις ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας λέγει ὅτι ὁ Παύσιρις εἶχε διαδεχθῇ τὸν πατέρα του Ἀμυρταῖον, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Θουκυδίδην ἤρχεν εἰς τὴν ἐλώδη περιοχὴν

1. J. Berard, Recherches sur la chronologie de l'époque mycénienne, σ. 44.

2. II, 150.

τοῦ Νείλου ἀκόμη κατὰ τὸ 449 π.Χ.¹. Ἐπίσης ὑποτίθεται ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἦτο εἰς Ἀθήνας τὸ 445 π.Χ., ὅτε ἀνέγνωσε δημοσίᾳ μέρος τῆς ἱστορίας του καὶ ἐτιμήθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων², τὸ δὲ 443 ἢ καὶ βραδύτερον ἀκόμη μετέβη εἰς Θουρίους. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ὑποδεικνύουν τὸ συμπέρασμα τοῦ Meyer, κατὰ τὸ ὅποιον αἱ ἐπισκέψεις τοῦ Ἡροδότου εἰς τὴν Μεσοποταμίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον ἐγένοντο μεταξὺ τοῦ 440 καὶ τοῦ 431 π.Χ. Ἡ συγγραφή τοῦ δευτέρου βιβλίου λοιπὸν πρέπει νὰ τεθῇ μεταξὺ τῶν ἐτῶν αὐτῶν καὶ πιθανῶς περὶ τὸ 435 π.Χ. Ἐὰν τὸ «*ἐς ἐμὲ*» ταυτίζεται πρὸς τὸ 435, τότε ὁ Ἡρόδοτος θέτει τὸν Ἡρακλέα περὶ τὸ 1335 π.Χ. καὶ τὰ Τρωικὰ ὀλιγώτερον τῶν ἑκατὸν ἐτῶν ἀργότερον.

Ἡ ἀσάφεια, ἥ ὅποια περιβάλλει τὴν χρονολογίαν του τῶν Τρωικῶν, ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὰς πηγάς, τὰς ὁποίας ἐχρησιμοποίησε διὰ νὰ τὴν ὑπολογίσῃ. Ὁ Ἡρόδοτος δὲν μᾶς λέγει πῶς συνήγαγε τὸ συμπέρασμά του τὸ χρονολογικόν. Ἐὰν αὐτὸς ὑπελόγησε τοὺς χρόνους καὶ δὲν τοὺς παρέλαβεν ἄλλοθεν, ἀσφαλῶς εἰς τοὺς ὑπολογισμοὺς του θὰ ἐχρησιμοποίησε τὴν παράδοσιν. Εἶναι προφανὲς ὅτι δὲν ἠκολούθησε τὴν Ἀθηναϊκὴν παράδοσιν, διότι ἡ χρονολογία του διαφέρει τῆς διδομένης ὑπὸ τοῦ Παρίου Χρονικοῦ, τὸ ὅποιον ἐστηρίχθη εἰς τὴν παράδοσιν ἐκείνην. Πιθανώτατα θὰ ἐχρησιμοποίησε τὰς ἀπὸ Ἡρακλέους γενεαλογίας καὶ ἐξ αὐτῶν βεβαίως θὰ προὔτιμησε τὴν γενεαλογίαν, τὴν ὁποίαν αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀναφέρει εἰς τὸ ἔβδομον (204) καὶ τὸ ὄγδοον (131) βιβλίον του καὶ τὴν ὁποίαν παραθέτομεν³:

1		Ἡρακλῆς	
2		Υἱος	
3		Κλεοδαῖος	
4		Ἀριστόμαχος	
5		Ἀριστόδημος	
6	Εὐρυσθεὺς	Προκλῆς	1
7	Ἄγις	Εὐρυπῶν	2
8	Ἐχέστρατος	Πρύτανις	3
9	Λεωβῶτας	Πολυδέκτης	4

1. Ἡρόδοτος, III, 15 καὶ Θουκυδίδης, I, 110 καὶ 112.

2. Πλούταρχος, Περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας, 26. E. Meyer, Forschungen zur alten Geschichte, I, σ. 156.

3. Ὁ Πausanías, εἰς III, 2 ἐξ. ἐπίσης δίδει τὴν γενεαλογίαν τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης. Ὁ κατάλογός του τῶν Ἀγιάδων συμφωνεῖ πρὸς τὸν τοῦ Ἡροδότου, ἀν καὶ προσθέτει τὸν Κλεομένη μετὰ τοῦ Ἀλεξανδρίδου καὶ τοῦ Λεωνίδου. Ὁ κατάλογός του τῶν Εὐρυπωνιδῶν διαφέρει τοῦ καταλόγου τοῦ Ἡροδότου ἀπὸ τοῦ Εὐνόμου καὶ ἐξῆς. Ὁ Πausanías τὸν Λεωβῶταν ἀποκαλεῖ Λαβῶταν καὶ τὸν Χαρίλαον, Χάριλλον.

10	Δόρυσσοι	Εὐνομος	5
11	Ἀγησίλαος	Χαρίλαος	6
12	Ἀρχέλαος	Νίκανδρος	7
13	Τήλεκλος	Θεόπομπος	8
14	Ἀλκαμένης	Ἀναξανδρίδης	9
15	Πολύδωρος	Ἀρχίδαμος	10
16	Εὐρυκράτης	Ἀναξίλαος	11
17	Ἀνάξανδρος	Λεωτυχίδης	12
18	Εὐρυκρατίδης	Ἴπποκράτιδης	13
19	Λέων	Ἀγησίλαος	14
20	Ἀναξανδρίδης	Μενάρης	15
21	Λεωνίδα	Λεωτυχίδης	16

Ἐν ὧν εἴκοσι καὶ μία γενεαὶ παραδίδονται ἀπὸ τοῦ Ἡρακλέους μέχρι καὶ τοῦ Λεωνίδου. Ὁ χρόνος τοῦ θανάτου τοῦ Λεωνίδου 480 π.Χ., εἶναι βεβαίως ὠρισμένος. Ἐὰν εἰς τὸ ἔτος ἐκεῖνο προσθέσωμεν τὴν διάρκειαν εἴκοσι καὶ μιᾶς γενεῶν θὰ πρέπη νὰ ἔχωμεν τὴν χρονολογίαν τῆς ἀρχῆς τῆς γενεᾶς τοῦ Ἡρακλέους, πάντοτε κατὰ τὸν Ἡρόδοτον. Τὴν ἀρχὴν αὐτὴν ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας ἔθεσεν, ὡς εἶδομεν, «κατὰ εἰνακόςια ἔτεα ἐς ἐμέ». Αὐτὸς ὁ Ἡρόδοτος εἰς τὸ δευτέρον του βιβλίον (142) ὁρίζει: «γενεαί... τρεῖς... ἑκατὸν ἔτεά ἐστιν», ἀλλὰ προφανῶς εἰς τὸν ὑπολογισμόν του τῶν χρόνων τοῦ Ἡρακλέους δὲν ἠκολούθησε τὸν ὁρισμόν του αὐτόν. Διότι εἴκοσι καὶ μία γενεαὶ πρὸς τρεῖς γενεὰς τὴν ἑκατονταετηρίδα ἰσοῦνται πρὸς ἑπτακόςια ἔτη, ταῦτα δὲ προστιθέμενα εἰς τὸ τέλος τῆς γενεᾶς τοῦ Λεωνίδου, ἦτοι εἰς τὸ 480 π.Χ., θὰ ὁρίσουν ὡς χρόνους τοῦ Ἡρακλέους τὸ 1180. Βεβαίως ἡ χρονολογία αὐτὴ εἶναι ἀδύνατος διὰ τὸν Ἡρακλέα οὐδὲ ἀνέχεται εἰς εἰνακόςια ἔτη πρὸ τοῦ Ἡροδότου. Προφανῶς ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας λέγων «εἰνακόςια ἔτεα ἐς ἐμέ» εἶχεν ὑπ' ὄψει του γενεαλογίας τεσσαράκοντα ἐτῶν ἑκάστην. Ἐὰν ὑπολογίσωμεν τὰς εἴκοσι μίαν γενεὰς πρὸς τεσσαράκοντα ἔτη ἑκάστην καὶ προσθέσωμεν καὶ τὸ 480, θὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ ἔτος 1320 π.Χ. διὰ τὸν Ἡρακλέα, ὅπερ καὶ πιθανόν¹.

Αἱ γενεαλογίαι τοῦ Ἡροδότου ἐπιτρέπουσι καὶ ἕτερον ὑπολογισμόν. Εἰς τὸ πρῶτόν του βιβλίον (67, 69 καὶ 70) γράφει: «κατὰ... τὴν Ἀναξαν-

1. Κατὰ τὸ Πάριον Χρονικὸν ὁ Ἡρακλῆς, ἡνδρωμένος ἦδη, ἐμνήθη εἰς τὰ ἐν Ἀγχαῖς Μυστήρια ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Αἰγέως περὶ τὸ 1307/6 π.Χ. (Jacoby, ἔ.δ., σ. 8), κατὰ τὴν γενικὴν δὲ παράδοσιν ἦτο σύγχρονος τοῦ Εὐρυσθέως, τοῦ βασιλέως τῶν Μυκηνῶν. Τὸν Εὐρυσθέα διεδέχθη ὁ Ἀτρεὺς καὶ ἐκεῖνον ὁ Θυέστης καὶ ὁ Ἀγαμέμνων, ὁ ἀρχηγὸς τῆς Τρωικῆς ἐκστρατείας. Ἐὰν τὸ «ἐς ἐμέ» ὑποδεικνύει τοὺς χρόνους τῆς γεννήσεως τοῦ Ἡροδότου καὶ πάλιν τὸ 480 π.Χ. ἀποτελεῖ καλὸν χρονικὸν ὄριον.

δριδεώ τε καὶ Ἀρίστωνος βασιλὴν ἐν Λακεδαίμονι» ὁ βασιλεὺς τῶν Λυδῶν Κροῖσος «ἐπεμπε εἰς Σπάρτην ἀγγέλους δῶρά τε φέροντας καὶ δεησομένους συμμαχίης». Καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι «ἐποιήσαντο ὄρκια ξεινίης πέρι καὶ συμμαχίης». Προφανῶς ἡ συμμαχία ἐκείνη ἐγένετο κατὰ τὸ ἔτος αὐτὸ τῆς ἡττης τοῦ Κροΐσου καὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ βασιλείου του ὑπὸ τοῦ Κύρου. Διότι οἱ Σπαρτιᾶται, οἱ ἀποσταλέντες εἰς τὸν Κροῖσον καὶ φέροντες ὡς ἀντίδωρον κρατῆρα χαλκοῦν μετὰ «ζφθίων ἔξωθεν... περὶ τὸ χεῖλος... μεγάθει τριηκοσίους ἀμφορέας χωρέοντα», δὲν κατώρθωσαν ἄν νὰ φθάσουν εἰς τὰς Σάρδεις, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Κροῖσος εἶχεν ἡττηθῇ καὶ ἡ πρωτεύουσά του εἶχε καταληφθῇ¹.

Ἡ βασιλεία τοῦ Ἀναξανδρίδου ἀνήκει εἰς τὴν εἰκοστὴν γενεὰν ἀπὸ Ἡρακλέους. Περιέργως ὁ Ἡρόδοτος, μολοντί εἰς τὸ ὡς ἄνω χωρίον ρητῶς λέγει, ὅτι ἡ συμμαχία ἐγένετο «κατὰ τὴν Ἀναξανδρίδεώ τε καὶ Ἀρίστωνος βασιλῆν», ἐν τούτοις ὅμως δὲν ἀναφέρει τὸν Ἀρίστωνα εἰς τοὺς γενεολογικοὺς του καταλόγους. Ὁ Πausanias ἀναφέρει τὸν Ἀρίστωνα εἰς σειρὰν ἀνταποκρινομένην πρὸς τὴν τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος, τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀναξανδρίδου², ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν δεκάτην τετάρτην γενεὰν τῶν Εὐρυπωπυιδῶν ἀπὸ τοῦ Προκλέους ἥτοι εἰς τὴν δεκάτην ἐνάτην ἀπὸ τοῦ Ἡρακλέους κατὰ τὴν Ἡροδότειον ἀπαρίθμησην. Ἡ ἡττα τοῦ Κροΐσου καὶ ἡ κατάλυσις τοῦ βασιλείου του τίθεται εἰς τὸ 546 π.Χ. Δέκα ἐννέα γενεαὶ ἀπὸ τοῦ γεγονότος ἐκείνου σὺν 546 μᾶς δίδουν 1306. Ἐὰν εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον προσθέσωμεν καὶ μέρος τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀναξανδρίδου θὰ καταλήξωμεν καὶ πάλιν εἰς τὰ περὶ τὸ 1320 ἔτη διὰ τὴν ἀρχὴν τῆς γενεᾶς τοῦ Ἡρακλέους. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἂν ἀπὸ τὸ 1320 ἀφαιρέσωμεν «εἰνακόσδεκα ἔτη» τὸ ὑπόλοιπον θὰ ὑποδεικνύῃ τοὺς «ἐς ἐμὲ» χρόνους: ἥτοι θὰ ἔχωμεν τὴν ἀκόλουθον ἐξίσωσιν 1320 - 900 = 420 π.Χ. = ἐς ἐμέ. Εἴδομεν ὅμως ὅτι οἱ ἐκ τῆς ἱστορίας του ἀπορρέοντες λόγοι θέτουν τὴν συγγραφὴν τοῦ δευτέρου βιβλίου εἰς τοὺς

1. Ἡ τύχη τοῦ λέβητος παραμένει ἄδηλος. Ὁ Ἡρόδοτος δίδει τὰς ἀκολουθοῦσας ἐνδιαφερούσας πληροφορίας (I, 70 - 71): «Οὗτος ὁ κρητὴρ οὐκ ἀπικέτο ἐς Σάρδεις δι' αἰτίας διφασίας λεγομένας τάσδε· οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι λέγουσι ὡς ἐπεῖτε ἀρόμενος ἐς τὰς Σάρδεις ὁ κρητὴρ ἐγένετο κατὰ τὴν Σάμην, πυθόμενοι Σάμιοι ἀπελοίατο αὐτὸν νηυσὶ μακροῖσι ἐπιπλώσαντες· αὐτοὶ δὲ Σάμιοι λέγουσι ὡς ἐπεῖτε ἐστέρησαν οἱ ἄγοντες τῶν Λακεδαιμονίων τὸν κρητῆρα, ἐπυνθάνοντο δὲ Σάρδεις τε καὶ Κροῖσον ἡλωκέναι, ἀπέδοντο τὸν κρητῆρα ἐν Σάμῳ, ἰδιώτας δὲ ἄνδρας πριαμένους ἀναθεῖναι μιν ἐς τὸ Ἡραϊον. Τάχα δὲ ἂν καὶ οἱ ἀποδόμνοι λέγοιεν ἀπικόμενοι ἐς Σπάρτην ὡς ἀπαιρεθῆισαν ὑπὸ Σαμίων. Κατὰ μὲν νυν τὸν κρητῆρα οὕτως ἔρχε».

2. Ὁ περιγητὴς δὲν προσπαθεῖ νὰ ταυτίσῃ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν βασιλικῶν γενῶν διότι, ὡς λέγει III, 1, 9: «Οὐ μὴν οὐδὲ ὁμονοοῦσιν αὐτῶν ἐς κοινὸν κατάλογον ὑπάζειν ἔμελλον· οὐ γάρ τι τὰ πάντα ἐς τὸ αὐτὸ συνελήλυθσαν ἡλικίας... Ἐκατέραν οὖν τὴν οἰκίαν ἐπέξεμι αὐτῶν ἰδίως καὶ οὐκ ἀμφοτέρας ἅμα ἐς τὸ αὐτὸ ἀναμίξας».

περὶ τὸ 435 π.Χ.¹ ἄλλοι ἐρευνῆται δέχονται τοὺς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 444 καὶ 443 χρόνους διὰ τὴν συγγραφὴν καὶ ἄλλοι τοὺς μεταξὺ 443 καὶ 440 χρόνους. Ἡ παρατηρουμένη διαφορὰ μεταξὺ τοῦ χρονολογικοῦ του ὁρισμοῦ καὶ τῶν ἐκ τῶν γενεαλογιῶν του ὑπολογισμῶν ἀποδεικνύει ἴσως ὅτι ὁ Ἡρόδοτος παρέλαβεν ἀπὸ ἄλλον λογογράφον τοὺς χρόνους, τοὺς ὁποίους ὁρίζει εἰς τὸ δευτερόν του βιβλίον χωρὶς νὰ τοὺς ἐλέγξῃ καὶ νὰ τοὺς συμψηφίσῃ πρὸς τὰ ὅσα ὁ ἴδιος διδάσκει εἰς ἄλλα του βιβλία. Πρὸς τοῦτοις ἀποδεικνύεται ἀσυνεπὴς πρὸς τὸν ἑαυτὸν του² διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν ὁρίζει τρεῖς γενεάς δι' ἑκάστην ἑκατονταετηρίδα, ἀφ' ἑτέρου δὲ δέχεται διάρκειαν τεσσαράκοντα ἐτῶν διὰ τὰς γενεάς τῶν ἀπὸ τοῦ Ἡρακλέους βασιλέων τῆς Σπάρτης. Ἡ ἀβεβαιότης του διὰ τοὺς χρόνους τῶν Τρωικῶν εἶναι ἀκόμη μεγαλύτερα. Ἐὰν ἀπὸ τὸ 1320, τὸ ἔτος τὸ ὑποδεικνύμενον ὑπὸ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ παρεχομένου γενεαλογικοῦ καταλόγου, ἀφαιρέσωμεν ἐνενήκοντα ἔτη θὰ ἔχωμεν διὰ μὲν τὰ Τρωικὰ τὸ 1230 π.Χ., διὰ δὲ τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας 1220 π.Χ. ὥς πιθανὴν χρονολογίαν. Ἐὰν ἀπὸ τὸν ἐκ τῆς συγγραφῆς τοῦ δευτέρου του βιβλίου ὑπολογισθέντα χρόνον διὰ τὸν Ἡρακλέα, ἥτοι ἀπὸ τὸ 1335, ἀφαιρέσωμεν ἐνενήκοντα ἔτη, θὰ ἔχωμεν διὰ τὰ Τρωικὰ 1245 καὶ διὰ τὴν ἄλωσιν 1235 π.Χ. Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι τὸ « ἐς ἐμὲ » ὑποδεικνύει τὸν χρόνον τῆς γεννήσεως τοῦ ἱστορικοῦ, τότε θὰ ἔχωμεν τὸ 1284 διὰ τὴν ἀρχὴν τῶν Τρωικῶν καὶ τὸ 1275 περίπου διὰ τὴν ἄλωσιν. Ἰσως πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ Ἡρόδοτος φαίνεται ὅτι ὄχι μόνον ἀνεξελέγκτως ἐδέχετο τοὺς ὑπολογισμοὺς ἄλλων, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἔκαμε σφάλματα εἰς ἀπλοῦς ἀριθμητικούς ὑπολογισμοὺς. Εἰς τὴν ἱστορίαν του τῆς Λυδίας γράφει ὅτι οἱ ἐκεῖ Ἡρακλεῖδαι ἐβασίλευσαν « ἐπὶ δύο τε καὶ εἴκοσι γενεάς ἀνδρῶν, ἔτεα πέντε τε καὶ πεντακόσια »³. Ἀλλὰ εἴκοσι δύο γενεαί, ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν ὁρισμὸν του τῶν τριῶν γενεῶν εἰς τὴν ἑκατονταετηρίδα, ἰσοῦνται πρὸς ἑπτακόσια τριάκοντα τρία ἔτη καὶ τρία δέκατα.

Ἡ ὥς ἄνω ἀνάλυσις τῶν ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου διδασκέντων ἄγει εἰς τὰς ἀκολουθοῦντας σκέψεις καὶ συμπεράσματα: Ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερομένη χρονολογία τῶν Τρωικῶν εἶναι ἀσαφής, δύναται δὲ νὰ ὑπολογισθῇ διαφοροτρόπως ἀναλόγως τῶν θεωριῶν τοῦ ἐρευνητοῦ. Ἰσως δι' αὐτὴν τὴν αἰτίαν ἡ χρονολογία του δὲν υἱοθετήθη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, ἀκόμη καὶ ὑπ' ἐκείνων οἱ ὅποιοι, ὥς ὁ Ἐφορος, τὸν ἠκολούθησαν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν ἱστορικῶν γεγονότων. Κατὰ πιθανότητα δυνάμεθα νὰ εἰκασώμεν ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἔθεσε τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας εἰς τοὺς περὶ τὸ 1235 π.Χ. χρόνους. Τὴν χρονολογίαν αὐτὴν φαίνεται ὅτι παρέλαβεν ἄλλοθεν καὶ τὴν ἐδέχθη χωρὶς νὰ τὴν συμψηφίσῃ πρὸς τὰ ὑπ' αὐτοῦ διδασκόμενα⁴ διὰ τοῦτο καὶ διαφέρει ἀπὸ τὴν χρονολογίαν, τὴν

1. Ἡρόδοτος, I, 7.

ὅποιαν δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν ἐκ τῆς ἀπὸ τοῦ Ἡρακλέους γενεαλογίας τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης, τὴν ὅποιαν ὁ Ἡρόδοτος ἐδίδαξε.

Εἰς τὸν Θουκυδίδην εὐρίσκομεν μίαν καὶ μόνην μαρτυρίαν, καὶ αὕτῃ σχετίζεται πρὸς τὸ χρονικὸν διάστημα τὸ μεταξὺ τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας καὶ τῆς καθόδου. « *Βοιωτοὶ τε γάρ* », λέγει ὁ ἱστορικός, « *οἱ νῦν ἐξηκοστῷ ἔτει μετὰ Ἰλίου ἄλωσιν ἐξ Ἀργῆς ἀναστάντες ὑπὸ Θεσσαλῶν τὴν νῦν... Βοιωτίαν... ᾤκησαν...*, Δωριεῖς τε ὀγδοηκοστῷ ἔτει ξὺν Ἡρακλείδαις Πελοπόννησον ἔσχον ». Δὲν ὀρίζει ὅμως χρονικῶς οὔτε τὴν καθόδον οὔτε τὴν ἄλωσιν. Βεβαίως δὲν δύναται νὰ δοθῇ ἀπόλυτος ἀξία εἰς τοὺς λόγους τῶν Μηλίων, κατὰ τοὺς ὁποίους, ἡ πόλις των ἀπὸ τῆς οἰκήσεως τῶν Δωριέων καὶ ἐπὶ ἐπτακόσια ἔτη ἀπελάμβανεν ἐλευθερίας μέχρι τῆς κατ' αὐτῶν ἐπιδρομῆς τῶν Ἀθηναίων τὸ 614 π.Χ. Εἶναι ὅλως ἀπίθανον ὅτι ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη συνέπεσε μὲ τὴν ἐπτακοσιοστὴν ἐπέτειον τοῦ οἰκισμοῦ, ἀλλὰ πιθανὸν οἱ λόγοι τῶν Μηλίων ὑπηγορεύθησαν οὐχὶ ὑπὸ τῆς ἀληθείας ἀλλ' ὑπὸ πατριωτισμοῦ καὶ τοπικῆς ὑπερηφανείας, ἡ ὁποία πάντοτε ὑπερβάλλει τὴν πραγματικότητα¹.

Ἡ ἀρχαιότερα μετὰ τὸν Ἡρόδοτον μαρτυρία διὰ τὰ Τρωικὰ εἶναι ἡ τοῦ Ἀσκληπιάδου Κτησίου τοῦ ἐκ Κνίδου τῆς Καρίας. Αἰχμαλωτισθεὶς ὑπὸ τῶν Περσῶν τὸ 415 π.Χ., ὁ Κτησίας παρέμεινεν εἰς τὴν Περσίαν ἐπὶ δέκα ἑπτὰ ὅλα ἔτη μεγάλως τιμώμενος. Ἐκεῖ εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ μελετήσῃ τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ νὰ συγγράψῃ σειρὰν ἱστορικῶν καὶ γεωγραφικῶν βιβλίων, τὰ κυριώτερα τῶν ὁποίων ἦσαν τὰ Περσικά, τὰ Ἰνδικὰ καὶ ὁ Περίπλους ἢ Περίοδος. Περικοπαὶ τῶν βιβλίων του διεσώθησαν ὑπὸ τοῦ Διοδώρου καὶ τοῦ Πλουτάρχου, ἐπιτομὴν δὲ τῶν Περσικῶν ἐξεπόνησεν ὁ Φώτιος.

Εἰς τὰς ἀκολούθους δύο περικοπὰς τοῦ Διοδώρου εὐρίσκομεν τὴν χρονολογίαν τοῦ Κτησίου διὰ τὰ Τρωικὰ². Οἱ βασιλεῖς τῶν Ἀσσυρίων « *ἐπὶ γενεὰς τριάκοντα ἐβασίλευσαν μέχρι Σαρδαναπάλλου· ἐπὶ τούτου γὰρ ἡ τῶν Ἀσσυρίων ἡγεμονία μετέπεσεν εἰς Μήδους, ἔτη διαμείνασα πλείω τῶν χιλίων καὶ τριακοσίων, καθάπερ φησὶ Κτησίας ὁ Κνίδιος* ». Κατὰ τὸ μακρὸν διάστημα τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀσσυρίων ἡ μόνη ἐπιχείρησις ἀξία ἀναγραφῆς ἦτο ἡ « *πεμφθεῖσα συμμαχία τοῖς Τρωσὶν ὑπὸ Ἀσσυρίων, ἧς ἔστρατῆγαι Μέμων ὁ Τιθωνοῦ. Τευτάμου γὰρ βασιλεύοντος τῆς Ἀσίας, δς ἦν εἰκοστὸς ἀπὸ Νινύου τοῦ Σεμιράμιδος, φασὶ τοὺς μετ' Ἀγαμέμνονος Ἑλληνὰς ἐπὶ Τροίαν στρατεῦσαι, τὴν ἡγεμονίαν ἐχόντων τῆς Ἀσίας τῶν Ἀσσυρίων ἔτη πλείω τῶν χιλίων* ». Ἀπὸ τὰ Τρωικὰ λοιπὸν οἱ Ἀσσύριοι ἡγεμόνευσαν ἔτη τριακόσια καὶ μετ' αὐτοὺς οἱ Μῆδοι ἡγεμόνευσαν τριακόσια

1. Θουκυδίδης, I, 12, 3 καὶ V, 112.

2. Διόδωρος, II, 21, 8 καὶ II, 22, 1. Ἰλιάς, B, 840-843: « ...νῆε δὴ δὴ Πηλεΐδου Τευταμίδα ».

δέκα ἐπτά ἔτη μέχρι τῆς ἀναλήψεως τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Κύρου· ταύτην δὲ ἔθετον οἱ Ἑλληνες εἰς τὴν πεντηκοστὴν πέμπτην Ὀλυμπιάδα, ἥτοι εἰς τὸ 560 π.Χ. Κατὰ τὸν Κτησίαν λοιπὸν οἱ χρόνοι τῶν Τρωικῶν ἐξισοῦνται πρὸς $560 + 317 + 300 = 1177$ π.Χ.

Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακριβώσωμεν τὰ στοιχεῖα ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁ Κτησίας ἐστήριξε τὰς χρονολογίας του καὶ τὴν Ἀσσυριακὴν του χρονολογίαν. Ἐκ τῆς κατ' αὐτοῦ κριτικῆς τοῦ Πλουτάρχου ὅμως γνωρίζομεν ὅτι ὁ Ἀσκληπιάδης ἐκείνος « μύθων ἀπιθάνων καὶ παραφόρων ἐμβέβληκεν εἰς τὰ βιβλία παντοδαπὴν πυλαίαν »¹, ὅτι ἐξετρέπετο τῆς ἀληθείας « πρὸς τὸ μυθώδες καὶ δραματικόν », ὅτι περιέλαβε φανταστικούς μύθους εἰς τὰ Ἰνδικά του, ὅτι μολονότι ἔψευγε τὸν Ἡρόδοτον καὶ αὐτὸς πολλὰ τὰ ψευδῆ ἔλεγεν. Ἀκόμη δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι δὲν ἔλεγε τὴν ἀλήθειαν, ὅτε ἰσχυρίζετο ὅτι ἤντικει τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὰς ἐγγχωρίους διφθέρας, ἀφ' οὗ τὰ ἀρχαιότατα ἱστορικά καὶ ἄλλα κείμενα εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην δὲν ἐγράφοντο ἐπὶ διφθερῶν ἀλλ' ἐχαράττοντο ἐπὶ πινακίδων καὶ κυλίνδρων πηλίνων καὶ εἰς σφηνοειδῆ γραφὴν, τὴν ὁποίαν ἀσφαλῶς ἠγνόει ὁ Κτησίας. Ἀπόδειξις τῆς ἀγνοίας του ἡ περίφημος ἐπιγραφὴ τοῦ Δαρείου τοῦ Α', τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν, τοῦ ὅρου Behistun ἢ Bisutun· αὐτὴν ἀποδίδει εἰς τὴν βασιλίσαν Σεμίραμιν τῶν Ἀσσυρίων². Ἡ ἐπιγραφὴ ἐκείνη, εἰς τὴν σφηνοειδῆ γραφὴν, διαιωνίζει τὴν ἀρχὴν τῆς δυναστείας τῶν Ἀχαιμενιδῶν. Παρ' ὅλα ὅμως αὐτὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀπορρίψωμεν τὰ περὶ τῶν Τρωικῶν συμπεράσματά του, ἂν καὶ τὰ περιβάλλομεν δι' ἀμφιβολιῶν, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν τὰ στοιχεῖα ἐπὶ τῶν ὁποίων τὰ ἐστήριζεν. Ἴσως ἐκ τῆς Ἀσσυριακῆς του χρονολογίας ὑπελόγισε τὰ Τρωικὰ ἀφαιρῶν χίλια ἔτη ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ μυθικοῦ Νίνου. Εἶναι ὅμως ἐξ ἴσου πιθανὸν ὅτι πρῶτον ὑπελόγισε τοὺς χρόνους τῶν Τρωικῶν ἐκ στοιχείων εἰλημμένων ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς παραδό-

1. Π λ ο ύ τ α ρ χ ο ς, Ἀρταξέρξης, I, 2. Τὰς μυθικὰς καὶ φανταστικὰς του διηγήσεις ὁ Κτησίας δὲν ἐχρησιμοποίησε μόνον εἰς τὰ Ἰνδικά του. Ἡ περιγραφὴ τῆς ταφῆς τοῦ Κλεάρχου, τοῦ αἰχμαλωτισθέντος εἰς τὴν μάχην τῶν Κουνάξων, εἶναι ἀξιόσημειωτος καὶ τρανὸν παράδειγμα τῆς ῥοπῆς του πρὸς τὸ δραματικὸν καὶ φανταστικόν: (Ἀρταξέρξης, 18, 5) « Ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὐκ ἄδηλον ὡς ἐπιγραφοῦται τῇ Κλεάρχου μνήμῃ. Καὶ γὰρ ἀναireθέντων φησὶ τῶν στρατηγῶν τοὺς μὲν ἄλλους ὑπὸ κυνῶν σπαράττεσθαι καὶ ὀρνέων, τῷ δὲ Κλεάρχῳ νεκρῷ θύελλαν ἀνέμου γῆς θίνα πολλὴν φέρουσαν ἐπιχῶσαι καὶ ἐπικρύναι τὸ σῶμα· φοινίκων δὲ τινας διασπαρέντων ὀλίγῳ χρόνῳ θανμαστὸν ἄλσος ἀναφῆναι καὶ κατασκιάσαι τὸν τόπον, ὥστε καὶ βασιλεῖ σφόδρα μεταμέλειν, ὡς ἄνδρα θεοῖς φίλον ἀνθρωπότητι τὸν Κλεάρχον ». Ἐὰν τὰ σύγχρονα γεγονότα ὁ Κτησίας διήνθιζε τόσον διὰ τῆς φαντασίας του, πόσον μᾶλλον θὰ ἐπεμελεῖτο τῶν μυθικῶν γεγονότων !!

2. Δ ι ό δ ω ρ ο ς, II, 13, 2. Βεβαίως ὁ Διόδωρος δίδει τὴν ἱστορίαν τοῦ Κτησίου. Τὸ ὅρος ὀνομάζει Βαγίστανον. Διὰ τὴν ἐπιγραφὴν ὄρα L. W. King καὶ R. C. Thompson, The Inscription of Darius the Great at Behistun.

σεως καὶ τῶν Ἑλληνικῶν γενεαλογικῶν καὶ ἐπὶ τῆς χρονολογίας τῶν Τρωικῶν ἐστῆριξε τὴν Ἀσσυριακὴν προῖστορίαν. Εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν, αἱ ἀντιρρήσεις τὰς ὁποίας θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν διὰ τὴν χρῆσιν εἰς χρονολογικοὺς ὑπολογισμοὺς τῆς χιλιετηρίδος, εἰς τὴν ὁποίαν οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδον μυστηριώδη καὶ σχεδὸν θαυματουργὸν ἰδιότητα καὶ ἔννοιαν, ἀνάγονται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς Ἀσσυριακῆς προῖστορίας καὶ οὐχὶ εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν Τρωικῶν. Ὡς γενικὸν συμπέρασμα ἐκ τῆς ἀνασκοπήσεώς μας ἔχομεν ὅτι ὁ Κτησίας ἔθετε τὰ Τρωικὰ περὶ τὸ 1177 π.Χ., ἥτοι 401 ἔτη πρὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος, βασισθεὶς εἰς στοιχεῖα ἄγνωστα εἰς ἡμᾶς.

Ὁ Κτησίας μᾶς φέρει εἰς τὴν τετάρτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν δύο ἱστοριογράφους παρέχοντας χρονολογίας διὰ τὰ Τρωικὰ καὶ τὴν καθόδον τῶν Ἡρακλειδῶν. Ὁ σπουδαιότερος τῶν δύο ἦτο ὁ μαθητὴς τοῦ Ἰσοκράτους Ἐφορος ἐκ τῆς Κύμης τῆς Αἰολίδος. Εἰς τοῦτον ὀφείλομεν τὴν πρώτην καθολικὴν τῆς Ἑλλάδος ἱστορίαν καὶ τὸν ἕξ αὐτῆς ἀποκλεισμὸν τῶν μυθικῶν χρόνων. Τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀρχίζει ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν. Εἰς πολλὰ ἀκολουθεῖ τὸν Ἡρόδοτον, τὸν ὁποῖον καὶ πολλαχῶς ἀντιγράφει διὰ τοῦτο δὲ ὁ Λυσίμαχος τὸν ψέγει εἰς εἰδικῶς γραφέν ἔργον ἐπιγραφόμενον « Περὶ Ἐφόρου κλοπῆς »¹. Ὁ Ἐφορος ἔψεγε τὸν Ἑλλάνικον, τοῦ ὁποίου τοὺς γενεαλογικοὺς μύθους ἀπεκήρυττε².

Κατὰ τὸν Κλήμεντα³, ὁ Ἐφορος ἔθετε τὴν καθόδον τῶν Ἡρακλειδῶν ἔτη ἑπτακόσια τριάκοντα πέντε ἀπὸ τὴν διάβασιν τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου εἰς τὴν Ἀσίαν, ἣ ὁποία ἐγένετο ἐπὶ Εὐδαινέτου ἀρχοντος, τὸ 334 π.Χ. Κατὰ τὸν Ἐφορον λοιπὸν ἡ καθόδος ἐγένετο τὸ 1069 π.Χ. (735+334=1069). Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Ἐφορος ὑπελόγιζε τρεῖς γενεὰς τὴν ἑκατονταετηρίδα, ἀκολουθῶν εἰς τοῦτο τὸν ὅρισμὸν τοῦ Ἡροδότου καὶ ὅτι εἶχεν ὑπ' ὄψει τοῦ τὴν γενεαλογίαν τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ 469 π.Χ., τοῦ ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Πausanίου. Ἐπίσης εἶναι προφανὲς ὅτι ὑπελόγισε δέκα δεκάτῳ γενεὰς ἀπὸ τῆς καθόδου μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Πausanίου. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Ἐφορος ἐδέχετο τὴν γενικὴν ἀντίληψιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Τροία ἠλώθη δύο γενεὰς πρὸ τῆς καθόδου, ἥτοι 66 ἔτη περίπου πρὸ τοῦ 1069. Κατ' αὐτὸν λοιπὸν ἡ Ἰλίου πέρσις πρέπει νὰ τεθῇ εἰς τὸ 1135 π.Χ. Σχετικῶς πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅτι ὁ Ἐφορος, ἂν καὶ ἐν πολλοῖς ἀντιγράφει τὸν Ἡρόδοτον, ἐν τούτοις ὅμως δὲν ἐδέχθη τὴν χρονολογίαν τοῦ τῆς ἀλώσεως.

1. Διόδωρος, V, 1 καὶ XVI, 76. Ἐν τούτοις ὅμως ὁ Διόδωρος τὸν κατεσῆληος καὶ τὸν Ἐφορον εἶχεν ὡς πρότυπον. Κατὰ τὸν Εὐσέβιον ἐν τῇ Προπαρασκευῇ, X, 3.

2. Ἰώσηπος, κατ' Ἀπίωνος, I, 3 : « Ἐφορος... Ἑλλάνικον ἐν τοῖς πλείστοις ψευδόμενον ἐπιδείκνυσιν ».

3. Εἰς τοὺς Στρωματεῖς, I, 139.

Πρέπει τώρα νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχήν μας ἐπ' ὀλίγον εἰς τὴν περικοπὴν τοῦ Κλήμεντος, εἰς τὴν ὁποίαν εὗρισκομεν συγκεντρωμένας τὰς χρονολογίας, τὰς προταθείσας ἀπὸ διαφόρους ἀρχαίους ἱστορικούς, διότι εἰς ταύτην θὰ ἐπανελθωμεν ἐπανελημμένως. Εἰς τοὺς Στρωματεῖς, I, 139, ὁ Κλήμης λέγει : « *Εἰσὶ δὲ οἱ ἀπὸ Κέκροπος μὲν ἐπὶ Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνα συνάγουσιν ἑτὴ χίλια καὶ ὀκτακόσια εἴκοσι ὀκτώ, ἀπὸ δὲ Δημοφῶντος χίλια διακόσια πεντήκοντα, καὶ ἀπὸ Τροίας ἀλώσεως ἐπὶ τῶν Ἡρακλειδῶν κἀθοδον ἑτὴ ἑκατὸν εἴκοσι ἢ ἑκατὸν ὀγδοήκοντα. Ἀπὸ τούτου ἐπὶ Εὐδαίετον ἄρχοντα, ἐφ' οὗ φασιν Ἀλέξανδρον εἰς τὴν Ἀσίαν διαβῆναι, ὡς μὲν Φανίας ἑτὴ ἑπτακόσια δέκα πέντε, ὡς δὲ Ἐφορος ἑπτακόσια τριάκοντα πέντε, ὡς δὲ Τίμαιος καὶ Κλείταρχος ὀκτακόσια εἴκοσι, ὡς δὲ Ἐρατοσθένης ἑπτακόσια ἑβδομήκοντα [τέσσαρα], ὡς δὲ Δοῦρις ἀπὸ Τροίας ἀλώσεως ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρον εἰς Ἀσίαν διάβασιν ἑτὴ χίλια. Ἐντεῦθεν ἐπὶ Εὐδαίετον τὸν Ἀθήνησιν ἄρχοντα, ἐφ' οὗ θνήσκει ὁ Ἀλέξανδρος ἑτὴ ια'. Ἐντεῦθεν ἐπὶ τὴν ἡγεμονίαν Γερμανικοῦ Κλαυδίου Καίσαρος ἑτὴ τριακόσια ἐξήκοντα πέντε, ἀφ' οὗ χρόνου δῆλα γίνεται καὶ τὰ ἐπὶ τὴν Κομόδου τελευτὴν ἑτὴ ὅσα γε συνάγεται.* »

Εἰς τὴν περικοπὴν αὐτὴν ἔχομεν δύο διαφόρους πληροφορίας : τοὺς χρόνους τῆς καθόδου ὡς παραδίδονται ἀπὸ διαφόρους ἱστορικούς, τοὺς ὁποίους ὁ Κλήμης ὀνομάζει, καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας μέχρι τῆς καθόδου χρόνους, τοὺς ὁποίους ὀρίζουν μερικοί, « *εἰσὶ δὲ οἱ* », τοὺς ὁποίους δὲν ὀνομάζει. Τὸ ἐκ τῆς σιωπῆς του προβαλλόμενον ἐρώτημα εἶναι ἔάν οἱ ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος ὀνομαζόμενοι ἱστορικοὶ καταλέγονται μεταξὺ τῶν « *μερικῶν* », οἱ ὅποιοι ὑπελόγισαν εἰς ἑκατὸν εἴκοσι ἢ ἑκατὸν ὀγδοήκοντα ἑτὴ τὸ ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῆς καθόδου χρονικὸν διάστημα. Σύγχρονοι ἐπιστήμονες, ἀναλόγως τῶν θεωριῶν των, ἐδέχθησαν ὅτι οἱ ὀνομαζόμενοι ἱστορικοὶ ἦσαν καὶ οἱ « *οἱ* » τοῦ Κλήμεντος. Οὕτως ὁ Berard¹ ὑπολογίζει ὅτι ὁ Τίμαιος ἦτο εἰς τῶν « *μερικῶν* » τούτων. Νομίζω ὅτι ἡ τοιαύτη ἐκδοχὴ εἶναι σφαλερὰ. Διότι ἔάν δεχθῶμεν ὅτι κατὰ τὸν Κλήμεντα ὁ Τίμαιος κατελέγετο μεταξὺ τῶν « *μερικῶν* » τότε καὶ ὁ Ἐρατοσθένης θὰ ἀνήκεν εἰς τὴν ὁμᾶδα ἐκείνην, διότι καὶ αὐτὸς ἀναφέρεται μετὰ τοῦ Τιμαίου. Ἀλλ' ὁ αὐτὸς Κλήμης μᾶς λέγει ὅτι « *Ἐρατοσθένης... τοὺς χρόνους ὧδε ἀναγράφει ἀπὸ μὲν Τροίας ἀλώσεως ἐπὶ Ἡρακλειδῶν κἀθοδον ἑτὴ ὀγδοήκοντα* ». Εἶναι προφανὲς ὅτι οἱ ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος ὀνομαζόμενοι ἱστοριογράφοι εἶναι διάφοροι τῶν « *μερικῶν* », οἱ ὅποιοι ὥριζον τὸ μεταξὺ τῶν δύο γεγονότων χρονικὸν διάστημα εἰς ἑκατὸν εἴκοσι ἢ ἑκατὸν ὀγδοήκοντα ἑτὴ.

Κατὰ τὸν Κλήμεντα Δοῦρις ὁ Σάμιος, ὁ μαθητὴς τοῦ Θεοφράστου, ὥριζεν εἰς χίλια ἑτὴ τὸ χρονικὸν διάστημα « *ἀπὸ Τροίας ἀλώσεως ἐπὶ*

1. "Ε.δ.", σ. 44. Βεβαίως ὁ Berard προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Τρωικὸς πόλεμος ἀνήκει εἰς τὴν χρονικὴν περίοδον 1410 - 1375 π.Χ.

Ἑλεξάνδρου εἰς Ἀσίαν διάβασιν», ἥτοι ἐχρονολογεῖ τὴν ἄλωσιν περὶ τὸ 1334 π.Χ. Ἡ χρονολογία τοῦ Δούριδος εἶναι ἡ ὑψηλότερα τῶν διασωθεισῶν. Βεβαίως δὲν γνωρίζομεν τὰ στοιχεῖα ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁ Δοῦρις ἐβάσισε τὴν χρονολογίαν του ταύτην, ἀλλ' ὁ ἀκριβὴς καθορισμὸς μᾶς χιλιετηρίδος φαίνεται ὑποπτος. Ἀφ' ἐνὸς μὲν διότι ὁ Δοῦρις, ὁ ἀναδειχθεὶς καὶ τύραννος τῆς πατρίδος του Σάμου, εἶχε τάσιν «πρὸς δραματικὴν καὶ σχεδὸν θεατρικὴν παράστασιν» τῶν γεγονότων, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι εἰς τὴν χιλιετηρίδα ἀπεδίδετο μυστικῇ ὁλως ἰδιότης ὑπὸ τῶν ἀρχαίων. Ἡ διάβασις τοῦ Ἑλεξάνδρου ἦτο πεπωμένον νὰ πραγματοποιηθῇ μετὰ τὴν συμπλήρωσιν χιλίων ἀκριβῶς ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας, ἡ ὁποία ἐθεωρεῖτο ἡ πρώτη τῶν Ἑλλήνων ἐπιτυχὴς κοινὴ στρατεία κατὰ τῆς Ἀσίας.

Εἰς τὰ μέσα περίπου τῆς τετάρτης π.Χ. ἑκατονταετηρίδος ἐγεννήθη ἐν Ταυρομενίᾳ τῆς Σικελίας Τίμαιος ὁ Ἀνδρομάχου, ὁ ὁποῖος ἀνεδείχθη κατὰ πολὺ ἀξιολογώτερος τοῦ Δούριδος καὶ ὁ δνομαστότερος τῶν ἱστορικῶν τῆς νήσου. Ἐξορισθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀγαθοκλέους τὸ 317 π.Χ. ἐγκατεστάθη εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ διέτριψεν ἐκεῖ πενήντα ὅλα ἔτη ἐπιδιδόμενος εἰς ἱστορικὰς μελέτας καὶ συγγραφάς. Ἐπὶ Ἰέρωνος τοῦ δευτέρου ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πατρίδα του ὅπου καὶ ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν ἐνενήντα ἕξ ἐτῶν, τὸ 250 π.Χ.

Εἰς τὸ κύριον ἱστορικόν του ἔργον, ἐκ τριάκοντα ὀκτὼ βιβλίων, ἐπραγματεύετο τὴν ἱστορίαν τῆς Σικελίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Καρχηδόνας. Συνέγραψεν ὁμως καὶ χρονολογικοὺς πίνακας, χρησίμους ἴσως εἰς τὸ ἱστορικόν του ἔργον, τοὺς ὁποίους ἐπιτιλοφῶρει Χρονικὰ πραξίδια. Ἐξ αὐτῶν ἴσως προέρχονται αἱ χρονολογικαὶ διὰ τὴν ἄλωσιν ἐνδείξεις. Ὁ Κλήμης, εἰς τὴν ἀναφερθεῖσαν περικοπὴν, λέγει ὅτι ὁ Τίμαιος καὶ ὁ Κλείταρχος δρίζουν εἰς ὀκτακόσια εἴκοσι ἔτη τὸ χρονικὸν διάστημα τὸ μετὰ τῆς καθόδου καὶ τῆς διαβάσεως τοῦ Ἑλεξάνδρου εἰς τὴν Ἀσίαν. Κατὰ τὸν Κλήμεντα λοιπὸν ὁ Τίμαιος ἔθετε τὴν καθόδον εἰς τὸ 1154 π.Χ. καὶ τὴν ἄλωσιν ἴσως δύο γενεὰς προγενεστέρας, εἰς τὸ 1234 ἢ τὸ 1220 π.Χ. Πρέπει ὁμως νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Κλήμης ἀναφέρει ἱστοριογράφους, οἱ ὁποῖοι ἐδέχοντο διάφορον χρονολογίαν διὰ τὴν ἄλωσιν, μόνον δὲ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Τιμαίου τὸν παρουνισαίνει μετὰ τοῦ Κλείταρχου. Ἡ ἀκριβὴς σύμπτωσις τῶν χρονολογιῶν δὲν εἶναι τυχαία καὶ ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ φράσις τοῦ Κλήμεντος εἶναι ὀρθὴ τότε θὰ πρέπη νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ νεώτερος ἀντέγραψε τὸν πρεσβύτερον, πρὸ παντὸς διότι ὁ Κλείταρχος, γνωστὸς ἀπὸ τὴν συγγραφὴν του τῶν πράξεων τοῦ Ἑλεξάνδρου, δὲν ἐφημίζετο ὡς δεινὸς ἱστορικὸς ἀλλ', ὡς ὁ Κουϊντιλιανὸς λέγει, ἐπηρείτο διὰ τὴν δεξιάν του ἀφήγησιν μᾶλλον ἢ διὰ τὴν ἱστορικὴν του ἀκρίβειαν¹. Ἀλλὰ τότε διατὶ ὁ Κλήμης δὲν ἀνέφερε κατὰ τὸν αὐτὸν

1. F. Quintilianus, Institutionis oratoriae, X, I, 74: «*Clitarchi probatur ingenium, fides infamatur*».

τρόπον καὶ ἄλλους ἀξιολογωτέρους τοῦ Κλειτάρχου ἱστοριογράφους, οἱ ὅποιοι υἱοθέτησαν τὰς χρονολογίας τὰς προταθείσας ὑπὸ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ὀνομαζομένων ἱστορικῶν; Διὰ τὴν π.χ. δὲν λέγει ὁ Ἐρατοσθένης καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος καὶ ὁ Κάστωρ κλπ., ἀλλ' ὀνομάζει μόνον τὸν Ἐρατοσθένη, μόνον τὸν Φανίαν, μόνον τὸν Ἐφορον, μόνον τὸν Δοῦριν; Νομίζω ὅτι ὁ Κλήμης σκοπὸν εἶχε νὰ ὀνομάσῃ ἱστοριογράφους, οἱ ὅποιοι διέφερον ἀλλήλων εἰς τὸν ὁρισμὸν τῆς χρονολογίας τῆς καθόδου καὶ πιστεύω ὅτι ἐξ ἀβλεπτήματος ἢ ὑπὸ τοῦ Τιμαίου ὁρισθεῖσα χρονολογία παρελείφθη καὶ ἀπεδόθη εἰς αὐτὸν ἢ τοῦ Κλειτάρχου. Ἄλλωστε εἰς τὴν αὐτὴν περικοπὴν καὶ ἀμέσως εἰς τὴν ἐπομένην σειρὰν ὁ ἀντιγραφεὺς ἔκαμε καὶ ἕτερον σφάλμα ἀποδόσας εἰς τὸν Ἐρατοσθένην ἑπτακόσια ἑβδομήκοντα τέσσαρα ἔτη καὶ διὰ τοῦτο τὸ τέσσαρα ἔκκεινο γενικῶς ἐξοβελίζεται.

Εὐτυχῶς ἔχομεν καὶ ἄλλην πειστικὴν μαρτυρίαν διὰ τὴν χρονολογίαν τοῦ Τιμαίου. Ὁ Ρωμαῖος Censorinus, ὁ ἀκμάσας εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς τρίτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, διὰ τὸν ὅποιον ὁ Σκαλίγηρος λέγει «*eximius ille et doctissimus temporum et antiquitatis vindex*», καὶ ὁ ὁποῖος ἐπαινεῖται ὑπὸ τῶν συγχρόνων του καὶ τῶν μεταγενεστέρων διὰ τὴν ἀκρίβειάν του, ρητῶς λέγει ὅτι τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας ἐχρονολόγησαν ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος ὁ μὲν «*Sosibius... CCCXCV, Eratosthenes autem septem et quadrigentos, Timaeos CCCCXVII, Aretes DXIII*»¹. Κατὰ τὸν Ρωμαῖον λοιπὸν συγγραφέα, ὁ Τίμαιος ὥριζε τὴν πτώσιν τῆς Τροίας τὸ 417+776=1193 π.Χ. καὶ ἡ χρονολογία αὕτη πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ διδαχθεῖσα.

Ὑπὸ συγχρόνων ἐρευνητῶν ἀποδίδεται εἰς τὸν Τίμαιον καὶ ἑτέρα χρονολογία, ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Τζέτζου εἰς τὰ σχόλια του τῆς Κασσάνδρας ἢ Ἀλεξάνδρας τοῦ Λυκόφρονος. Ὑπομνηματίζων τὸν ὑπ' ἀριθμὸν 1141 στίχον, ὁ Τζέτζης μᾶς δίδει τὴν ἱστορίαν τῶν δύο Λοκρῶν παρθένων, αἱ ὅποια ἐτησίως ἐστέλλοντο εἰς τὸ Ἴλιον διὰ νὰ γίνουν ἱέρεια τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἐξευμενίσουν τὴν θεάν. Ἡ «*θυσία*» αὕτη, ὡς τὴν ἀποκαλεῖ ὁ ὑπομνηματιστής, διήκοησεν ἐπὶ χίλια ἔτη. Νεώτεροι ἐρευνηταί, παρερμηνεύοντες τὸν Τζέτζην, ἀπέδωκαν εἰς τὸν Τίμαιον τὸν εἰς χίλια ἔτη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Φωκικοῦ πολέμου ὁρισμὸν τῆς «*θυσίας*» καὶ οὕτω συνεπέραναν ὅτι ὁ ἐκ Σικελίας ἱστορικὸς ἔθετε τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας περὶ τὸ 1346 π.Χ.². Ὁ Τζέτζης ὁμοῦς σαφῶς λέγει ὅτι οὐχὶ ὁ Τίμαιος ἀλλ' «*ὁ Θεὸς ἔχρησε, ἰλάσκε-*

1. De die natali, 21, 3.

2. Ὁρα Berard, ἔ.δ., σ. 44. T. S. Brown, Timaeus of Tauromenium, σ. 45, ὕποσ. 6 εἰς σ. 125 καὶ σ. 58. Τὰ κατάλοιπα τοῦ Τιμαίου παρὰ τῷ C. Müller, Fragmenta Historicorum Graecorum, καὶ Felix Jacoby, Die Fragmente der griechischen Historiker. Ὁ Φωκικὸς πόλεμος βεβαίως ἐτερματίσθη τὸ 346 π.Χ.

σθαι Ἀθηνᾶν τὴν ἐν Ἰλίῳ ἐπ' ἔτη χίλια, δύο παρθένους πέμποντας ἐπὶ κλήρῳ καὶ λαχῇσι». Ὅταν παρῇλθον τὰ χίλια ἔτη ἡ ὑποχρέωσις αὕτη ἐτεροματίσθη: «*χιλίων δ' ἔτων παρελθόντων μετὰ τὸν Φωκικὸν πόλεμον ἐπαύσατο τῆς τοιαύτης θυσίας, ὥς φησι Τίμαιος ὁ Σικελὸς*». Κατὰ τὸν Τζέτζην λοιπὸν ὁ Τίμαιος λέγει μόνον ὅτι ἡ «*θυσία ἐπαύσατο*» εἰς τὸ τέλος τοῦ Φωκικοῦ πολέμου, οὐχὶ δὲ καὶ ὅτι ἡ ὑποχρέωσις διήρκεσε μίαν χιλιετηρίδα. Τὴν διάρκειαν ὥρισεν ὁ χρησμὸς τοῦ θεοῦ. Ἀμφιβάλλω δ' ὅτι ὁ Τίμαιος ὥρισε τὸ τέλος τῆς «*θυσίας*» ὥς λέγει ὁ Τζέτζης, διότι ὁ Πλούταρχος λέγει ὅτι τὸ ἔθιμον ἔπαυσε βραχὺ πρὸ τῶν χρόνων του, ὁ δὲ Στράβων ὅτι ἤρχισεν ὀλίγον πρὸ τῆς Περσικῆς κατακτήσεως τῆς Τρωάδος, καὶ ὁ Αἰλιανὸς ὅτι Ἀντίγονος ὁ Μακεδὼν, πρὸς τὸ τέλος τῆς τετάρτης π.Χ. ἑκατονταετηρίδος ὥρισε τίνι τρόπῳ αἱ Λοκρικαὶ πόλεις θὰ ἀπεφάσιζον τὴν διαλογὴν τῶν ἀποστελλομένων κορῶν¹.

Ἡ χρονολογία, ἡ ὁποία δύναται μετὰ βεβαιότητος νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν Τίμαιον εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Ρωμαίου Κησωρίνου ἀναφερομένη, τὸ 1193 π.Χ. Δυστυχῶς καὶ πάλιν δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν τὰ στοιχεῖα ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁ ἱστορικὸς ἐβάσισε τὴν χρονολογίαν του αὐτήν, ἂν καὶ ἔχομεν ἀρκετὰς ἐνδείξεις, αἱ ὁποῖαι ἐπιτρέπουν δυνατὰς καὶ ὥσως ἀκριβεῖς ὑποθέσεις. Εἰς ταύτας δυνάμεθα νὰ καταλήξωμεν ἕαν ἐξετάσωμεν δι' ὀλίγων τὴν φήμην τοῦ Τιμαίου καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας του. Ὁ ἐκ Σικελίας ἱστορικὸς φαίνεται ὅτι ἦτο δύσπιστος καὶ αὐστηρὸς εἰς τὴν κρίσιν του, ἠρέσκετο δὲ εἰς τὸ νὰ ἐλέγχει τοὺς πρὸ αὐτοῦ ἱστορικοὺς ὥς ψευδομένους καὶ διὰ τοῦτο ἐπέσυρε κατ' αὐτοῦ τὴν μῆνιν τῶν συγχρόνων καὶ μεταγενεστέρων του συγγραφέων. Ὁ Σουίδας περὶ αὐτοῦ λέγει: «*Τίμαιος, Ἀνδρομάχου, Ταυρομενείτης· δὲν Ἀθηναῖοι Ἐπιτίμαιοι ἀνόμασαν· Φιλίσκου μαθητὴς τοῦ Μιλησίου, παρωνόμαστο δὲ τοῦτο διὰ τὸ πολλὰ ἐπιτιμᾶν, καὶ Γραουσυλλέκτρια δὲ διὰ τὸ τὰ τυχόντα ἀναγράφειν*». Τὸ πρῶτον ἐπίθετον τὸ ὀφείλει εἰς τὸν Ἰστορον, τὸ δευτέρον εἰς τὸν Πολέμωνα. Καὶ οἱ δύο ἐκεῖνοι λόγιοι συνέθεσαν κατ' αὐτοῦ ἀντιγραφάς, αἱ ὁποῖαι δυστυχῶς δὲν διεσώθησαν. Δεινὸς του ἐπικριτὴς ἐπίσης ἀπεδείχθη ὁ Πολύβιος, ὁ ὁποῖος ὀλόκληρον σχεδὸν τὸ δωδέκατον βιβλίον του ἀφιερώνει εἰς δοριμείαν κατὰ τοῦ Τιμαίου κριτικήν. Ἐκεῖ ὁ Πολύβιος ψέγει τὸ «*φιλεπίτιμον καὶ φιλέγκλημον*» τοῦ Τιμαίου, τὸν ἀποκαλεῖ «*φιλαπεχθῆ, ψεύστην καὶ τολμηρόν, ἀφιλόσοφον καὶ ἀνάγωγον συγγραφέα*»· «*ὅτι πολλὰ ἱστορεῖ πυνδῆ ὁ Τίμαιος, καὶ δοκεῖ τὸ παράπαν οὐκ ἀπειρος ὢν οὐδενὸς τῶν τοιούτων, ὑπὸ δὲ τῆς φιλονεικίας ἐπισκοτούμενος, διὰν ἅπαξ ἡ*

1. Αἰλιανός, Ἀπόσπ. 47 (Herscher). Στράβων, XII, 1, 40. Πλούταρχος, Περὶ τῶν βραδείας ὑπὸ τοῦ θεοῦ τιμωρουμένων, 12. Ὅρα καὶ τὴν Λοκρικὴν ἐπιγραφὴν τοῦ 275-240 π.Χ., τὴν δημοσιευθεῖσαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Wilhelm ἐν Jahreshefte des Ö. A. Inst. 14 (1911), σ. 163 ἐξ.

πύγειν ἢ τοῦναντίον ἐγκωμιάζειν τινὰ πρόθῃται, πάντων ἐπιλανθάνεται καὶ πολὺ τι τοῦ καθήκοντος παρεκβαίνει » (XII, 7, 1). Συνοψίζων τὰς κατηγορίας του ὁ Πολύβιος ἐρωτᾷ : « κατὰ τῆς Τιμαίου τί ποτε δεῖ λέγειν ὄνομα καὶ ῥῆμα; πάντα γὰρ ἐπιδέχεσθαι μοι δοκεῖ πικρότατα τὸ γένος, οἷς ἐκείνος κέχρηται κατὰ τῶν πλησίων » (XII, 25, 5).

Παρ' ὅλας ὁμως τὰς κατηγορίας του καὶ τὰ σφάλματα τὰ ὁποῖα εὗρίσκει, ὁ Πολύβιος ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ (XII, 10, 4) « τοῦτ' ἰδίον ἐστὶ Τιμαίου καὶ ταύτῃ παρημίλληται τοὺς ἄλλους συγγραφεὰς καὶ καθόλου τῇδὲ πῃ τῆς ἀποδοχῆς... — λέγω δὲ κατὰ τὴν ἐν τοῖς χρόνοις καὶ ταῖς ἀναγραφαῖς ἐπίφρασιν τῆς ἀκριβείας καὶ τὴν περὶ τοῦτο τὸ μέρος ἐπιμέλειαν — δοκῶ, πάντες γινώσκωμεν ». Ἐπίσης τοῦ ἀναγνωρίζει ὅτι πρῶτος « ὁ τὰς συγκρίσεις ποιοῦμενος ἀνέκαθεν τῶν ἐφόρων πρὸς τοὺς βασιλεῖς τοὺς ἐν Λακεδαιμόνι καὶ τοὺς ἄρχοντας τοὺς Ἀθηῆνσι καὶ τὰς ἱερείας τὰς ἐν Ἀργεὶ παραβάλλων πρὸς τοὺς Ὀλυμπιονίκας, καὶ τὰς ἁμαρτίας τῶν πόλεων περὶ τὰς ἀναγραφὰς τὰς τούτων ἐξελέγχων, παρὰ τρίμηνον ἐχούσας τὸ διαφέρειν, οὗτός ἐστι. Καὶ μὴν ὁ τὰς ὀπισθοδόμους στήλας καὶ τὰς ἐν ταῖς φλιαῖς τῶν νεῶν προξενίας ἐξευρηκὼς Τίμαιός ἐστιν » (XII, 11, 1).

Ὁ Πολύβιος, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ του ὅπως ἀποδείξῃ τὸν Τίμαιον ἀνάξιον τῆς φήμης τὴν ὁποίαν ἀπῆλauen ὡς ἱστορικός, ἐκθέτει τὰς ἀντιλήψεις του διὰ τὴν πραγματικὴν ἱστορίαν, τὴν ὁποίαν δέχεται ὡς τριμερῆ, ὅπως καὶ τὴν ἱατρικὴν. Τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἱστορίας, λέγει, εἶναι τὸ « περὶ τὴν ἐν τοῖς ὑπομνήμασι πολυπραγμοσύνην καὶ τὴν παράθεσιν τῆς ἐκ τούτων ὕλης ». Τὸ δεῦτερον μέρος, τὸ « περὶ τὴν θῆαν τῶν πόλεων καὶ καθόλου τῶν κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν ἰδιωμάτων καὶ διαστημάτων ». Καὶ τὸ τρίτον, τὸ « περὶ τὰς πράξεις τὰς πολιτικάς ». Ἐκ τῶν τριῶν αὐτῶν μερῶν ὁ Τίμαιος ἐθεράπευσε τὸ πρῶτον μόνον διότι « ἀποκαθίσας... Ἀθηῆνσι σχεδὸν ἑπὶ πεντήκοντα καὶ πρὸς τοῖς τῶν προγεγονότων ὑπομνήμασι γενόμενος ὑπέλαβε τὰς μεγίστας ἀφορμὰς ἔχειν πρὸς τὴν ἱστορίαν, ἀγνοῶν, ὥς γ' ἐμοὶ δοκεῖ ».

Βεβαίως δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ ἐξετάσωμεν τὰς περὶ τὴν ἱστοριογραφίαν ἀπόψεις τοῦ Πολυβίου. Ἀλλ' ἡ ἀκούσιος ὁμολογία τοῦ κριτικοῦ καὶ ἐπιτιμητοῦ τούτου, ὅτι ὁ Τίμαιος ἐμελέτα μετ' ἐπιμελείας καὶ ἐγνώριζε κατὰ βάθος τὰς πηγάς, ὅτι πρῶτος παρέβαλλε τοὺς καταλόγους τῶν ἐφόρων τῆς Σπάρτης, τῶν βασιλέων τῶν Λακεδαιμονίων, τῶν ἀρχόντων τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν ἱερείων τῆς Ἡρας τοῦ Ἀργους πρὸς τοὺς Ὀλυμπιονίκας καὶ διὰ τῆς παραβολῆς ἐκείνης συνεσχέτιζε τὰ γεγονότα, εἶναι πολυτιμότης καὶ ἐνισχύει τὴν ἀξίαν τῆς μαρτυρίας τοῦ Τιμαίου διὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας. Διὰ τὴν ἐξακριβώσιν καὶ τὸν καθορισμὸν τῆς χρονολογίας ἐκείνης δὲν ἦσαν ἀναγκαῖα οὔτε ταξίδια, οὔτε κατὰ χώραν ἐξέτασις, περιήγησις καὶ μελέτη, οὔτε ἐξέτασις μαρτύρων, οὔτε συμμετοχὴ εἰς πολιτικάς ζυμώσεις, πράγματα ἀπα-

ραίτητα κατά τὸν Πολύβιον δι' ἓνα ἱστορικόν, ἀλλὰ πλήρως γνῶσις τῶν πηγῶν, ἐπισταμένη μελέτη καὶ ἔλεγχος τῶν κειμένων τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν βιβλίων, ὡς καὶ ἡ προσεκτικὴ συσχέτισις γεγονότων καὶ πηγῶν. Τὴν γνῶσιν ταύτην, τὴν εὐκαιρίαν χρήσεως βιβλίων καὶ ἐπιγραφῶν (θὰ ἔλεγέ τις βιβλιοθηκῶν), τὴν ἱκανότητα πρὸς ἐξακριβῶσιν καὶ τὴν διάθεσιν πρὸς ἔλεγχον εἶχεν ὁ Τίμαιος. «*Τὴν περὶ τοῦτο τὸ μέρος ἐπιμέλειαν δοκῶ*», γράφει ὁ Πολύβιος, «*πάντες γινώσκομεν*».

Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ Πολύβιος προσεπάθησε νὰ φέρῃ εἰς φῶς ὅλα τὰ σφάλματα, τὰ ὁποῖα ἦτο δυνατόν νὰ ἀνεύρῃ εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Τιμαίου. Τὸν κατηγορεῖ ὅτι ἔσφαλεν εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ τῆς Λιβύης καὶ τῆς Κορσικῆς, εἰς τὴν ἱστορίαν αὐτῆς τῆς πατρίδος τοῦ Σικελίας, εἰς τὴν διήγησίν του τῶν Λοκρικῶν καὶ εἴ τι ἄλλο, οὐδέποτε ὅμως τὸν κατηγοροῦσε ὅτι ἔσφαλμένως ἔχρονολόγησε τὰ πρῶτα ἱστορικά γεγονότα τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ἡ μεταξὺ τῶν ἱστοριογράφων καὶ τότε ὑπάρχουσα διαφορὰ θὰ τοῦ ἔδιδεν ἐπιχειρήματα διὰ νὰ καταφερθῇ κατὰ τῆς ἐκδοχῆς τοῦ Τιμαίου, φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ ὑπολογισμοὶ τοῦ ἐκ Σικελίας ἱστορικοῦ ἔχαιρον τοιαύτης φήμης ὥστε φρονίμως ποιῶν ὁ Πολύβιος ἀπέφυγε νὰ ἀνακινήσῃ τὸ χρονολογικὸν ζήτημα τῶν Τρωικῶν ἢ καὶ τῆς καθόδου. Ἐχοντες ὑπ' ὄψει ὅσα ἔλέχθησαν, δὲν δυνάμεθα παρὰ νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Τίμαιος ἐγγώριζεν ὅλα τὰ ὑπάρχοντα γραπτὰ διὰ τὴν καθόδον καὶ τὴν ἄλωσιν στοιχεῖα καὶ ὅτι κατόπιν ἀκριβολόγου ἐρεύνης τῶν καταλόγων καὶ τῶν παραδόσεων καὶ παραβολῆς καὶ συσχέτισεως κατέληξεν εἰς τὸ χρονολογικὸν συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον μᾶς διεφύλαξεν ὁ Censorinus· ὅτι δηλαδὴ ἡ ἄλωσις τῆς Τροίας ἐγένετο τὸ 1193 π.Χ.

Τὸν Τίμαιον φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποίησεν ὡς μίαν τῶν πηγῶν του καὶ ὁ γραφεὺς τοῦ λεγομένου Παρίου Χρονικοῦ ἢ Παρίου Μαρμάρου. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη, ὡς γνωστόν, ἐκλήθη οὕτω διότι ἀνεκαλύφθη εἰς τὴν νῆσον Πάρον, διότι εἶναι κεχαραγμένη ἐπὶ μαρμάρου καὶ εἶναι κατάλογος γεγονότων χρονολογικῶς τεταγμένων. Ἡ ἐπιγραφὴ δὲν διεσώθη πλήρως καὶ τὸ ἀρχικῶς εὑρεθὲν τμημὰ της, ἀγορασθὲν ἐν Σμύρνῃ ὑπὸ τοῦ William Petty, ἱατροῦ τοῦ Ἀγγλοῦ Πρέσβεως παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ διὰ λογαριασμὸν τοῦ Earl of Arundel, ἀπεστάλη εἰς τὸ Λονδίνον τὸ 1627 καὶ ἐτοποθετήθη εἰς τὸ Arundel House τοῦ Strand. Κατ' εὐτυχῇ συγκυρίαν ἡ ἐπιγραφὴ ἐδημοσιεύθη τὸ 1628 ὑπὸ τοῦ περιφήμου Ἀγγλοῦ νομικοῦ John Selden. Τὸ κείμενόν του ἀπεδείχθη πολὺτιμον διότι ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν δημοσίευσιν τὸ μάρμαρον ἐκόπη εἰς δύο καὶ τὸ ἄνω του τμημα, περιλαμβάνον ἀναγραφὰς μυθικῶν καὶ προῖστορικῶν ἰδιᾶ γεγονότων, ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν ἐπιδιόρθωσιν ἐστίας καὶ ἔκτοτε ἠφανίσθη. Τὸ λοιπὸν μέρος, δωρηθὲν τὸ 1667 εἰς τὸ Oxford University, ἀπόκειται εἰς τὸ Ashmolean Museum. Καὶ τὸ τρίτον τῶν τμημάτων τῆς ἐπιγραφῆς εὑρέθη ἐν Πάρῳ τὸ 1897 καὶ ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον

τον ὑπὸ τοῦ Michael K. Krispi καὶ A. Wilhelm. Τὸ 1904 δλόκληρον τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς ἐξεδόθη εἰς ἰδίαν μελέτην ὑπὸ τοῦ Felix Jacoby¹.

Ἡ ἐπιγραφὴ συνετάχθη προφανῶς ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Διογνήτου ἀρχοντος κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἑκατοστῆς εἰκοστῆς ἐνάτης Ὀλυμπιάδος, ἥτοι τὸ 264/3 π.Χ. Ὡς δ' ἀνώνυμος συγγραφεὺς τῆς λέγει ἐν τῇ εἰσαγωγῇ του, ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι χρονολογικὸς πίναξ σπουδαίων γεγονότων ἐκ τῆς μυθικῆς καὶ τῆς πραγματικῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ πρώτου μυθικοῦ βασιλέως τῶν Ἀθηνῶν Κέκροπος μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ Διογνήτου. Φαίνεται ὅτι ὁ γραφεὺς τῆς εἶχεν ὑπ' ὄψει τοῦ Ἀθηναϊκᾶς πηγᾶς καὶ χρονολογεῖ τὰ γεγονότα ἀπὸ τοῦ ἔτους 264/3 π.Χ. ἀνάπαλιν κατὰ τρόπον παράλληλον πρὸς τὸν χρησιμοποιοῦμενον ὑφ' ἡμῶν διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν πρὸ Χριστοῦ γεγονότων.

Ἡ εἰκοστὴ τετάρτη ἐγγραφὴ λέγει: « ἀφ' οὗ Τροία ἦλω, ἔτη ϜΗΗΗΗΔΔΔΔΠ', βασιλεύοντος Ἀθηνῶν [Μενεσθέ]ως δευτέρου (καὶ εἰκοστοῦ) ἔτους μηνὸς Θ[αργηλιῶ]νος ἑβδόμῃ φθίνοντος ». Κατὰ τὸ Πάριον λοιπὸν χρονικὸν ἡ Τροία ἐάλω 945+264/3=1209/8 π.Χ.

Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακριβώσωμεν τὴν ἀξίαν τῆς χρονολογίας ταύτης ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἄλλας, διότι ἀγνοοῦμεν τὰ στοιχεῖα ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐβασίσθη ὁ γραφεὺς τῆς. Σημειοῦμεν ὅμως ὅτι αἱ Ἀθηναϊκαὶ πηγαὶ διὰ τὰ προϊστορικὰ γεγονότα, ἀκόμη καὶ μέχρι τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος, δὲν εἶναι τόσον ἀκριβεῖς ὅσον αἱ γενεαλογίαι τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης ἢ ὁ κατάλογος τῶν ἱερείων τῆς Ἡρας τοῦ Ἄργους. Τὴν ἱστορίαν τῶν προϊστορικῶν βασιλέων τῶν οἱ Ἀθηναῖοι διήνθισαν μὲ μυθικὰς πράξεις καὶ κατορθώματα καὶ προσεπάθησαν νὰ τὴν ἀναγάγουν εἰς τὸ ἀπώτατον δυνατὸν παρελθόν.

Ὁ ὑπὸ τοῦ Κηνησωρίνου ἀναφερόμενος Σωσίβιος ἦτο ὁ σπουδαιότερος γνωστὸς Λάκων ἱστορικὸς εἰδικὸς περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Σπάρτης. Ἐγκτεστάθη εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ Σωτήρος καὶ ἀπεκλήθη λυτικὸς διὰ τὴν εὐχέρειαν του εἰς τὸ νὰ λύῃ δύσκολα προβλήματα². Δυστυχῶς δὲν κατόρθωσε νὰ λύσῃ κατὰ τρόπον ἐξασφαλίζοντα καθολικὴν ἀποδοχὴν καὶ τὸ χρονολογικὸν πρόβλημα τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας. Ἡ κυρία του συγγραφὴ ἦτο ἡ περὶ τῶν ἐν Λακεδαίμονι θυσιῶν, ἥτοι ἡ ἱστορία τῆς Λακεδαίμονος, ἀλλ' ἐπεδόθη καὶ εἰς χρονολογικὰ ζητήματα, ὥς ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ ἔργον του Χρόνων ἀναγραφῇ. Κατ' αὐτὸν ἡ ἀλῶσις τῆς Τροίας ἐγέ-

1. « *Marmora Arundelliana... publicavit et commentariolos adiecit Ioannes Seldenus* », Londini, 1628. Krispi-Wilhelm, « Ein neues Bruchstück der parischen Marmorchronik », Ath. Mitt. 22 (1897), σ. 183 ἐξ., πίν. XIV. Felix Jacoby, *Das Marmor Parium*, 1904. Τὸ ἀπολεσθὲν τμήμα τῆς ἐπιγραφῆς περιελάμβανε εἴκοσι ἐννέα πλήρεις ἐγγραφὰς καὶ μέρος τῆς τριακοστῆς.

2. Ἄλλ' ἀπεκλήθη καὶ « Βῆτα » διότι εἰς οὐδεμίαν ἐπὶ μέρους ἔρευναν ἢ δημιουργίαν ἐπρώτευσε.

νετο τριακόσια ἐνενήκοντα πέντε ἔτη πρὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος, ἦτοι περὶ τὸ 1171 π.Χ.

Ὁ Κλήμης, ὡς εἶδομεν, ἀναφέρει ὅτι ὁ Φανίας ἢ Φαινίας, ἐκ τῆς Ἐρασσοῦ τῆς Λέσβου καὶ μαθητῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, εἰς τὰς χρονολογικάς του μελέτας ἔθετε τὴν ἀθροισμὸν τῶν Ἡρακλειδῶν περὶ τὸ 1049 π.Χ. «ἐπτακόσια δέκα πέντε ἔτη» πρὸ τῆς εἰς Ἀσίαν διαβάσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ($715+334=1049$). Τὴν πτῶσιν ἄρα τῆς Τροίας θὰ ὥριζε περὶ τὸ 1129 ἐὰν ἐδέχετο δύο γενεάς, πρὸς τεσσαράκοντα ἔτη ἐκάστην, μεταξὺ τῶν δύο ἐκείνων γεγονότων, ἢ περὶ τὸ 1115 ἐὰν ὑπελόγιζε τρεῖς γενεάς εἰς ἐκάστην ἑκατονταετηρίδα.

Καὶ ἐτέρου μαθητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Δικαιάρχου, ἔχομεν μαρτυρίαν διὰ τὴν ἀλῶσιν. Κατὰ τὸν Σχολιαστὴν Ἀπολλωνίου τοῦ Ροδίου, ὁ ἐκ Μεσσήνης τῆς Σικελίας Δικαίαρχος, ὁ ἀποπειραθεὶς πρῶτος νὰ γράψῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ χρυσοῦ γένους μέχρι τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὥρισε τὴν πτῶσιν τῆς Τροίας περὶ τὸ 1212 π.Χ.

Σπουδαιότερος τῶν συγχρόνων του ἀπεδείχθη ὁ ἐκ Κυρήνης Ἐρατοσθένης, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Σουῖδαν ἐγεννήθη τὸ 276/2 π.Χ. (126^{ην} Ὀλυμπιάδα) καὶ ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν ὀγδοήκοντα ἢ ὀγδοήκοντα δύο ἔτων. Μετακληθεὶς εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὑπὸ Πτολεμαίου τοῦ Εὐεργέτου διεδέχθη τὸν Καλλίμαχον εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς Βιβλιοθήκης, ἀνεδείχθη ὁ ἀξιολογώτερος τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς του καὶ ἐπεδόθη εἰς πολλὰς καὶ διαφόρους μελέτας, διὰ τὰς ὁποίας τοῦ ἀπενεμήθη ὁ τίτλος τοῦ Πεντάθλου. Εἰς τὸ περὶ Χρονογραφίων του σύγγραμμα, τὸ ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας, θὰ ἐπραγματεύετο καὶ τὰ τῆς χρονολογίας τοῦ γεγονότος ἐκείνου. Κατὰ τὸν Κλήμεντα, ὡς εἶδομεν, ὁ Ἐρατοσθένης ὑπελόγησε τὴν ἀθροισμὸν τῶν Ἡρακλειδῶν ὡς συμβᾶσαν ἐπτακόσια ἐβδომήκοντα ἔτη ἀπὸ Εὐθαινέτου ἀρχontos καὶ τὴν ἀλῶσιν ὀγδοήκοντα ἔτη πρὸ τῆς καθόδου, ἦτοι $334+770=1104$ διὰ τὴν ἀθροισμὸν καὶ $1104+80=1184$ διὰ τὴν ἀλῶσιν.

Εὐτυχῶς ὁ Κλήμης μᾶς παρέχει περισσοτέρας λεπτομερείας διὰ τὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ὁ Ἐρατοσθένης ἐχρησιμοποίησε διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦ τῆς χρονολογικόν. «Ἐρατοσθένης δὲ τοὺς χρόνους ὧδε ἀναγράφει» λέγει εἰς Στρωματεῖς I, 138. «Ἀπὸ μὲν Τροίας ἀλώσεως ἐπὶ Ἡρακλειδῶν καθόδον ἔτη ὀγδοήκοντα ἐντεῦθεν δὲ ἐπὶ τὴν Ἰωνίας κτίσιν ἔτη ἐξήκοντα καὶ αὐθις μέχρι τῆς ἐπιτροπείας Λυκούργου ἑκατὸν πεντήκοντα καὶ ἐννέα καὶ μέχρι τοῦ προηγουμένου ἔτους τῶν πρώτων Ὀλυμπίων ἑκατὸν ὀκτώ καὶ μέχρι τῆς διαβάσεως τοῦ Ξέρξου ἔτη διακόσια ἐνενήκοντα ἐπὶ καὶ μέχρι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου τεσσαράκοντα ὀκτώ καὶ μέχρι τῆς ἡττῆς τῶν Ἀθηναίων εἴκοσι ἐπτά...». Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς λοιπὸν αὐτοὺς ἢ μὲν καθόδος ἐγένετο τὸ 1104 ἢ δὲ ἀλῶσις τῆς Τροίας τὸ 1184. Ἡ ἀσάφεια ἢ

προερχομένη ἐκ τοῦ « μέχρι τοῦ προηγουμένου ἔτους τῶν πρώτων Ὀλυμπίων » μᾶς ἀναγκάζει νὰ χρονολογοῦμεν τὴν ἄλωσιν κατ' Ἐρατοσθένη 1184/3. Ἡ μαρτυρία τοῦ Κλήμεντος εἶναι πολύτιμος διότι ἐνίοτε ἡ χρονολογία τοῦ Ἐρατοσθένους ἀπορρίπτεται μόνον διότι φαίνεται ὅτι συμπίπτει μὲ τὴν χρονολογίαν τοῦ Κτησίου, ἡ ὁποία λέγεται ὅτι ἐβασίσθη ἐπὶ τῆς μυθικῆς χιλιετηρίδος καὶ τῆς φανταστικῆς γενεαλογίας τῶν Ἀσσυρίων βασιλέων. Παρορᾶται ὅμως ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν ὅτι ὁ Κτησίας ἔθετε τὰ Τρωικὰ εἰς τοὺς περὶ τὸ 1177 χρόνους, ἐν ᾧ ὁ Ἐρατοσθένης ὀρίζει τὴν ἄλωσιν καὶ ὅτι μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὀρίων ὑπάρχει χρονικὴ διαφορὰ καὶ μέχρι δέκα ἑτῶν. Ὡστε αἱ χρονολογίαι δὲν συμπίπτουν. Ἀφ' ἐτέρου μανθάνομεν ἀπὸ τὸν Κλήμεντα ὅτι ὁ Ἐρατοσθένης δὲν ἐδέχθη τὴν χρονολογίαν τοῦ Κτησίου, ἀλλ' ὑπελόγισεν αὐτὴν στηριχθεὶς εἰς Ἑλληνικοὺς γενεαλογικοὺς καταλόγους καὶ εἰς Ἑλληνικὰ γεγονότα. Ἡ χρονολογία τοῦ Λυκούργου ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἐρατοσθένης εἶχεν ὑπ' ὄψει του τὰς βασιλικὰς γενεαλογίας τῆς Σπάρτης, ἡ δὲ κτίσις τῆς Ἰωνίας καὶ τὰς Ἀθηναϊκάς.

Ἡ μεγάλη φήμη τοῦ ἀνδρὸς ἐπέβαλε τὴν ὑπ' αὐτοῦ ὁρισθεῖσαν χρονολογίαν τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας καὶ οὕτω μεταγενέστερον σοβαροὶ ἱστοριογράφοι ὥς Ἀπολλόδωρος ὁ Ἀθηναῖος, Κάστωρ ὁ Ῥόδιος καὶ Λυδὸς ὁ Σικελιώτης τὴν υἱοθέτησαν. Εἰς τὰ Χρονικά του ὁ Ἀπολλόδωρος ἀπαριθμεῖ ἐν χρονολογικῇ τάξει καὶ ἐν ἱαμβικοῖς τοιμέτροις τὰ ἀξιολογώτερα ἱστορικά καὶ λογοτεχνικά γεγονότα ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας μέχρι τῆς δουλώσεως τῆς Μακεδονίας καὶ Ἀχαΐας τὸ 144 π.Χ.¹ Τόσον δημοφιλὲς ἀπέβη τὸ σύγγραμμά του τοῦτο ὥστε μετεφράσθη εἰς τὴν Λατινικὴν ὑπὸ τοῦ Κορνηλίου Νέπωτος. Τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας βεβαίως ὀρίζει εἰς τὸ 1184 π.Χ.

Κάστωρ ὁ Ῥόδιος, ὁ ὑπὸ τοῦ Σουΐδα ἀποκληθεὶς Φιλορῳμαῖος, διὰ τῆς συγγραφῆς του, τὰ Χρονικά, προσεπάθησε νὰ δώσῃ καθολικὴν ἱστορίαν τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων. Ἵνα ἀποκαταστήσῃ ποιὰν τινὰ ἰστοιμίαν τῆς Ἑλληνικῆς πρὸς τὴν ἀρχαιότεραν ἱστορίαν τῶν Αἰγυπτίων, τῶν Ἀσσυρίων καὶ τῶν Βαβυλωνίων, ἐπεξέτεινε τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας περιλαβὼν εἰς αὐτὴν ὅλα τὰ μυθεύματα, τὰ χρησιμοποιεθέντα ὑπὸ τοῦ Ἑκαταίου καὶ τοῦ Ἑλλανίκου. Διὰ τὴν ἄλωσιν καὶ ὁ Κάστωρ ἐδέχθη τὴν χρονολογίαν τοῦ Ἐρατοσθένους. Τὰ Χρονικά του ἐχρησιμοποιοῦντο πολὺ ἀπὸ τοὺς Ἐκκλησιαστικοὺς Πατέρας, τοὺς ὁποίους ἀπασχόλει τὸ πρόβλημα τῆς ταυτίσεως τῆς Ἑλληνικῆς προϊστορίας

1. Ὡπως γράφει εἰς τὴν ἀφιέρωσίν του εἰς τὸν Ἀτταλον τὸν Β', βασιλέα τῆς Περγάμου: « συνετάξατ' ἀπὸ τῆς Τρωικῆς ἀλώσεως χρονολογίαν στοιχοῦσαν ἀχρὶ τοῦ νῦν βίου, ἣν δὲ τετραράκοντα πρὸς τοῖς χιλίοις ». Ἀχρὶ τοῦ νῦν βίου, δηλαδὴ τὸ 144 π.Χ. σὺν 1040 = 1184 ἡ χρονολογία τῆς ἀλώσεως τοῦ Ἐρατοσθένους.

καὶ μυθολογίας καὶ τῆς Βιβλικῆς παραδόσεως τῶν Ἑβραίων. Ἐκ τοῦ Κάστορος φαίνεται ὅτι ἡρύσθη καὶ ὁ Εὐσέβιος τὴν χρονολογίαν τοῦ τῆς ἀλώσεως τὴν ὁποίαν ὀρίζει: *a capituitate Trojae usque ad primam Olympiadem fiunt anni CCCCVI* ἥτοι ἔτη 1182 σὺν 1=1183 π.Χ. Ἡ ὑπὸ τῶν Πατέρων χρήσις τῆς χρονολογίας Ἐρατοσθένους-Κάστορος εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν κανονοποίησιν, οὕτως εἰπεῖν, τῆς χρονολογίας αὐτῆς καὶ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς εἰς τὰς γενικὰς ἱστορίας τοῦ δυτικοῦ κόσμου.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι ἱστορικοὶ ἐδέχθησαν καὶ ἐχρησιμοποίησαν τὴν χρονολογίαν αὐτήν. Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ὁ ἀκμάσας εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγουστοῦ καὶ ὁ συγγράψας καθολικὴν ἱστορίαν εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς Βιβλιοθήκης του (I, 5, 1) γράφει: «*Τοὺς μὲν (χρόνους) πρὸ τῶν Τρωικῶν οὐ διοριζόμεθα βεβαίως διὰ τὸ μηδὲν παράπηγμα παρειληφέναι περὶ τούτων πιστευόμενον, ἀπὸ δὲ τῶν Τρωικῶν ἀκολουθῶνς Ἀπολλοδώρῳ τῷ Ἀθηναίῳ τίθεμεν ὀγδοήκοντ' ἔτη πρὸς τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν, ἀπὸ δὲ ταύτης ἐπὶ τὴν πρώτην Ὀλυμπιάδα δυοὶ λείποντα τῶν τριακοσίων καὶ τριάκοντα, συλλογιζόμενοι τοὺς χρόνους ἀπὸ τῶν ἐν Λακεδαιμόνι βασιλευσάντων*». Τὴν κάθοδον λοιπὸν θέτει εἰς τὸ 1104 π.Χ. καὶ τὰ Τρωικὰ ἢ τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας εἰς τὸ 1184 π.Χ. Εἰς τὸ δέκατον τέταρτον βιβλίον του (2, 4) ὑπολογίζει ὅτι εἶχον παρέλθει 779 ἔτη ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τοῦ τέλους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

Καὶ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν τοῦ Ἀρχαιολογίου¹ ὑπολογίζει ὅτι ἡ Ῥώμη «*εἰτεχίσθη... ὑπὸ τούτων τῶν ἐθνῶν ἐνι-αυτῷ δευτέρῳ καὶ τριακοστῷ καὶ τετρακοσιοστῷ μετ' Ἰλίου ἄλωσιν ἐπὶ τῆς ἑβδόμης Ὀλυμπιάδος*», ἔθεσε δηλαδὴ τὴν ἄλωσιν εἰς τὸ 1184 π.Χ. (776-24=752, 752+432=1184).

Τέλος θὰ μνημονεύσωμεν τοῦ Θρασύλλου τοῦ συγχρόνου τοῦ Τιβερίου, διότι, ἂφ' ἑνὸς μὲν τὴν κατ' αὐτὸν χρονολογικὴν διάταξιν γεγονότων μᾶς παρέχει ὁ Κλήμης εἰς Στρωματεῖς I, 136-137, ἂφ' ἑτέρου δὲ διότι τὰ ἀναφερόμενα γεγονότα σχετίζονται μὲ τὴν Ῥώμην: «*ἀπὸ δὲ Τροίας ἀλώσεως ἐπὶ τὴν Αἰνείου κάθοδον καὶ κτίσιν Λαονίου ἔτη δέκα, ἐπὶ τε τὴν Ἀσκανίου ἀρχὴν ἔτη ὀκτώ, καὶ ἐπὶ τῶν Ἡρακλειδῶν κάθοδον ἔτη ἐξήκοντα ἑν, ἐπὶ τε τὴν Ἰφίτου Ὀλυμπιάδα ἔτη τριακόσια τριάκοντα ὀκτώ*». Οὕτως, ὁ Θρασύλλος θέτει τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας εἰς τὸ 1193 π.Χ. εἰς τὸν χρόνον, τὸν ὁποῖον εἶχεν ὀρίσει προηγουμένως ὁ Τίμαιος. Ἵσως καὶ ἀπὸ τὸν ἱστορικὸν ἐκεῖνον νὰ ἐδανείσθη τὴν χρονολογίαν του, διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Τίμαιος ἐχρησιμοποίησε τοὺς χρόνους τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας διὰ νὰ υπολογίσῃ τὴν χρονολογίαν τοῦ οἰκισμοῦ διαφόρων πόλεων, ἐν αἷς καὶ ἡ

1. II, 2, 3.

Ῥώμη. Ἴσως θὰ πρέπη νὰ προσθέσωμεν ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ λεγομένου Ῥοδοτείου Βίου τοῦ Ὀμήρου ἔθεσε τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας εἰς τὸ 1270 π.Χ. Βεβαίως ἡ συγγραφή ἐκείνη δὲν παρέχει ἀξιόπιστους μαρτυρίας.

Μετὰ τὴν ἀνασκόπησιν τῶν ἱστοριογράφων, οἱ ὅποιοι ὥρισαν τὴν χρονολογίαν τῆς ἀλώσεως ἢ τῆς καθόδου θὰ πρέπη νὰ συνοψίσωμεν τὰ ὑπ' αὐτῶν παρεχομένα δεδομένα τὰ σχετικὰ πρὸς τὸ πρόβλημά μας. Ἐὰν ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὴν ὑψηλοτέραν προταθεῖσαν χρονολογίαν καὶ κατέλθωμεν πρὸς τὰς χαμηλοτέρας θὰ δημιουργήσωμεν τὴν ἀκόλουθον σειράν: Δοῦρις, 1334· Βίος Ὀμήρου, 1270· Ἡρόδοτος, 1240-1235· Κλείταρχος, 1234· Δικαίταρχος, 1212· Πάριον Χρονικόν, 1209· Θράσυλλος, 1193· Τίμαιος, 1193· Ἐρατοσθένης 1184/3. Οἱ ἀκολουθοῦντες αὐτῷ Ἀπολλόδωρος, Κάστωρ, Διόδωρος, Ἀπολλώνιος, Εὐσέβιος κλπ. 1184/3· Σωσίβιος, 1171. Τὴν καθόδον ὥρισεν ὁ Φανίας εἰς τὸ 1049 καὶ ὁ Ἐφορος εἰς τὸ 1069. Ἐὰν εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους προσθέσωμεν δύο γενεὰς τῶν τεσσαράκοντα ἑτῶν ἑκάστην διὰ τὸν πρῶτον καὶ δύο γενεὰς τῶν τριάκοντα τριῶν ἑτῶν διὰ τὸν δεύτερον, θὰ ἔχωμεν τὴν χρονολογίαν τῆς ἀλώσεως κατὰ μὲν τὸν Φανίαν τὸ 1129 κατὰ δὲ τὸν Ἐφορον τὸ 1135. Τὰ Τρωικὰ ἐν γένει τὰ ἔθεσεν ὁ Κτησίας εἰς τὸ 1177 π.Χ. Κατὰ ταῦτα αἱ διασωθεῖσαι μαρτυρίαι ἀρχαίων συγγραφέων θέτουν τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας εἰς χρονικὴν περίοδον διακοσίων περιπυρ ἑτῶν, ἀπὸ τοῦ 1334 μέχρι τοῦ 1129 ἢ 1149. Τὴν διαφορὰν καὶ τὴν περίοδον αὐτὴν δυνάμεθα νὰ ἐλαττώσωμεν κατὰ πολὺ ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας ἐκάμαμεν διὰ τοὺς ἀρχαίους ἱστορικοὺς καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας των. Ἡ χρονολογία τοῦ Δοῦριδος, π.χ., βασιζομένη ἐπὶ τῆς θαυματουργοῦ καὶ μοιραίας χιλιετηρίδος, εἶναι ὅλως φανταστικὴ καὶ πρέπει νὰ ἀπορριφθῇ. Τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα εὗρίσκομεν εἰς Αἰγυπτιακὰς ἐπιγραφὰς καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα μᾶς παρέχουν αἱ τελευταῖαι ἀνασκαφαὶ τῆς Τροίας καὶ τὰ ὁποῖα θὰ μνημονεύσωμεν κατωτέρω, ἀποδεικνύουν τὸ ἄτοπον τῆς ὑποθέσεως τοῦ Δοῦριδος.

Ἡ χρονολογία τοῦ Ἡροδότου εἶναι ἢ μετὰ τὴν τοῦ Δοῦριδος ἀμέσως ὑψηλοτέρα, διότι προφανῶς ἢ τοῦ Ἡροδοτείου βίου τοῦ Ὀμήρου εἶναι μεταγενέστερον ἀποκύημα. Ἐσχάτως ὑπὸ κορυφαίων ἐπιστημόνων ἐδόθη μεγάλη πίστις εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου λεγόμενα διὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας καὶ διὰ τοῦτο θὰ πρέπη νὰ προσέξωμεν ὅλως ἰδιαιτέρως τὴν ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας προταθεῖσαν χρονολογίαν. Συνήθως λέγεται ὅτι αἱ διαφοραὶ τῶν Ἀρχαίων ὀφείλονται εἰς τὸν διάφορον ὑπολογισμόν τῆς διαρκείας μιᾶς γενεᾶς. Αὐτὸς ὁ Ἡρόδοτος, ὡς εἶδομεν, διδάσκει ὅτι τρεῖς γενεαὶ περιλαμβάνονται εἰς τὴν ἑκατονταετηρίδα· ἐν τούτοις ὅμως εἰς τὸν ὑπολογισμόν τοῦ τῆς χρονολογίας τῆς ἀλώσεως ἐχρησιμοποίησε τὴν γενεὰν τῶν τεσσαράκοντα ἑτῶν. Καὶ ὁ Τίμαιος καὶ ὁ Ἐρατοσθένης ὑπελόγησαν τὴν γενεὰν εἰς τεσσαράκοντα ἔτη. Κατ' ἀκολουθίαν ἢ μεταξὺ τῶν τριῶν τούτων ἱστορικῶν δια-

φορὰ δὲν ὀφείλεται εἰς τὸν διάφορον ὑπολογισμόν τῆς γενεᾶς. Εἰς τί λοιπὸν ὀφείλεται ἡ διαφορὰ τῶν; Νομίζω ὅτι δυνάμεθα νὰ ὑποδείξωμεν τὸν λόγον τῆς μεταξὺ τοῦ Ἡροδότου καὶ τῶν μεταγενεστέρων του λογίων διαφορᾶς.

Ὁ Ἡρόδοτος ἀρχίζει προφανῶς τοὺς ὑπολογισμούς του ἀπὸ τοῦ Ἡρακλέους, ὡς ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν γενεαλογία, τὴν ὁποίαν δέχεται διὰ τὸν Λεωνίδα καὶ διὰ τὸν Λεωτυχίδα. Τὸν Ἡρακλέα δὲ θέτει περὶ τὰ «ἐνεακόσια ἔτη ἔς ἑμέ». Πρὸς τοῦτοις ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας ἐδέχθη τὴν Σπαρτιατικὴν παράδοσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν Ἀριστόδημος, ὁ πατὴρ τῶν διδύμων, ἔφερε καὶ ἐγκατέστησε τοὺς Δωριεῖς καὶ Ἡρακλείδας εἰς τὴν Σπάρτην¹. Ἀπὸ τοῦ μυθικοῦ ἐκείνου ἡγήτου τῆς καθόδου μέχρι τοῦ Ἡρακλέους ὁ Ἡρόδοτος ἐδέχθη τρεῖς γενεάς, εἰς τὸ διάστημα τῶν ὁποίων ἐγένετο ἡ κατὰ τῆς Τροίας ἐκστρατεία.

Κατὰ τὸ χρονικὸν ὅμως ἐκεῖνο διάστημα ἔλαβον χώραν καὶ ἄλλα γεγονότα σχετικῶς ἐξηκριβωμένα καὶ ἤρξαν διάφοροι ἥρωες γνωστοὶ ἀπὸ τὰς παραδόσεις μεγάλων Ἑλληνικῶν πόλεων. Τὰ γεγονότα αὐτὰ καὶ αἱ παραδόσεις ἐκεῖναι πρέπει νὰ τεθοῦν εἰς τὸ ἀπὸ Ἡρακλέους μέχρι τῆς καθόδου διάστημα. Εἶναι τοῦτο δυνατόν; Ἄν ἐπαναλάβωμεν τὴν γενεαλογικὴν σειρὰν τοῦ Ἡροδότου ἀρχόμενοι ἀπὸ τοῦ Ἡρακλέους καὶ προσπαθῇσωμεν νὰ προσθέσωμεν εἰς αὐτὴν τὰ ὅσα εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίζωμεν διὰ τοὺς ἀρχαιολογικοὺς ἐκείνους χρόνους θὰ ἔχωμεν τὸ ἀκόλουθον σχῆμα :

Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον	Γεγονότα καὶ Παραδόσεις	
1 Ἡρακλῆς	Εὐρυσθεὺς· Νεαρὸς Θησεὺς	1
2 Ὑλλος	Εὐρυσθεὺς. Θησεὺς. Ἐκστρατεία τῶν ἐπὶ τὰ ἐπὶ Θήβαις· Θησεὺς. Ἀτρεὺς	2
3 Κλεοδαῖος	Θυέστης. Καταστροφή Θηβῶν ὑπὸ τῶν Ἐπιγόνων. Ἀγαμέμνων. Τρωικὰ	3
4 Ἀρίσταρχος	Πρώτη γενεὰ μετὰ τὰ Τρωικὰ. Αἰγισθος. Ὁρέστης	4
5 Ἀριστόδημος ὁ ἡγηθεὶς τῆς καθόδου	Δευτέρα γενεὰ μετὰ τὰ Τρωικὰ. Ὁρέστης· Τισαμενὸς	5
6 —	Κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν	6

Εἰς τὸ ἀπὸ τοῦ Ἡρακλέους μέχρι τοῦ Ἀριστοδήμου χρονικὸν διάστημα ἔχομεν τὸν πόλεμον τοῦ Εὐρυσθέως κατὰ τοῦ Ὑλλου, βοηθουμένου ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, τὸν θάνατον τοῦ Εὐρυσθέως καὶ τὸν θάνατον τοῦ Ὑλλου, τὴν ἀνάληψιν τῆς ἀρχῆς τῶν Μυκηνῶν ὑπὸ τοῦ Ἀτρεὺς, τὸν πρῶτον κατὰ τῶν Θηβῶν πόλεμον τῶν ἐπτὰ, ὁ ὁποῖος βεβαίως θὰ ἔλαβε χώραν μετὰ τὸν θάνα-

1. Ἡρόδοτος, VI, 52, 1.

τον τοῦ Ὑλλου καὶ ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θησέως¹, τὴν καταστροφὴν τῶν Θηβῶν ὑπὸ τῶν Ἐπιγόνων, οἱ ὅποιοι μετέσχον τῆς Τρωικῆς ἐκστρατείας. Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἡρακλέους λοιπὸν μέχρι τῶν Τρωικῶν θὰ πρέπη νὰ ὑπολογίσωμεν δύο τοιλάχιστον γενεάς, διὰ νὰ ἐξοικονομήσωμεν τὰ γνωστὰ πολεμικὰ γεγονότα καὶ τὰς γενεολογικὰς παραδόσεις τῶν Θηβῶν, τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν Μυκηναίων. Βεβαίως κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Ἡρακλῆς ἦτο σύγχρονος τοῦ Λαομέδοντος τοῦ πατρὸς τοῦ Πριάμου, τοῦτο ὅμως δὲν ὀρίζει τὴν γενεάν του. Ὁ ἥρωας δὲν ἐφόνευσε τὸν Νέστορα ὅτε κατέστρεψε τὴν Πύλον καὶ ὁ Νέστωρ μετέσχε τῶν Τρωικῶν. Καὶ ὁ Πρίαμος καὶ ὁ Νέστωρ ἔζησαν μακρὰν ζωὴν καὶ οἱ χρόνοι των δὲν δύνανται νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὥς τεκμήριον γενεολογικόν. Παραμένει λοιπὸν τὸ συμπέρασμα τῶν δύο τοιλάχιστον γενεῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἡρακλέους μέχρι τῶν Τρωικῶν. Ταῦτα θὰ πρέπη νὰ τεθοῦν εἰς τὸ τέλος τῆς γενεᾶς τοῦ Κλεοδαίου ἐὰν μὴ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀριστάρχου.

Ἡ κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν εἶναι τὸ ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας ἱστορικὸν γεγονός. Αἱ μαρτυρίαι τῶν ἀρχαίων διὰ τὸ χρονικὸν διάστημα, τὸ ὅποιον χωρίζει τὰ δύο γεγονότα εἶναι σαφεῖς. Ὁ Ἐρατοσθένης ἐδίδαξεν ὅτι « ἀπὸ Τροίας ἀλώσεως ἐπὶ Ἡρακλειδῶν κάθοδον ἔτη ὀγδοήκοντα ». Δὲν γνωρίζομεν πόσα ἔτη ὥριζεν ὁ Τίμαιος, ἀλλ' ἡ χρονολογία του τῆς ἀλώσεως προϋποθέτει διάστημα δύο γενεῶν. Ὁ Θουκυδίδης βεβαίως ῥητὸς ὀρίζει τὸ διάστημα τὸ μεταξὺ τῆς ἀλώσεως καὶ τῆς καθόδου εἰς ὀγδοήκοντα ἔτη καὶ ὁ ὁρισμός του φαίνεται ὅτι ἀπηχεῖ τὴν γενικὴν γνώμην τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ὁ Κλήμης ἀναφέρει ὅτι « μερικοὶ » τῶν ἱστορικῶν ἐδέχοντο χρονικὸν διάστημα ἑκατὸν εἴκοσι καὶ ἑκατὸν ὀγδοήκοντα ἔτων. Οὐδεμία μαρτυρία διεσώθη ἀνάγουσα τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα εἰς ὀλιγώτερα τῶν ὀγδοήκοντα ἔτων. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι αἱ δύο γενεαὶ ἦσαν ἡ τοῦ Ἀριστάρχου καὶ ἡ τοῦ Ἀριστοδήμου. Τοῦτο ἐδέχοντο οἱ περισσότεροι τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὁ Ἡρόδοτος ὅμως, ἀκολουθῶν τὴν Σπαρτιατικὴν παράδοσιν, ἐδέχθη ὅτι ὁ Ἀριστόδημος ἠγήθη τῆς καθόδου καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἔθεσε τὴν ἐπάνοδον τῶν Ἡρακλειδῶν εἰς τοὺς χρόνους τῆς γενεᾶς τοῦ πατρὸς τῶν διδύμων. Τοῦτο εἶχε βεβαίως ὥς ἀποτέλεσμα ὑψηλοτέραν διὰ τὴν κάθοδον χρονολογίαν κατὰ μίαν γενεάν. Ἡ ὑψηλότερα δὲ ἐκείνη χρονολογία ἐπέβαλε καὶ τὴν ἀνύψωσιν τῆς χρονολογίας τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας κατὰ μίαν γενεάν. Ἐὰν εἰς τὸν χρόνον, τὸν ὀριζόμενον ὑπὸ τοῦ Τιμαίου διὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας, προσθέσωμεν μίαν γενεάν, ἦτοι ἐὰν εἰς τὸ 1193 προσθέσωμεν τεσσαράκοντα ἔτη θὰ ἔχωμεν 1233, τοὺς χρό-

1. Κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Θησεὺς ἐπενέβη καὶ ἐπέβαλε τὴν ταφὴν τῶν ἐπτά. Τὴν κατὰ τῶν Θηβῶν ἐκστρατείαν τῶν ἐπτά μόλις ἐνθυμείται ὁ Ἀγαμέμνων, ὡς συνάγεται ἀπὸ τὸ Δ τῆς Ἰλιάδος, 372 ἐξ.

νους τούς οποίους φαίνεται ὅτι ἐδέχτο ὁ Ἡρόδοτος. Καὶ ὁ Κλείταρχος ἐδέχθη τὸ 1234 προσθέσας καὶ αὐτὸς εἰς τὴν χρονολογίαν τοῦ Τιμαίου τὴν γενεὰν τοῦ Ἀριστοδήμου. Οὕτως ἐξηγεῖται ἡ διαφορὰ, ἡ παρατηρουμένη μεταξὺ τῶν χρονολογιῶν τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Τιμαίου.

Γεννᾶται νῦν τὸ ἐρώτημα ἐὰν ὁ Ἡρόδοτος εἶχε δίκαιον νὰ περιλάβῃ τὴν γενεὰν τοῦ Ἀριστοδήμου εἰς τοὺς μετὰ τὴν καθόδον χρόνους. Νομίζω ὅτι δὲν εἶχε δίκαιον. Τὰ διάφορα γεγονότα τὰ ὑπὸ τῆς παραδόσεως ἀναφερόμενα δὲν δύνανται νὰ τεθοῦν εἰς τὸ χρονικὸν διάστημα τῶν γενεαλογιῶν τοῦ ἐκτὸς ἐὰν ἡ γενεὰ τοῦ Ἀριστοδήμου τεθῇ πρὸ τῆς καθόδου. Ἀκολουθῶν τὴν Σπαρτιατικὴν ἐκδοχὴν διὰ τὸν Ἀριστόδημον, ὁ Ἡρόδοτος ἀντιτίθεται πρὸς τὴν γενικὴν παράδοσιν, τὴν ὁποίαν καλῶς ἐγνώριζε διότι γράφει : « Λακεδαιμόνιοι... ὁμολογέοντες οὐδενὶ ποιητῇ λέγουσι αὐτὸν Ἀριστόδημον... ἀγαγεῖν σφέας ἐς ταύτην τὴν χώραν τὴν νῦν ἐκτεταταί ». Ἐν τούτοις ὅμως δὲν ἀκολουθεῖ τὴν παράδοσιν τῶν Λακεδαιμονίων διὰ τοὺς ἀπὸ τοῦ Περσέως μυθικοὺς βασιλεῖς των¹. Τὴν καθολικὴν παράδοσιν ἀναφέρει ὁ Πausanias. « Ἀριστοδήμῳ δὲ αὐτῷ » γράφει ὁ περιηγητής, « πρότερον τὴν τελευταίην συμβῆναι λέγουσιν ἐν Δελφοῖς πρὶν ἢ Δωριέας κατελθεῖν ἐς Πελοπόννησον. Οἱ μὲν δὴ ἀποσεμνύοντες τὰ ἐς αὐτὸν τοξευθῆναι λέγουσιν Ἀριστόδημον ὑπὸ Ἀπόλλωνος, ὅτι οὐκ ἀφίκοιτο ἐπὶ τὸ μαντεῖον, παρὰ δὲ Ἡρακλέους ἐντυχόντος οἱ πρότερον πύθοιτο ὥς ἐς Πελοπόννησον Δωριεῦσι γενήσεται ἡδε ἡ καθόδος· ὁ δὲ ἀληθέστερος ἔχει λόγος Πυλάδου τοὺς παῖδας καὶ Ἡλέκτρας ἀνεψιὺς ὄντας Τισαμενῶ τῷ Ὀρέστου, φονεῦσαι τὸν Ἀριστόδημον »². Ὁ αὐτὸς Ἡρόδοτος, ἀναφέρων τοὺς ὄρους τῆς μονομαχίας τοῦ Ὑλλου καὶ τοῦ Ἐχέμου, δητῶς λέγει : « ἦν μὲν Ὑλλος νικήσῃ... κατιέναι Ἡρακλείδης ἐπὶ τὰ πατρώια, ἦν δὲ νικηθῇ, τὰ ἔμπαλιν Ἡρακλείδης ἀπαλλάσσεσθαι καὶ ἀπάγειν τὴν στρατιὴν ἑκατὸν τε ἑτέων μὴ ζητῆσαι κάτοδον ἐς Πελοπόννησον »³. Τὰ ἑκατὸν ἐκεῖνα ἔτη κατὰ τὸν κανόνα αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου θὰ περιελάμβανον τὰς γενεὰς τοῦ Κλεοδαίου, τοῦ Ἀριστάρχου καὶ τοῦ Ἀριστοδήμου.

Εἰς τὴν μελέτην μας καὶ ἀνάλυσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου προτεινομένης χρονολογίας⁴ παρατηρήσαμεν ὅτι οἱ χρόνοι, τοὺς οποίους ἐδέχθη, τὰ ἐνακόσια καὶ ὀκτακόσια ἔτη, δὲν συμφωνοῦν πλήρως πρὸς τοὺς χρόνους τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀλλαχοῦ παρεχομένων γενεαλογιῶν τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῶν ἀπογόνων του· ὅτι ἴσως τοὺς χρόνους ἐκείνους παρέλαβεν ἄλλοθεν καὶ τοὺς

1. Ἡρόδοτος, VI, 53, 1. Τὴν Σπαρτιατικὴν παράδοσιν διὰ τὸν Ἀριστόδημον ἐδέχθη καὶ ὁ Εὐενοφῶν, Ἀγίς, VIII, 7.

2. Πausanias, III, 1, 6 ὅρα καὶ Ἀπολλόδωρον, II, 8, 2.

3. Ἡρόδοτος, IX, 26.

4. Ὅρα σ. 411 - 416.

ἐπανέλαβε χωρὶς νὰ βασανίσῃ τὴν πληροφορίαν καὶ νὰ τὴν συνάψῃ πρὸς τοὺς ἰδικούς του γενεαλογικούς ὑπολογισμούς· ὅτι λανθασμένως ἐχρονολόγησε τὸν Κάδμον, ἐνῷ ἐγνώριζε καλῶς τὴν Θηβαϊκὴν γενεαλογίαν· ὅτι ὑπέπεσε καὶ εἰς λάθην ἀριθμητικῆς καὶ ὅτι δὲν θὰ ἦτο συνεπὴς πρὸς ἑαυτὸν εἰς τὸν ὑπολογισμὸν τῆς γενεᾶς. Τώρα βλέπομεν ὅτι δὲν εἶχε δυσκολίαν εἰς τὸ νὰ παρίδῃ τὴν γενικὴν σχεδὸν παράδοσιν τὴν σχετικὴν πρὸς τὸν Ἀριστόδημον. Ἰσως διὰ τὰ ἀβλεπτήματα αὐτὰ ὥς καὶ διὰ τὴν ἀσάφειάν της ἡ ὑπ' αὐτοῦ παρεχόμενη χρονολογία δὲν ἐπεκράτησε καὶ νεώτεροί του ἱστορικοί, οἱ ὅποιοι γενικῶς τὸν ἀκολουθοῦν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν γεγονότων, ὥς ὁ Ἐφορος π.χ., δὲν ἀπεδέχθησαν τὴν χρονολογίαν του. Διὰ ταῦτα νομίζομεν ὅτι ἡ χρονολογία του δὲν εἶναι ἀξιόπιστος καὶ μόνον ἐὰν ἀποδειχθῇ ὑπὸ θετικῶν καὶ σαφῶν δεδομένων θὰ πρέπῃ νὰ τῇ δοθῇ πίστις. Τοιαῦτα στοιχεῖα ἀκόμη δὲν ἀνευρέθησαν καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ χρονολογία του παραμένει ὑπὸ τὸ βάρος ἀμφιβολιῶν καὶ ἀνυπερβλήτων δυσκολιῶν.

Βεβαίως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ λεχθῇ ὅτι εἰς τὴν μελέτην μας τῆς χρονολογίας τοῦ Ἡροδότου ἐλάβομεν ὑπ' ὄψιν στοιχεῖα γνωστὰ ἐκ τῆς παραδόσεως, μερικὰ τῶν ὁποίων δύνανται καὶ νὰ χαρακτηρισθοῦν ὥς μυθικά καὶ καὶ οὐχὶ ἐξηκριβωμένα ἱστορικῶς γεγονότα. Τοῦτο εἶναι ἀληθές, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἡρόδοτος τὴν παράδοσιν καὶ τὸν μῦθον ἔχει ὥς πηγὴν καὶ ἐξ αὐτῆς ἀρνεῖται τὰ στοιχεῖα, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζει τὰς γενεολογίας του, ἰδίᾳ δὲ τὰς πρὸ τῆς καθόδου. Ἐὰν ἀποκλείσωμεν τὰ ἐκ τῆς παραδόσεως δεδομένα τότε θὰ πρέπῃ νὰ ἀποκλείσωμεν καὶ αὐτὸν τὸν Ἡρόδοτον. Ἄλλως τε δὲν προσπαθοῦμεν νὰ γράψωμεν ἱστορίαν, ἀλλὰ μόνον νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων διὰ τὰ γεγονότα τὰ ὅποια αὐτοὶ ἐθεώρουν ὥς πραγματικότητα, διότι καὶ τὴν παράδοσιν ἐδέχοντο ὥς λέγουσαν τὰ ἀληθῆ. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ μέθοδος, τὴν ὁποίαν ἀκολουθοῦμεν, προσπαθοῦντες νὰ ἀποδείξωμεν τὴν ἀξίαν τῶν χρονολογιῶν ἀπὸ τὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια εἶχον οἱ ἀρχαῖοι λογογράφοι, ἀσχέτως ἂν αὐτὰ εἶναι ἐξηκριβωμένη ἀλήθεια, εἶναι ἡ μόνη δυνατή.

Ἡ μεταξὺ τῶν χρονολογιῶν τοῦ Τιμαίου καὶ τοῦ Ἐρατοσθένους διαφορά, ἀνερχομένη εἰς μίαν δεκαετηρίδα, δὲν εἶναι τόσον σπουδαία ὅταν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ χρονολογία τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας ὑπελογίζετο ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ ἐκ στοιχείων γνωστῶν ἀπὸ τὴν παράδοσιν. Καὶ σήμερον ἀκόμη διαφορὰ δέκα ἐτῶν εἰς τὴν χρονολόγησιν ἐρημμάτων ἀναγομένων εἰς τὴν προῖστορικὴν ἐποχὴν θεωρεῖται φυσική. Ἡ διαφορὰ τῶν χρονολογιῶν τῶν δύο λογίων καὶ τοῦ Παρίου Χρονικοῦ εἶναι σημαντικωτέρα καὶ πρὸ πρὸ παντὸς ἡ διαφορὰ τοῦ ὑπολογισμοῦ τοῦ Ἐρατοσθένους καὶ τοῦ Χρονικοῦ. Ἄλλ' αἱ χρονολογίαι τοῦ Παρίου μαρμάρου διὰ τὴν πρὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος ἐποχὴν βασίζονται ἐπὶ τῆς Ἀθηναϊκῆς παραδόσεως ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ ἡ παράδοσις ἐκείνη δὲν φαίνεται νὰ εἶναι καὶ τόσον ἀκριβὴς

διὰ τοὺς ἀρχαιότατους χρόνους. Διὰ τὰ πρὸ τοῦ ἀποικισμού τῆς Ἰωνίας γεγονότα γενικῶς παρατηρεῖται τάσις πρὸς ὑψηλοτέρας χρονολογίας. Εἶδομεν π.χ. ὅτι τὸ Πάριον Χρονικὸν θέτει τὴν βασιλείαν τοῦ Κάδμου εἰς τοὺς περὶ τὸ 1518-1515 π.Χ. χρόνους, διαφέρον κατὰ τοῦτο τοῦλάχιστον δύο τρίτα ἑκατονταετηρίδος ἀπὸ τὴν Θηβαϊκὴν παράδοσιν. Τὸν Ἡρακλέα τὸν φέρει, ἡνδρωμένον βεβαίως, ὡς μύστην εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ 1307/6, ἐνῶ ἡ ἀρχὴ τῆς γενεᾶς τοῦ Ἡρακλέους κατὰ τὴν Σπαρτιατικὴν γενεαλογίαν πρέπει νὰ τεθῇ περὶ τὸ 1320 π.Χ. Ἴσως ἡ χρονολογία τοῦ Τιμαίου νὰ πλησιάζῃ τὴν πραγματικότητα περισσότερον· ὁ ἱστορικὸς ἐκεῖνος ἐγνώριζε καὶ ἔκαμε χρῆσιν ὅλων τῶν πηγῶν καὶ ἦτο τόσον ἀκριβολόγος ὥστε ἤλεγχε « τὰς ἀμαρτίας τῶν πόλεων περὶ τὰς ἀναγραφὰς τὰς τούτων... παρὰ τρίμηνον ἐχούσας τὸ διαφέρον ». Διὰ τὸν Ἐρατοσθένη δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ προσπάθειά του νὰ καλύψῃ ὁλόκληρον τὸν κύκλον τοῦ ἐπιστητοῦ δὲν τοῦ ἐπέτρεψε πρωτεία εἰς τὰ ἐπὶ μέρους καὶ διὰ τοῦτο παρὰ τὸ ἐπίθετον τοῦ Πεντάθλου τοῦ ἀπεδίδετο καὶ ὁ τίτλος Βῆτα. Ἄλλως τε ἡ χρονολογία τοῦ Τιμαίου μᾶς δίδει τὸν μέσον ὄρον τῶν χρονολογιῶν τοῦ Παρίου Χρονικοῦ καὶ τοῦ Ἐρατοσθένους καὶ διὰ τοῦτο ἀκόμη εἶναι προτιμητέα. Αἱ χαμηλότεραι χρονολογίαι τοῦ Ἐφόρου π.χ. 1135 καὶ τοῦ Φανίου 1129, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συμβιβασθοῦν πρὸς τὰ ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν προελθόντα δεδομένα καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀποκλεισθοῦν.

Τὸ ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἀρχαίων μαρτυριῶν δυνατόν συμπέρασμα εἶναι προφανές· αἱ μαρτυρίαι τῶν ἀρχαίων διαφέρουν ἀλλήλων καὶ ἡ θετικὴ ἐξακρίβωσις τῆς ἀξίας των εἶναι δύσκολος διότι τὰ στοιχεῖα ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθησαν παραμένουν ἄγνωστα. Μόνον γενικὰ καὶ κατὰ προσέγγισιν συμπεράσματα καὶ ὑποθέσεις εἶναι δυνατά· αἱ ὑποθέσεις αὐταὶ βεβαίως ποικίλλουν ἀναλόγως τῶν θεωριῶν τοῦ ἐρευνητοῦ, ἀλλ' ἡ ἀξία των εἶναι δυνατόν νὰ καταδειχθῇ ἀπὸ δεδομένα γνωστὰ ἀπὸ πηγὰς ἄλλας ἢ ἡ ἀρχαία παράδοσις. Καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν καὶ κατὰ μέσον ὄρον φαίνεται ὅτι οἱ περὶ τὸ 1193 χρόνοι ὑποδεικνύονται ὑπὸ τῆς παραδόσεως καὶ τῶν ἀρχαίων πηγῶν ὡς οἱ μᾶλλον πιθανοὶ διὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας καὶ οἱ περὶ τὸ 1113 π.Χ. χρόνοι διὰ τὴν κάθοδον. Θετικὰ ὅμως καὶ τελικὰ χρονολογικὰ συμπεράσματα, ἐκ τῶν ἀρχαίων πηγῶν προερχόμενα, εἶναι ἀδύνατα καὶ οἱ χρόνοι, οἱ ὁποῖοι συμφωνοῦν περισσότερον πρὸς τὰ δεδομένα, τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατόν νὰ σταχυολογηθοῦν ἀπὸ ἄλλας πηγὰς θὰ πρέπη νὰ προτιμηθοῦν. Μία ἀπὸ τὰς πηγὰς αὐτὰς εἶναι ἡ ἱστορία καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ λείψανα τῶν λαῶν τῶν ἐγκατεστημένων πρὸς νότον καὶ ἀνατολὰς τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ ταύτην θὰ ἐξετάσωμεν ἐν ὀλίγοις.

Αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι καὶ ἀνακαλύψεις τῆς τελευταίας πεντηκονταετίας ἀπέδειξαν ὅτι μετὰ τῶν Μυκηναίων κατοίκων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Αἰγύπτου ὑφίσταντο στεναὶ ἐμπορικαὶ σχέσεις ἤδη κατὰ τὴν

πρώτην Μυκηναϊκὴν περίοδον, τὴν δεκάτην ἔκτην π.Χ. ἑκατονταετηρίδα¹. Αἱ σχέσεις αὐταὶ συνεχίσθησαν καὶ εἰς τὴν δεκάτην πέμπτην καὶ τὴν δεκάτην τετάρτην, ἐκορυφώθησαν δὲ ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ikhnaton καὶ τῆς λεγομένης ἐποχῆς τῆς Amarna. Μετὰ τὸ 1350 π.Χ. αἱ ἐμπορικαὶ σχέσεις τῶν δύο περιοχῶν ἠλαττώθησαν κατὰ πολὺ καὶ τέλος διεκόπησαν πλήρως πρὸς τὰς ἀρχάς τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος. Ἡ διακοπὴ ὠφείλετο εἰς ἐχθρικὰς κατὰ τῆς Αἰγύπτου ἐπιχειρήσεις, εἰς τὰς ὁποίας φαίνεται ὅτι ἔλαβον μέρος καὶ οἱ ἐξ Ἑλλάδος Ἀχαιοί. Τὸ ἱστορικὸν τῶν ἐπιχειρήσεων διεσώθη εἰς τὰ ἀνάγλυφα καὶ τὰς ἐπιγραφὰς τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀμμωνος εἰς τὸ Karnak καὶ τοῦ Ῥαμεσσείου εἰς τὸ Medinet Habu² λεπτομέρεια μᾶς τῶν ἐπιχειρήσεων ἀκόμη διεσώθησαν εἰς μακρὸν ποίημα γνωστὸν ἀπὸ τὸ ὄνομα ἐνὸς τῶν γραφέων ὡς ποίημα Pentaur. Αἱ ἐπιχειρήσεις εἶναι αἱ ἐξῆς:

1. Τὸ πέμπτον ἔτος τῆς βασιλείας Ῥαμσῆ τοῦ Β', τὸ 1288 π.Χ. ἴσως, ἔλαβε χώραν ἡ μεγάλη μάχη τῆς Kadesh μεταξὺ τοῦ Φαραὼ ἐκείνου καὶ τοῦ Χετταίου βασιλέως Muwatallis τοῦ Β'. Γραφικὴν παράστασιν τῆς μάχης αὐτῆς ἔχομεν εἰς τοὺς τοίχους τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀμμωνος καὶ οἱ διάφοροι λαοί, οἱ μετασχόντες εἰς τὴν μάχην, χαρακτηρίζονται δι' ἐπιγραφῶν. Ἐξ αὐτῶν καὶ ἐκ τοῦ ποιήματος τοῦ Pentaur μαρτυροῦμεν ὅτι σύμμαχοι καὶ συμπολεμιστὰι τοῦ Muwatallis ἦσαν οἱ Derden, Pedes, Kelekesh, Mesa καὶ Luka³. Εἶναι βέβαιον ὅτι οἱ Luka ἦσαν οἱ κάτοικοι τῆς Λυκίας, οἱ Mesa ἦσαν οἱ Μυσοὶ καὶ οἱ Kelekesh οἱ Κίλικες. Ἡ γνώμη τῶν εἰδικῶν εἶναι σχεδὸν ὁμόφωνος ὅτι οἱ Derden εἶναι οἱ Δάρδανοι καὶ οἱ Pedes οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως Πηδάσου, οἱ κάτοικοι δηλαδὴ πόλεων τῆς Τρωάδος⁴. Ἄν ἡ ἀναγνώρισις αὕτη εἶναι ὀρθή, τότε ἐκ τῆς Αἰγυπτιακῆς αὐτῆς πηγῆς ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ 1288 π.Χ. ἡ Τροία καὶ ἡ Πήδασος δὲν εἶχον ἀκόμη καταστραφῆ. Ἡ χρονολογία λοιπὸν τοῦ Δούριδος ἀποδεικνύεται ὡς μὴ ὀρθῶς ἔχουσα.

1. A. J. B. Wace καὶ C. W. Blegen εἰς Klio, 1939, σ. 147 ἑξ. Pendlebury, Aegyptiaca. Αἰγυπτιακὰς ἐπιδράσεις βεβαίως εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὰ κτερίσματα τῶν καθέτων τάφων τοῦ Κύκλου Α τῶν Μυκηνῶν καὶ ὑποτίθεται ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ χρυσοὺς τῶν τάφων ἐκείνων προήλθεν ἐκ τῆς Αἰγύπτου. Εἰς Αἰγυπτιακὴν ἐπίδρασιν ἴσως ὀφείλονται καὶ οἱ θαλαμοειδεῖς Μυκηναϊκοὶ τάφοι. Βεβαίως ἀρχαιοτέραν ἐπαφὴν ἔχομεν μεταξὺ Κρήτης καὶ Αἰγύπτου. Εἰς τὴν παρούσαν μελέτην Μυκηναίους ἀποκαλοῦμεν ὅχι μόνον τοὺς κατοίκους τῶν Μυκηνῶν ἀλλὰ καὶ τοὺς κατοίκους τῶν περιοχῶν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, εἰς τὰς ὁποίας ἐκαλλιεργεῖτο ὁ Μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς καὶ τέχνη.

2. J. B. Breasted, Ancient Records of Egypt, III, § 306 καὶ § 349.

3. Ἐπανειλημμένως ὁ Πρίαμος προσφωνῶν τὰ στρατεύματά του λέγει « *Κέλκισί μεν, Τρῶες καὶ Δάρδανοι ἧδ' ἐπίκουροι* » (Ἰλιάς Γ, 456· Η, 348, 368 κλπ.) καὶ ὁ Πρίαμος αὐτὸς ἀποκαλεῖται Δαρδανίδης (Η, 366). Τὴν Πήδασον « *πέρσεν* » ὁ Ἀχιλλεύς (Υ, 92, Φ, 87).

2. Ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀμμωνος εἰς Karnak ἔχει διατηρηθῇ ἐπιγραφή διαιωνίζουσα τὴν νίκην τοῦ Φαραῶ Merneptah κατὰ τῶν Λιβύων καὶ τῶν ἐπικούρων των. Οἱ κάτοικοι τῆς Λιβύης, ἐνισχυμένοι ὑπὸ τῶν « ἀπὸ βορρᾶ λαῶν ὄλων τῶν περιοχῶν » εἰσέβαλον εἰς τὸ Δέλτα τοῦ Νείλου τὸ πέμπτον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Φαραῶ ἐκείνου, ἦτοι περὶ τὸ 1223 ἢ τὸ 1225 π.Χ. Ἠττήθησαν ὅμως ὑπὸ τοῦ Merneptah καὶ ὑπεχρεώθησαν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν χώραν των. Ὡς σύμμαχοί των ὀνομάζονται οἱ Teresh, Shekelesh, Sherden, Luka καὶ οἱ « Ekwesh ἐκ τῶν χωρῶν τῆς θαλάσσης ». Οἱ Ekwesh κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦσαν οἱ Ἀχαιοὶ καὶ εἰς αὐτοὺς μόνους δίδεται ἡ φράσις οἱ « ἐκ τῶν χωρῶν τῆς θαλάσσης »¹. Ἡ εἰσβολὴ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀποτυχοῦσα πειρατικὴ ἀπόπειρα.

3. Οἱ τῆς Λιβύης κάτοικοι καὶ οἱ σύμμαχοί των εἰσέβαλον καὶ δευτέραν φορὰν εἰς τὸ δυτικὸν Δέλτα τοῦ Νείλου τὸ πέμπτον ἔτος τῆς βασιλείας Ῥαμσῆ τοῦ Γ' περὶ τὸ 1194 π.Χ.² Οἱ Ekwesh δὲν καταλέγονται μεταξὺ τῶν συμμάχων τῶν Λιβύων καὶ ἀποδεικνύεται ὅτι δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ἐπιδρομὴν.

4. Πρὸ τοῦ ὀγδοῦ ἀλλὰ μετὰ τὸ πέμπτον ἔτος τῆς βασιλείας του, ἦτοι περὶ τὸ 1192 π.Χ. Ῥαμσῆς ὁ Γ' ὑπεχρεώθη νὰ στρατεύσῃ εἰς τὴν Συρίαν καὶ κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν κάθοδον ἀπὸ βορρᾶ λαῶν, οἱ ὅποιοι θὰ εἰσέβαλλον εἰς τὴν Αἴγυπτον διὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὴν πλουσίαν τοῦ Νείλου χώραν. Γενικῶς πιστεύεται ὅτι ἡ κάθοδος αὕτη ἦτο συνέπεια τῆς διαλύσεως τῆς Χιττιτικῆς αὐτοκρατορίας καὶ δυνάμεως καὶ τῆς πίσεως τὴν ὁποίαν ἐξήσχισαν ἐπὶ τὰ ἀνατολικά φύλα βορειότεροι λαοί. Ἡ ἐπιτυχὴς στρατεία τοῦ Φαραῶ περιγράφεται μὲ λαμπρὰ χρώματα καὶ ἐξάρσεις εἰς τὰ ἀνάγλυφα καὶ τὰς περιγραφὰς τοῦ Ῥαμεσσείου. Ἡ ἦττα τῶν λαῶν ἦτο πλήρης. Οἱ κύριοι ὑποστηρικταὶ των, καὶ βεβαίως οἱ ἀντίπαλοι τῶν δυνάμεων τοῦ Φαραῶ, ἦσαν οἱ Peleset, Thekel, Shekelesh, Weshesh καὶ Denyen³. Ἐξ αὐτῶν οἱ Denyen συνήθως ἀναγνωρίζονται ὡς Δαναοί.

1. J. B. Breasted, ἑ.ἀ., III, § 574 καὶ § 600. Δυσκολίαν εἰς τὸν ταυτισμὸν τῶν Ekwesh πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς παρέχει ἡ λέξις « Karnata » ἀλλ' ἡ σημασία της δὲν ἔχει πλήρως ἐξακριβωθῇ (ὄρα Μυλωνᾶν εἰς Ἐφημερίδα 1930, σ. 26). Θὰ ἦτο περίεργον ἂν ὅλοι οἱ σύμμαχοι τῶν Λιβύων ἦσαν περιτετμημένοι ἐν ᾧ αὐτοὶ δὲν ἦσαν. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οἱ Αἰγύπτιοι προσέθεσαν αὐτὴν τὴν λεπτομέρειαν διὰ νὰ ἐξάρουν τὴν καταστροφὴν, τὴν ὁποίαν ὑπέστησαν οἱ κυρίως ἐχθροὶ των, οἱ κάτοικοι τῆς Λιβύης. Ἀντὶ Ekwesh ἄλλοτε μετεγράφετο Akaiwasha.

2. Διὰ τὴν εἰσβολὴν ταύτην καὶ διὰ τὴν νίκην Ῥαμσῆ τοῦ Γ' εἰς τὴν Συρίαν ὑπάρχει σχετικὴ χρονολογικὴ ἀβεβαιότης, διότι οἱ χρόνοι τῆς βασιλείας τοῦ Φαραῶ ἐκείνου δὲν ἔχουν ὀρισθῇ ἐπακριβῶς. Ὁ Breasted τὴν θέτει ἀπὸ τοῦ 1198 μέχρι τοῦ 1167 π.Χ., ὁ Borchardt ἀπὸ τοῦ 1195 μέχρι τοῦ 1164. Ἰσως ἡ ἀνάρρησις του θὰ πρέπη νὰ τεθῇ περὶ τὸ 1198 π.Χ. Ὅρα καὶ W. F. Albright, Some Oriental Glosses on the Homeric Problem, AJA, 54 (1950), σ. 169-170.

3. Breasted, ἑ.ἀ., IV, § 64.

Εἰς τὴν σχετικὴν διὰ τὴν μάχην ἐπιγραφὴν περιλαμβάνεται ἡ φράσις: «οἱ βόρειοι λαοὶ εἰς τὰς νήσους τῶν ἦσαν ἀνήσυχοι καὶ τεταραγμένοι». Ἡ φράσις αὕτη, ἡ ἐξίσωσις τῶν Denyen πρὸς τοὺς Δαναοὺς καὶ ἡ ἐγκατάστασις Μυκηναίων εἰς τὴν Ταροδὸν τῆς Κιλικίας τὴν ἐποχὴν αὐτὴν περίπου ἐνισχύουν τὴν ἐντύπωσιν σχέσεως τῶν γεγονότων αὐτῶν πρὸς τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας, ὥς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Ἐὰν αἱ ἐξισώσεις τῶν ὀνομάτων λαῶν τῶν Αἰγυπτιακῶν ἐπιγραφῶν πρὸς Τρωικὰ καὶ Ἑλληνικὰ φῦλα εἶναι ἀκριβεῖς τότε ἔχομεν Δαρδάνους καὶ τοὺς κατοίκους τῆς Πηδάσου εἰς τὴν μάχην Kadesh, Ἀχαιοὺς εἰς τὴν πρῶτην εἰσβολὴν τοῦ Δέλτα ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Mernepthah οὐχὶ ὅμως καὶ εἰς τὴν δευτέραν καὶ Δαναοὺς μετὰ τῶν ἡττηθέντων ὑπὸ Ῥαμσῆ τοῦ Γ' λαῶν εἰς τὴν βόρειον Συρίαν.

Τὰ κείμενα τῆς Βαβυλωνίας καὶ Ἀσσυρίας, καθ' ὅσον εἶναι γνωστά, δὲν παρέχουν στοιχεῖα βοηθητικὰ εἰς τὸ πρόβλημα τῶν Τρωικῶν. Τὸ ἀρχεῖον τῆς Ugarit, Ras-Shamra οὐδεμίαν πληροφορίαν μᾶς παρέχει ἂν καὶ εἰς τὴν σημιτικὴν ἐκείνην πόλιν ὑπῆρχε Μυκηναϊκὴ παροιμία εἰς τὴν δεκάτην τρίτην ἑκατονταετηρίδα. Αἱ ἐλπίδες, αἱ ὁποῖαι ἐστηρίχθησαν εἰς τὰ Χιτιτικὰ ἀρχεῖα τοῦ Βογάζ-κιοῖ, δὲν ἐπηλήθευσαν καὶ ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν μυθικῶν τῆς Ἑλλάδος ἡρώων, τὰ ὁποῖα ἀνεγνωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ Forrer ἀρχικῶς, παραμένει μόνον ὥς ὀρθὴ ἡ ἐξίσωσις Ahhiyava = Ἀχαιᾶ¹. Τὸ ὄνομα αὐτὸ ἀρχίζει νὰ παρουσιάζεται εἰς τὰ ἀρχεῖα ἀπὸ τοῦ 1350 π.Χ. καὶ ἐντεῦθεν καὶ ἄλλοτε μὲν ἀναφέρεται εἰς μικρὰν περιοχὴν τῶν νοτιοδυτικῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἄλλοτε δὲ εἰς τὸ ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Ἑλλάδι βασιλεῖον τῶν Ἀχαιῶν. Αἱ πινακίδες ὅμως καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν Χετταίων ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ βασιλεῖς τῶν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος διεξεδίκουν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν μέχρι καὶ τῶν νοτίων καὶ τῶν νοτιοδυτικῶν παραλίων περιοχῶν της. Τὸ γνωστὸν ἀνάγλυφον τοῦ Kara Bel, οὐχὶ μακρὰν τῆς Σμύρνης, εἶναι καὶ ἄλλη ἀπόδειξις τῶν διεκδικήσεών των². Ἡ μόνη περιοχὴ ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι ἦτο ἀνεξάρτητος τῆς ἀρχῆς τῶν ἡτο τὸ βορειοδυτικὸν τμήμα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὸ ὁποῖον

1. E. Forrer, « Vorhomerische Griechen in den Keilschrifttexten von Boghaz-koi », Mitt. der Deut. Orientges. No 63, 1924 καὶ « La découverte de la Grèce Mycénienne dans les textes cunéiformes de l'empire hittite », Rev. des Ét. Grecques, 43 (1930), σ. 279 ἐξ. J. Friedrich, « Werden in den hethitischen Keilschrifttexten die Griechen erwähnt? », Kleinasiatische Forschungen, I, σ. 87-107. F. Sommer, Die Ahhiyava-Urkunden, 1932 καὶ « Ahhiyava und kein Ende? » Indogerm. Forschungen 55 (1937), σ. 169 ἐξ. W. K. Prentice, The Achaeans, AJA 33 (1929), σ. 206. Γ. Ε. Μυλωνᾶς, Ἑφημερίς, 1930, σ. 22 ἐξ.

2. H. T. Bossert, Alt Anatolien, εἰς. 557-559.

ἀπεκάλουν As-su-va καὶ εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκετο ἀξιόλογος πόλις, ὀνομαζομένη Ta-ro-i-sa. Πλησίον τῆς περιοχῆς ἐκείνης ἦτο ἄλλη ἀποκαλουμένη La-as-ra. Εἰς τὰ ὀνόματα αὐτὰ συνήθως ἀναγνωρίζονται ἡ Ἀσία = As-su-va, ἡ Τροία = Ta-ro-i-sa καὶ ἡ Λέσβος = La-as-ra. Οἱ κάτοικοι τῆς ἀνεξαρτήτου αὐτῆς περιοχῆς οἱ Derden καὶ οἱ Pedes ἦσαν ἐπίκουροι τοῦ Muwa-tallis εἰς τὴν κατὰ τοῦ Ῥαμσῆ τοῦ Β' μάχην τῆς Kadesh.

Εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Hattusil III, περὶ τὸ 1272 π.Χ., ἡ αὐτοκρατορική δύναμις τῶν Χετταίων εἶχε φθάσει τὸ κατακόρυφον, ἀπὸ τῶν μέσων ὅμως τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος, ἀπὸ τοῦ βασιλέως Dudkhalia IV, ἤρχισεν ἡ παρακμὴ. Τέλος ἡ δύναμις τῶν Χετταίων ἠφανίσθη, ἡ αὐτοκρατορία τῶν διελύθη καὶ αὐτοὶ ἐξηλείφθησαν ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ ὁρίζοντος πρὸς τὸ τέλος τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος, περὶ τὸ 1200 π.Χ.

Κατὰ τὴν παράδοσιν, ἀμέσως μετὰ τὰ Τρωικὰ μερικοὶ τῶν μετασχόντων ἡρώων ἦ καὶ οἱ ἀπόγονοί των ἴδρυσαν ἀποικίας εἰς τὰς νήσους καὶ τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Τὰς ἀποικίας ταύτας ὁ Berard σχετίζει μὲ τὰ Μυκηναϊκὰ πολισμάτα τὰ ἀνακαλυφθέντα εἰς τὴν Ῥόδον, Κύπρον καὶ Μικρὰν Ἀσίαν καὶ οὕτω συνάγει ὑψηλὴν διὰ τὰ Τρωικὰ χρονολογίαν¹. Προτοῦ δεχθῶμεν τὸν συσχετισμὸν τοῦτον θὰ πρέπη νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι τὰ ἀρχαιότερα Μυκηναϊκὰ εὐρήματα εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην ὄντως ἀνάγονται εἰς τὸν ὑπὸ τῆς παραδόσεως ἀναφερόμενον ἀποικισμὸν μετὰ τὰ Τρωικὰ. Ἀσφαλῶς μετὰ τὰ Τρωικὰ ἰδρῦθήσαν ἀποικίαι ἀκόμη καὶ ὑπὸ τῶν μετασχόντων εἰς τὴν ἐκστρατείαν, ἀλλ' εἶναι ἐξηκριβωμένον ὅτι αἱ Μικρασιατικαὶ περιοχαὶ καὶ αἱ νῆσοι ἐκεῖναι καὶ πρὸ τῶν Τρωικῶν εἶχον ἀποικισθῇ ἢ ἦσαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Τοῦλάχιστον εἴκοσι περιοχαὶ τῆς Ῥόδου εἶχον ἤδη ἀποικισθῇ κατὰ τὴν Μυκηναϊκὴν ἐποχὴν (Ἰαλυσός, Κάμειρος, Λίνδος, κλπ.) καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν ἀρχαιότερα εὐρήματα, χρονολογοῦντα τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀποικισμοῦ, ἀνάγονται εἰς τὸ τέλος τῆς δεκάτης πέμπτης ἑκατονταετηρίδος πρὸ Χριστοῦ². Ἡ Κύπρος φαίνεται ὅτι ἐδέχθη ἀποίκους τοῦλάχιστον εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος. Εἰς τὴν Ugarit, Ras-Shamra ἔχομεν ἐγκατάστασιν ἀποίκων πρὸς τὸ τέλος τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος. Μυκηναϊκὴν ἐγκατάστασιν ἔχομεν εἰς τὴν Μίλητον κατὰ τὴν δεκάτην πέμπτην π.Χ. ἑκατονταετηρίδα³. Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι

1. Berard, ἔ.δ., σ. 28 ἔξ.

2. Clara Rhodos, X, 1941. A. Furumark, Chronology of Mycenaean Pottery. F. H. Stubbings, Mycenaean Pottery in the Levant, σ. 8.

3. A. v. Gerkan καὶ C. Weickert, Bericht III über Internationalen Kongress für Archäologie, Berlin, 1950, σ. 314, 315 ἔξ. A. Furumark ἐν Opuscula Archaeologica 3 (1944), σ. 201, ὑποσ. 1. Stubbings, ἔ.δ., σ. 23. C. Weickert, « Neue Ausgrabungen in Milet » Neue Deutsche Ausgrabungen im Mittelmeergebiet und im Vorderen Orient (1959), σ. 183 ἔξ. εἰς. 1-4, 6, 8.

αἱ ἀποικίαι αὐταὶ ὀφείλονται εἰς τοὺς μετασχόντας εἰς τὰ Τρωικὰ θὰ πρέπη νὰ τὰ χρονολογήσωμεν εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς δεκάτης πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ὅπερ ἀδύνατον. Τὸ αὐτὸ ἀποδεικνύει καὶ ἡ ὕπαρξις τῆς Abhiyana εἰς τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐὰν ἡ περιοχή εἶχεν ἤδη ἀποικίας Μυκηναϊκὰς καὶ πρὸ τῶν Τρωικῶν, τότε αἱ ὑπὸ τῆς παραδόσεως ἀναφερόμεναι μετὰ-Τρωικαὶ ἐγκαταστάσεις μένουσιν ἀχρονολόγητοι ἕως ὅτου ἀνευρεθοῦν καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν ὁρισθῇ. Τοῦτο δὲν ἔχει γίνεαι ἀκόμη. Ἄς μὴ λησμονῶμεν πρὸς τούτοις ὅτι ἡ παράδοσις ἀναφέρει καὶ ἡρώας, οἱ ὅποιοι ἔδρασαν ἢ καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν πρὸ τῶν Τρωικῶν. Ἡ παράδοσις λοιπὸν ἢ σχετικὴ πρὸς τὴν ἰδρυσιν ἀποικιῶν ὑπὸ ἡρώων μετασχόντων τῆς Τρωικῆς ἐκστρατείας δὲν μᾶς βοηθεῖ εἰς τὸν ὁρισμὸν τῆς χρονολογίας τῆς ἀλώσεως τῆς πόλεως τοῦ Πριάμου, διότι αἱ ἀποικίαι αὐταὶ ἀκόμη οὔτε ἀνευρέθησαν οὔτε ἀνεσκάφησαν.

Ἐκ τῆς παραδόσεως καὶ τῶν ἀρχαίων πηγῶν πρέπει νῦν νὰ στραφῶμεν πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης ἐπιτευχθέντα. Οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον ὅτι ἡ Τροία ἔκειτο εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Εἰς τὰ λείψανα τοῦ Χισσαρλίκ, τὰ ἀνασκαφέντα ἀρχικῶς ὑπὸ τοῦ Schliemann καὶ Dörpfeld, πιστεύομεν ὅτι ἔχομεν τὰ κατάλοιπα τῆς πόλεως τοῦ Πριάμου. Ἀκόμη ὅμως καὶ σήμερον ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀναφαίνονται ἐπιστήμονες, οἱ ὅποιοι ἀμφιβάλλουν. Αἱ ἀντιρρήσεις τῶν στηρίζονται εἰς τὴν μικρὰν ἔκτασιν τοῦ λόφου καὶ τῶν συνοικισμῶν του καὶ εἰς τὰς διαφορὰς, αἱ ὅποια παρατηροῦνται μετὰ τῶν Ὀμηρικῶν περιγραφῶν καὶ τῆς περιοχῆς. Αἱ διαφοραὶ αὐταὶ δὲν εἶναι σοβαραί, διότι ὁ περιγράφων δὲν ἦτο τοπογράφος ἱστορικὸς ἀλλὰ ποιητὴς μὲ θανμαστήν φαντασίαν. Τὰ ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου (I, 10, 1) πρὸ πολλοῦ λεχθέντα νομίζω ὅτι ἀπαντοῦν εἰς τὰ ἐπιχειρήματα τῆς συμκρότητος τοῦ χώρου.

Ἄφ' οὗ δεχόμεθα τὸν Τρωικὸν πόλεμον ὡς ἱστορικὸν γεγονὸς θὰ πρέπη νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὑπῆρξε καὶ ἡ Τροία εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἔκει ὅπου τὴν θέτει ἡ παράδοσις, οἱ συγγραφεῖς τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ πιθανῶς καὶ τὰ Χιτιτικὰ κείμενα. Ἡ περιοχή ἐκείνη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἴλκυσε τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν ἀφ' ὅτου ὁ Schliemann ἤρχισεν ἐργαζόμενος εἰς τὸ Χισσαρλίκ, τελευταίως δὲ ἐξητάσθη προσεκτικώτατα καὶ κατὰ τὸν ἐπιστημονικώτερον τρόπον ὑπὸ τοῦ συναδέλφου κ. Carl W. Blegen καὶ τῶν συνεργατῶν του. Ἐὰν ἡ Τροία δὲν εἶναι ἐπὶ τοῦ Χισσαρλίκ, ἀσφαλῶς ἔχνη της θὰ ἀπεκαλύπτοντο ἀλαχοῦ. Ἄλλ' ὁ Blegen ὁδητῶς γράφει: « Persistent intensive exploration throughout the whole region has led to the discovery of many subordinate settlements, the small villages and hamlets in which the farming population lived near their fields; but nowhere has any trace of a comparable citadel been found. There is no place for

another»¹. Δὲν ἀπομένει λοιπὸν παρὰ ἐν συμπέρασμα κατόπιν τῶν τελευταίων ἐρευνῶν: ἢ θὰ πρέπη νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ Τροία ποτὲ δὲν ὑπῆρξεν, ὑπόθεσις οὐχὶ ὀρθή, ἢ θὰ πρέπη νὰ δεχθῶμεν ὅτι αὕτη ἦτο ἰδρυμένη ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Χισσαρλίκ. Πρέπει νὰ ἔχωμεν πάντοτε ὑπ' ὄψει ὅτι αἱ ἀκροπόλεις τῶν προϊστορικῶν χρόνων δὲν ἦσαν πολλὴ ἐκτεταμέναι καὶ ἐκρησσίμευον κυρίως ὡς καταφύγια ἐν καιρῷ πολέμου καὶ ὡς ὁ εἰδικὸς χῶρος διὰ τὰ ἀνάκτορα τοῦ βασιλικοῦ γένους· ὁ πολὺς λαός, ὡς ἐδίδαξεν ὁ ἀείμνηστος διδάσκαλος Χρήστος Τσουντας, ἦτο κατὰ κώμας κατεσπαρμένος εἰς τὴν περὶ τὰς ἀκροπόλεις ἑκτασιν. Ἐπίσης πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει τὰ ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου λεγθέντα διὰ τὸ μέγεθος τῆς ἐκστρατείας.

Εἰς τὸν λόφον τοῦ Χισσαρλίκ ἀπεκαλύφθησαν λείψανα ἐπαλλήλων προϊστορικῶν συνοικισμῶν, εἰς τῶν ὁποίων πρέπει νὰ εἶναι ἡ Τροία τοῦ Πριάμου. Ὁ Dörpfeld, διαφωνήσας, ὡς γνωστόν, πρὸς τὸν Schliemann, ἐδίδαξεν ὅτι ἡ ἑκτὴ ἀπὸ τοῦ βράχου πόλις εἶναι ἡ Ὀμηρικὴ Τροία. Αἱ ὑπὸ τοῦ Blegen καὶ τῶν συνεργατῶν του γενόμεναι ἀνασκαφαὶ καὶ μελέται ἀπέδειξαν ὅτι ἡ ἑκτὴ πόλις κατακείμενη καὶ ἤκμασεν ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα, ἀπὸ τοῦ 1725 π.Χ. περίπου μέχρι τοῦ 1275 περίπου². Οἱ Ἀμερικανοὶ ἀρχαιολόγοι διέκριναν ὀκτὼ περιόδους ἢ φάσεις, οὐδεμίαν τῶν ὁποίων δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν Ὀμηρικὴν. Μεταξὺ τῶν φάσεων τούτων δὲν παρατηρεῖται ὀνήμα ἢ διακοπὴ ἢ εἰσαγωγὴ νέων στοιχείων τέχνης ἢ καταστροφῆς, ἢ ὁποία θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἐχθρικὴν ἐισβολὴν καὶ κατάκτησιν. Ἡ μόνη καταστροφὴ εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία ἐπέφερε τὸ τέλος τῆς ὀγδόης φάσεως ἢ περιόδου τῆς ἑκτῆς πόλεως, καὶ ἀποδεικνύεται ὅτι ὠφείλετο εἰς μεγάλην σεισμικὴν δρᾶσιν. Τὴν διὰ τοῦ σεισμοῦ αὐτὴν καταστροφὴν ὁ Schachermeyr, πρὸ τῆς πλήρους δημοσιεύσεως τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς Ἀμερικανικῆς ἀνασκαφῆς, ἐταύτισε πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν κατὰληψιν τῆς Τροίας. Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Ἀγαμέμνονος, ὑπέθεσεν, ἐπωφελήθησαν τῆς μεγάλης ἐκείνης σεισμικῆς δονήσεως, ἡ ὁποία κατέρριψε τὰ τείχη· ὁ Δούρειος ἵππος ἦτο ὁ μέγας σεισμός, τὸν ὁποῖον ἐξαπέλυσεν ὁ ἐνοσίχθων Ποσειδῶν χαρίζόμενος τοῖς Ἑλλήσιν³. Ἡ παράδοσις ὅμως βεβαίως ὅτι ἡ Τροία τοῦ Πριάμου κατεστράφη διὰ πυρός. Ἡ ὑπὸ σεισμοῦ καταλυθεῖσα ἑκτὴ πόλις δὲν φέρει ἴχνη πυρός ἢ καπνοῦ, ὡς ἀπέδειξαν αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ αἱ περιγραφαὶ τῆς τελικῆς δημοσιεύσεως. Ἡ ἀγχίνους ὑπόθεσις τοῦ Schachermeyr δὲν φαίνεται ὅτι εὐστοχεῖ.

Ἡ πόλις, ἢ μᾶλλον ἡ ἀκρόπολις, ἡ ὁποία ἰδρῦθη ἐπὶ τῆς VII, τῆς

1. C. W. Blegen, καὶ λ., Troy, IV, σ. 11.

2. Troy, III, σ. 19-20.

3. F. Schachermeyr, Poseidon und die Entstehung des griechischen Götterglaubens, σ. 190 ἐξ.

ὑπὸ σειсмоῦ καταστραφεῖσης, ἀποδεικνύεται ὥς ἡ πόλις τοῦ Πριάμου, ἡ Ὀμηρικὴ Τροία. Τὴν πόλιν αὐτὴν ὁ Blegen ὠνόμασε Τροίαν VIIa καὶ τὰ ἐρείπια τῆς περιέγραψε μὲ γλαφυρότητα. « Among the heaps of dislodged material from the razed buildings many stones were partly calcined from the heat of the conflagration. They were invariably accompanied by abundant debris of half baked crude brick, charred wood and other burnt matter, and the general effect was one of utter desolation... Scattered remnants of human bones discovered in the fire-scarred ruins of Settlement VIIa surely indicate that its destruction was accompanied by violence. Little imagination is required to see reflected here the fate of an ancient town captured and sacked by implacable foes »¹. Αἱ τελευταῖαι ἐν Χισσαρλίκ ἀνασκαφαὶ ἀπέδειξαν κατὰ τρόπον τελικὸν ὅτι ἡ VIIa πόλις ἦτο ἡ Τροία τοῦ Πριάμου. Σχετικῶς πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι οὐδεμία διαφορὰ πολιτισμοῦ χωρίζει τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς ἑκτῆς πόλεως ἀπὸ τὸν VIIa συνοικισμόν. Ἀσφαλῶς οἱ αὐτοὶ κάτοικοι καὶ οἱ ἀπόγονοί των παρέμειναν εἰς τὴν Τροίαν καὶ μετὰ τὸν σεισμόν καὶ συνέχισαν τὸν πατροπαράδοτον πολιτισμόν. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ διὰ τοὺς κατοίκους τῆς ἀρχικῆς φάσεως τοῦ συνοικισμοῦ, ὁ ὁποῖος διεδέχθη τὴν πόλιν τοῦ Πριάμου, τῆς VIIb-1 πόλεως. Οἱ κάτοικοι τῆς VII-1 Τροίας ἦσαν οἱ ἐπιζήσαντες, οἱ ὁποῖοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰ ἐρείπια τῆς καταστραφεῖσης πόλεως των².

Θὰ ἡδυνάτο τις νὰ ἐλπίσῃ ὅτι ὁ τελικὸς καθορισμὸς τῆς πόλεως τοῦ Πριάμου θὰ ἔλκε καὶ τὸ πρόβλημα τὸ σχετικὸν μὲ τοὺς χρόνους τῆς καταστροφῆς τῆς. Βεβαίως δὲν ἐλλείπουν εὐρήματα χρήσιμα διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν. Ἡ διαδοχὴ τῶν στρωμάτων ἔχει πλήρως καθορισθῇ. Εἰς τὰ στρώματα αὐτὰ εὐρέθησαν πλεῖστα ἀντικείμενα, τῶν ὁποίων ἡ σχέσις πρὸς ἄλληλα εἶναι σαφής. Ἰδίως ἡ ἐξέλιξις τῆς κεραμικῆς δύναται νὰ ὁρισθῇ μὲ ἀκρίβειαν. Παρ' ὅλα ὅμως αὐτὰ ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις τοῦ τέλους τῶν πόλεων VI καὶ VIIa ἀκόμη εἶναι ἀδύνατος. Χρονολογικὰ στοιχεῖα ἀπορρέοντα ἀπὸ τὴν τοπικὴν τέχνην ἐλλείπουν καὶ τὰ χρονολογικὰ συμπεράσματα πρέπει νὰ βασισθοῦν εἰς ἀντικείμενα ἐπείσακτα. Βεβαίως ἐπείσακτα ἀντικείμενα εἶναι βοηθητικὰ καὶ συνήθως παρέχουν ἀξιολίστους καὶ θετικὰς μαρτυρίας. Αἰγυπτιακὰ ἀντικείμενα εὐρεθέντα εἰς Μινωικοὺς καὶ Μυκηναϊκοὺς συνοικισμοὺς καὶ Ἑλληνικὰ προϊόντα ἀνακαλυφθέντα εἰς Αἰγυπτιακοὺς τάφους κατέστησαν δυνατὴν τὴν δημιουργίαν τοῦ προϋστορικοῦ Ἑλληνικοῦ χρονολογικοῦ

1. Troy, IV, σ. 11-12.

2. Τὰ ὑπὸ τοῦ Berard λεγόμενα περὶ χασμάτων καὶ στρωματογραφικῶν διαφορῶν ἀντρεθήσαν καὶ πρὸ τῆς τελικῆς δημοσιεύσεως ὑπὸ τοῦ John L. Caskey, Notes on Trojan Chronology, AJA 52 (1948), σ. 119-122.

συστήματος. Τὰ ἀντικείμενα ὅμως ἐκεῖνα χρονολογούνται ἀκριβῶς ἢ τὸ περιβάλλον, εἰς τὸ ὁποῖον εὐρέθησαν, δύναται νὰ τεθῇ εἰς ἀσφαλῆ χρονικὰ ὅρια. Μυκηναϊκὰ ὄστρακα π.χ. εὐρεθέντα εἰς τὴν πόλιν τοῦ Ikhnaton χρονολογούνται μὲ σχετικὴν ἀκρίβειαν καὶ βοηθοῦν εἰς τὴν χρονολόγησιν καὶ ἄλλων εὐρημάτων. Δὲν συμβαίνει ὅμως τοιοῦτόν τι καὶ μὲ τὴν Τροίαν VIIh καὶ VIIa. Τὰ ἐπίσκατα ἀντικείμενα ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων ἐκείνων ἦσαν εἰς ἐπαφὴν καὶ εἰς ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τὸν κόσμον τῶν Μυκηνῶν. Εἰς τὰ ἐρεῖπια τῶν ὑπὸ τοῦ σεισμοῦ καταστραφέντων οἰκημάτων τῆς Τροίας VIIh ὡς καὶ εἰς τὰ ἀνήκοντα εἰς τὴν Τροίαν VIIa, εὐρέθησαν καὶ ὄστρακα καὶ ἀπομιμήσεις ὑστεροελλαδικῶν III ὀστράκων. Ἐπὶ τούτων ἐβασίσθησαν τὰ χρονολογικὰ συμπεράσματα τὰ ὁποῖα ὁ Blegen συνοψίζει ὡς ἑξῆς: « at a time when Mycenaean pottery of Late Helladic IIIA was being displaced by fabrics of the succeeding stage IIIB » ἐπὶ τῇ καταστροφῇ τῆς Τροίας VIIh, ἐν ᾧ ἡ διὰ πυρὸς καταστροφὴ τῆς Τροίας VIIa, τῆς πόλεως δηλαδὴ τοῦ Πριάμου, ἐπῆλθε « before the transition from Late Helladic IIIB to Late Helladic IIIC. But just when this event occurred is not yet certain... that the settlement was destroyed at a time when the style IIIB had not yet given away to IIIC »¹.

Ὁ ὡς ἄνω καθορισμὸς τῶν χρονικῶν ὁρίων τῶν συνοικισμῶν παρουσιάζει πολλὰς δυσκολίας. Εἶναι δύσκολον νὰ ἀποκτήσῃ τις σαφὴ ἀντίληψιν μιᾶς μεταβατικῆς περιόδου κεραμεικῆς καὶ νὰ τὴν ὀρίσῃ χρονικῶς καὶ εἰς μεταβατικὰς περιόδους πρέπει νὰ τεθῇ τὸ τέλος τῆς πόλεως VIIh καὶ VIIa. Ἰδίᾳ τούτῳ εἶναι δύσκολον ὅταν τὰ δείγματα τῆς κεραμεικῆς, τὰ ὑποδεικνύοντα μεταβατικὴν περίοδον, εἶναι ἐπίσκατα καὶ δὲν εἶναι προϊόντα τῆς ἐγχωρίου βιοτεχνίας. Καλλιτεχνικοὶ ρυθμοί, ἰδίως εἰς τὴν κεραμικὴν, δὲν διαδέχονται ὁ εἰς τὸν ἄλλον μὲ γεωμετρικὴν ἀκρίβειαν· ὁ εἰς ρυθμὸς δὲν παύει τελείως διὰ νὰ ἀρχίσῃ ὁ ἕτερος, ἀλλ' ἐπὶ χρονικόν τι διάστημα καὶ οἱ δύο ρυθμοὶ εἶναι ἐν χρήσει ἕως ὅτου ὁ νεώτερος ἐπικρατήσῃ. Τὸ ἐρώτημα ὅμως τὸ ὁποῖον γεννᾶται εἶναι: ἀγγεῖα τοῦ νεωτέρου ρυθμοῦ ἐξάγονται εὐθὺς ἀμέσως ὡς ὁ ρυθμὸς ἀρχίζει νὰ ἀναφαίνεται εἰς τὴν γενέτειράν του, οὕτως εἰπεῖν, ἢ μετὰ χρόνον καὶ ἀφ' οὗ γίνῃ κάπως κοινός; Ἐὰν τὸ δεύτερον εἶναι ἀληθές, τότε ἡ μεταβατικὴ περίοδος εἰς τὸν τόπον τῆς προελεύσεως θὰ ἦτο ἤδη προηγμένη, ὅτε παραδείγματα τοῦ νεωτέρου ρυθμοῦ ἀναφαίνονται τὸ πρῶτον εἰς τὰς μακρινὰς περιοχάς, εἰς τὰς ὁποίας ἀγγεῖα εἰσῆχθησαν διὰ τοῦ ἐμπορίου. Ἀκόμη διστάζει τις νὰ πιστεύσῃ ὅτι μεταβατικὴ περίοδος κεραμεικῆς εἶναι δυνατὴ εἰς τὸν τόπον τῆς εἰσαγωγῆς. Καὶ ἐὰν εἶναι δυνατὴ θὰ ἦτο ἴσως βραχυχρόνιος. Τίς ὅμως δύναται νὰ βεβαιώσῃ

1. Troy, IV, σ. 9 καὶ 12.

ὅτι ὁ ἀρχαιότερος ρυθμὸς ἀγγείων, πρὸ παντὸς ἔαν εἶχε μεγαλυτέραν καλλιτεχνικὴν ἀξίαν, δὲν θὰ παρήγετο δι' ἐξαγωγήν καὶ μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ νεωτέρου, διότι διὰ τὸ ἀρχαιότερον θὰ ὑπῆρχε ζήτησις καὶ ἀγορά; Πόσος καιρὸς θὰ ἀπαιτεῖτο διὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ νεωτέρου ρυθμοῦ μετὰ τὴν εἰσαγωγήν του; ἢ καὶ πόσον χρόνον διήρκει μία μεταβατικὴ περίοδος; Αὐταὶ εἶναι ἐρωτήσεις καὶ ζητήματα, τὰ ὅποια παρέχουν πράγματα εἰς τὸν ἐρευνητὴν καὶ δημιουργοῦν δυσκολίας εἰς τὸν καθορισμὸν ἀπολύτου χρονολογίας.

Παρ' ὅλας τὰς ἀνασκαφάς, ἐρεῦνας καὶ μελέτας αἱ γνώσεις μας διὰ τὴν Ὑστεροελλαδικὴν III κεραμικὴν καὶ τὰς ὑποδιαίρεσεις της εἶναι ἀτελεῖς. Τὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα, τὰ δυνάμενα νὰ χαρακτηρίσουν τὰς ομάδας IIIB καὶ IIIG, δὲν εἶναι ὠρισμένα. Οἱ εἰδικοὶ συμφωνοῦν ὥς πρὸς τὰς γενικὰς γραμμὰς τῶν δύο ρυθμῶν ἀλλὰ διαφωνοῦν εἰς τὰς λεπτομερεῖας. Ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα, τὰ ὅποια ὁ εἰς ἀνάγει εἰς τὴν YE IIIB ὑποδιαίρει εἰς ἕτερον τὰ θέτει εἰς τὴν YE IIIG ομάδα καὶ τὰνάπαλιν. Βεβαίως πλήρης ὁμοφωνία ἴσως νὰ μὴν ὑπάρξῃ ποτέ, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν φαίνεται νὰ ἔχωμεν οὔτε καὶ σχετικὴν ὁμοφωνίαν. Ἡ σκαφὴ τῶν τελευταίων ἐτῶν εἰς τὰς Μυκήνας μᾶς ἔδωκε τὴν εὐκαιρίαν νὰ θαυμάσωμεν τὸν πλοῦτον τῶν διακοσμητικῶν στοιχείων τοῦ YE IIIB ρυθμοῦ, στοιχείων τὰ ὅποια δὲν φαίνεται νὰ ἀκολουθοῦν τὴν ἐξέλιξιν τὴν ὀρισθεῖσαν ὑπὸ τῶν εἰδικῶν. Πολλάκις δὲ τὰ ἀγγεῖα καὶ τὰ ὄστρακα, τὰ ὅποια θὰ χρονολογήσουν τὸ στρώμα εἶναι ἐκεῖνα διὰ τὰ ὅποια δὲν συμφωνοῦν οἱ εἰδικοί. Ἡ ἀβεβαιότης αὕτη βεβαίως δὲν παρέχει ἐλπίδας θετικῆς καὶ ἀπολύτου χρονολογίας.

Τὸ τέλος τῆς ἔκτης πόλεως καὶ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῆς ἐβδόμης -α, ἐτέθησαν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Μυκηναϊκῆς κεραμικῆς. Ὅταν προσπαθῶμεν νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ἐρώτημα ἀκριβῶς πότε χρονολογεῖται « the time when Mycenaean pottery of Late Helladic IIIA was being displaced by fabrics of the succeeding stage IIIB », ὅποτε καὶ ἐπῆλθεν ἡ ὑπὸ σεισμοῦ καταστροφὴ τῆς VII πόλεως, πότε χρονολογεῖται « the transition from Late Helladic IIIB to Late Helladic IIIC », ὅποτε καὶ κατεστράφη ἡ πόλις τοῦ Πριάμου, θὰ εὐρεθῶμεν καὶ πάλιν πρὸ δυσκολιῶν, διότι τὰ χρονικὰ ὅρια τῶν περιόδων αὐτῶν τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς δὲν καθωρίσθησαν ἀκόμη σαφῶς καὶ κατὰ τρόπον γενόμενον ἀποδεκτὸν ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῶν εἰδικῶν.

Τὴν διάκρισιν τῶν ρυθμῶν τῆς Ὑστεροελλαδικῆς III ἐποχῆς εἰς τρεῖς περιόδους ἐν γένει ὀφείλομεν εἰς τοὺς Wace, Blegen καὶ Furumark. Πρὸ ἐτῶν ὁ Wace ἔδειξεν ὅτι τὸ Granary style ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς Μυκηναϊκῆς κεραμικῆς. Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Ζυγοურიῶν ὁ Blegen ἀπέδειξεν ὅτι ἡ Ὑστεροελλαδικὴ III κεραμικὴ ἔπρεπε νὰ διακριθῇ εἰς τρεῖς περιόδους ἢ ομάδας, τὰς ὁποίας ὠνόμασε πρῶμιον, μέσσην καὶ τελευ-

ταίαν, χωρὶς νὰ ὀρίσῃ τὰ χρονικά των ὄρια. Βραδύτερον ὁ Furumark διέκρινε τὰς ομάδας καὶ χρονολογικῶς. Τὰ χρονικά ὄρια τοῦ Furumark, ἥτοι Late Helladic IIIA ἢ Mycenaean IIIA, 1425-1300 π.Χ., Late Helladic IIIB ἢ Mycenaean IIIB, 1300-1230 π.Χ. καὶ Late Helladic IIIC ἢ Mycenaean IIIC, 1230-1100 π.Χ. ἐγένοντο δεκτὰ καὶ ἐπὶ τι χρονικὸν διάστημα ἐχρησιμοποιοῦντο παρὰ πάντων¹. Μέχρι τοῦ 1953 ὁ Wace ἔθετε τὴν ἀρχὴν τῆς Ὑστεροελλαδικῆς IIIB περιόδου εἰς τὸ 1300 π.Χ. Ὁ Blegen ἀκόμη καὶ εἰς τὸν τρίτον τόμον τῆς Τροίας, ὁ ὁποῖος ἐξεδόθη τὸ 1953, ἐδέχετο σχετικῶς: « for the *terminus ad quem*, there is, in any event, little room for great divergence of opinion, since most scholars are in essential agreement that the transition from Late Helladic IIIA to IIIB must be placed a few years on one side or the other of 1300 B.C. »² Εἰς τὸ British School Annual τοῦ 1953 ὁ Wace ὅλως ἀπροόπτως ἔθεσε τὴν ἀρχὴν τῆς Ὑστεροελλαδικῆς IIIB περιόδου εἰς τὸ 1340 π.Χ. καὶ ἐστήριξε τὴν γνώμην του εἰς τὴν μεγάλην ποσότητα ὀστράκων καὶ ἀγγείων, τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἀπὸ τὴν περίοδον ἐκείνην ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ γνωστὰ Ὑστεροελλαδικὰ IIIA ὀστρακα καὶ ἀγγεῖα³. Τὸ χρονικὸν τοῦτο ὄριον ἐπαυλαμβάνει εἰς τὰ δύο του τελευταῖα ἀρθρα « The Last Days of Mycenae », καὶ « Preface » εἰς τὸ ἔργον τοῦ Emmett L. Bennett, The Mycenaean Tablets, II⁴.

Πρέπει νὰ σημειώσωμεν σχετικῶς ὅτι ἀπὸ τοῦ 1940 καὶ ἐντεῦθεν δὲν ἀπεκαλύφθησαν διὰ σκαφῆς νέα στοιχεῖα, νέα εὐρήματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἐπέβαλλον τὴν ἀλλαγὴν τῆς χρονολογίας τῆς Ὑστεροελλαδικῆς IIIB περιόδου, ὡς αὕτη ἐδιδάσκετο ὑπὸ τοῦ Wace μέχρι τοῦ 1953. Τὸ ὑπ' αὐτοῦ σημειούμενον διάφο-

1. A. J. B. Wace, BSA 25 (1921-1923), σ. 38 ἐξ. C. W. Blegen, Zygouries, σ. 65. A. Furumark, Chronology of Mycenaean Pottery, σ. 115.

2. Troy, III, σ. 18.

3. BSA 48 (1953), σ. 15, ὑποσ. 22.

4. Ἐν Aegean and the Near East (1956), σ. 133-134. The Mycenaean Tablets II (1958), σ. 8, ὑποσ. 21. Εἰς τὸ BSA 52 (1959), σ. 221-223, ὁ ἀειμνηστὸς διδάσκαλος, ὁ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βίου του ἀσχοληθεὶς μὲ ἀγάπην καὶ ζῆλον εἰς τὴν μελέτην τῶν Μυκηνῶν, ἐξετάζει καὶ πάλιν τὰ ὄρια τῆς Ὑστεροελλαδικῆς IIIB περιόδου. Ἐκεῖ ὀνομάζει τοὺς τόπους ὅπου ἀνεκαλύφθησαν ὀστρακα καὶ ἀγγεῖα τῆς περιόδου ἐκείνης: « Phylakopi, Rhodes, Cyprus, Syria, Palestine ». Ἀπὸ τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα ἀναφέρει μόνον τὴν μερικῶς ἀνασκαφείσαν οἰκίαν τῶν Μυκηνῶν ὑπὸ τοῦ Παπαδημητρίου καὶ τοῦ Πέτσα (Πρακτικά, 1950, σ. 203 ἐξ.). Κατόπιν ἐξετάζει τὰ ἀγγεῖα τὰ εὐρεθέντα εἰς τοὺς τάφους Gurob καὶ καταλήγει ὅτι τὸ τέλος τῆς YE IIIA ἐποχῆς εἶναι σύγχρονον πρὸς τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς τῆς Amarna, ἥτοι 1350 π.Χ. Καὶ αὐτὸ τὸ συμπέρασμα στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀσυμφωνίας τῶν εἰδικῶν ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν τῆς κατασκευῆς ἑνὸς ἢ δύο ἀγγείων. Νομίζομεν ὅτι τὸ ὑπάρχον ὕλικόν δὲν εἶναι ἀρκετὸν διὰ τὸ συμπέρασμα.

ρον ποσὸν τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν ὀστράκων μόνον, δὲν εἶναι ἀρκετὸν διὰ νὰ καθορίσῃ χρονικὰς διαφορὰς μεταξὺ περιόδων καὶ νὰ ὀρίσῃ τὰ ἔτη, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἀφαιρεθοῦν ἢ νὰ προστεθοῦν εἰς ἐκάστην περίοδον. Ἡ ὑπόθεσις ἀφ' ἑτέρου ὅτι ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς Ὑστεροελλαδικῆς ΙΙΙΑ πρὸς τὴν ΙΙΙΒ περίοδον πρέπει νὰ βασισθῇ εἰς τὰ ἐξ Ἀμάρνας εὐρήματα δὲν εὐστοχεῖ, νομίζομεν, διότι καὶ εἰς τὰ τελευταῖα στρώματα τῆς Ἀμάρνας δὲν εὐρέθησαν ὀστρακα τοῦ Ὑστεροελλαδικοῦ ΙΙΙΒ ρυθμοῦ καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἀγγεῖα τοῦ ΙΙΙΑ ρυθμοῦ ἔπαυσαν κατασκευαζόμενα εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα ἅμα τῇ ἐγκαταλείψει τῆς Ἀμάρνας. Τὰ εὐρήματα τῆς Αἰγυπτιακῆς πόλεως ἀποδεικνύουν μόνον ὅτι εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα κατασκευάζοντο ἀγγεῖα ρυθμοῦ ΙΙΙΑ κατὰ τὸ διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖον κατφεῖτο ἡ πόλις ἐκείνη, ἀδυνατοῦν ὅμως νὰ καθορίσουν μέχρι ποίων χρόνων ἡ κατασκευὴ των εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξηκολούθησε. Πλήρης βεβαιότης διὰ τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς Ὑστεροελλαδικῆς ΙΙΙΒ περιόδου ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι ἀδύνατος. Ἀλλὰ προτοῦ μεταβάλλωμεν τὴν μέχρι πρὸ ὀλίγων ἑτῶν παρὰ πάντων ἐπιβεβαιουμένην ἀρχὴν τῆς περιόδου ἐκείνης χρειάζομεθα νεώτερα θετικὰ στοιχεῖα δι' ἀνασκαφῶν καὶ στρωματογραφικῶς ἀποδεδειγμένα. Τοιαῦτα στοιχεῖα ἀκόμη δὲν ἔχομεν. Πράγματι ἡ ἀνασκαφὴ τμήματος Μυκηναϊκῆς γῆς διατηρούσης ἀνέπαφα στρώματα Ὑστεροελλαδικῶν χρόνων εἶναι μία ἀπὸ τὰς ἐπιβαλλομένας εἰς τοὺς ἐρευνητὰς τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ προσπάθειαι τοῦ παρόντος.

Ἡ ἀρχὴ τῆς Ὑστεροελλαδικῆς ΙΙΙΒ περιόδου δὲν δύναται νὰ ὀρισθῇ μετὰ σχετικῆς ὁμοφωνίας. Οὐδὲ καὶ τὸ τέλος τῆς εἶναι δυνατόν νὰ ὀρισθῇ ἀσφαλῶς. Ὁ Furumark τὸ θέτει περὶ τὸ 1230 π.Χ. Ὁ Wace περὶ τὸ 1210 π.Χ. Εἰς οἰκίσκον τῆς Ugarit, Ras-Shamra ὁ C.F.A. Schaeffer ἀνεῦρε ξίφος φέρον τὴν cartouche τοῦ Merneptah, τοῦ γνωστοῦ Φαραὼ τῆς 19ης δυναστείας, μετὰ ὀστράκων Μυκηναϊκοῦ ρυθμοῦ. Δυστυχῶς τὰ ὀστρακα ἐκεῖνα δὲν περιεγράφησαν, ἀλλ' ἐάν, ὥς λέγει ὁ Wace, εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὴν περιοχὴν θὰ ἀνήκουν εἰς τὸν Ὑστεροελλαδικὸν ΙΙΙΒ ρυθμόν, ὁ ὁποῖος οὕτω φέρεται καὶ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ δεκάτου τρίτου π.Χ. αἰῶνος¹. Πρὸς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος ἐκείνου ἐπῆλθεν ἡ καταστροφὴ τῆς Ras-Shamra καὶ μολονότι ἐκ τῶν ἐρειπίων τῆς ἔχομεν δείγματα Ὑστεροελλαδικοῦ ΙΙΙΒ ρυθμοῦ δὲν ἔχομεν ὀστρακα τοῦ Ὑστεροελλαδικοῦ ΙΙΙΓ. Ἀκόμη ὁ ρυθμὸς ἐκεῖνος δὲν εἶχεν εἰσαχθῇ εἰς τὴν Κυπρο-Μυκηναϊκὴν παροικίαν τῆς Συριακῆς ἐκείνης πόλεως.

Ἐχομεν ἀκόμη καὶ ἄλλην χρονολογικὴν ἔνδειξιν διὰ τὸ τέλος τῆς περιό-

1. A. J. B. Wace, *The Last Days of Mycenae*, σ. 133-134. Βλ. καὶ C. F. A. Schaeffer, *A Bronze Sword from Ugarit with the Cartouche of Mineptah*, *Antiquity* 29 (1955), σ. 226 ἑξ.

δου. Γενικῶς πιστεύεται ὅτι ὁ ἀρχαιότερος ρυθμὸς ΠΙΓ: 1ε διαδέχεται τὴν Ὑστεροελλαδικὴν ΠΙΒ κεραμεικὴν. Εἶναι ἐπίσης πανθομολογούμενον ὅτι ὁ λεγόμενος ρυθμὸς τῶν Φιλισταίων εἶναι ἀπομίμησις τοῦ Μυκηναϊκοῦ ρυθμοῦ ΥΕ ΠΙΓ: 1. Πρὸς τοῦτοις εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Φιλισταῖοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν περιοχὴν των μετὰ τὴν ὑπὸ 'Ραμσὴ τοῦ Γ' ἦταν τῶν ἀπὸ βορρᾶ λαῶν τὸ 1192 π.Χ. Θὰ παρῆλθεν ἀσφαλῶς χρονικόν τι διάστημα μεταξὺ τοῦ χρόνου τῆς ἥτις, τῆς πλήρους ἐγκαταστάσεώς των καὶ τῆς ἀπομίμησης τῶν ἐπεισάκτων Μυκηναϊκῶν ἀγγείων τοῦ Granary style. 'Ο Furumark ὑπελόγησε μίαν ἢ καὶ δύο δεκαετίας μετὰ τὸ 1200 π.Χ. διὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ρυθμοῦ των Φιλισταίων, διότι κατ' αὐτὸν ὁ ρυθμὸς ἐκεῖνος εἶναι ἀπομίμησις τοῦ Ὑστεροελλαδικοῦ ΠΙΓ: 1ε¹. Κατὰ τὸν ἀείμνηστον Daniel, ἡ ἀρχὴ τοῦ ρυθμοῦ τῶν Φιλισταίων πρέπει νὰ τεθῇ ὀλίγον πρὸ τῶν μέσων τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος² καὶ κατὰ συνέπειαν τὸ πρότυπον τοῦ ρυθμοῦ των, ἡ ἀρχὴ τῆς νεωτέρας φάσεως τοῦ Granary style θὰ ᾔτο ἐν χρήσει περὶ τὰ 1165' ἡ ἀρχὴ τοῦ ρυθμοῦ ΠΙΓ: 1ε θὰ πρέπη νὰ τεθῇ κατ' αὐτὴν περὶ τὸ 1180 π.Χ.

Ὁστρακα τοῦ ρυθμοῦ Granary, ΠΙC: 1, εὑρέθησαν καὶ ὑπὸ τῆς Δίδος Goldman εἰς τὴν Ταρσὸν τῆς Κιλικίας καὶ εἰς στρῶμα ὑπερκείμενον τοῦ Χιτιτικοῦ. Μάλιστα φαίνεται ὅτι οἱ φορεῖς τῶν ἀγγείων τοῦ ρυθμοῦ ἐκείνου κατέστρεψαν τὸν Χιτιτικὸν συνοικισμόν. Πρὸ τῆς τελικῆς δημοσιεύσεως, ὁ Berard ἔθεσε τὰ ὅστρακα ἐκεῖνα εἰς τὰ μέσα τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος, ἡ Δίς Goldman ὅμως τὰ χρονολογεῖ περὶ τὸ 1225 π.Χ.³. Τὴν χρονολογίαν ταύτην στηρίζει οὐχὶ εἰς στοιχεῖα ἐκ τῆς Ταρσοῦ προερχόμενα ἢ καὶ ἐκ τῶν γειτονικῶν χωρῶν δι' ἐμπορίου εἰσαχθέντα, ἀλλ' εἰς τὴν χρονολογίαν, τὴν ὁποίαν ὁ Furumark ὥρισε διὰ τὰ Μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα τοῦ ρυθμοῦ ΠΙΓ: 1. Κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἡ Ταρσὸς δὲν παρέσχε δεδομένα βοηθητικὰ εἰς τὴν χρονολόγησιν τοῦ ρυθμοῦ ἐκείνου.

Κατὰ ταῦτα τὸ τέλος τῆς Ὑστεροελλαδικῆς ΠΙΒ περιόδου καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς Ὑστεροελλαδικῆς ΠΙΓ ὁρίζεται διαφόρως ἀπὸ τοὺς εἰδικούς. Πρὸς τοῦτοις δὲν ὑπάρχει συμφωνία διὰ τὴν ἀρχὴν τῆς Ὑστεροελλαδικῆς ΠΙΒ περιόδου. 'Ο Wace τὴν περίοδον ἐκείνην χρονολογεῖ ἀπὸ τοῦ 1340 μέχρι τοῦ 1210 π.Χ.⁴ ὁ Furumark ἀπὸ τοῦ 1300 μέχρι τοῦ 1230' ὁ Blegen, μέχρι τοῦ 1953, ἔθετε τὴν ἀρχὴν τῆς περιόδου περὶ τὸ 1300 π.Χ. 'Ο Daniel,

1. A. Furumark, *The Chronology of Mycenaean Pottery*, σ. 115.

2. J. F. Daniel, *AJA* 44 (1940), σ. 556 καὶ προσωπικὴ ἀνακοίνωσις. Albright, *Ann. Amer. School Orient. Research* XII, σ. 53 ἐξ., XIII, σ. 94 ἐξ.

3. H. Goldman, *Tarsus*, II, σ. 64 καὶ 350. 'Ο Berard, ἑ.ἀ., σ. 35 τὴν χρονολογίαν του δικαιολογεῖ διότι σφραγίς, φέρουσα τὸ ὄνομα τῆς γυναικὸς τοῦ Hattusil, εὑρέθη εἰς τὸ Χιτιτικὸν στρῶμα. Ἀλλὰ δὲν ἀπεδείχθη ὅτι τῷ ὄντι ἡ σφραγίς ἀνήκεν εἰς τὸ στρῶμα ἐκεῖνο.

μέχρι του προώρως ἐπελθόντος θανάτου του, ἔθετε τὴν ἀρχὴν τῆς Ὑστεροελλαδικῆς ΙΙΙΓ περιόδου περὶ τὸ 1180 π.Χ. Κατὰ τὴν ἀντίληψίν μου, καὶ μέχρις ὅτου ἀποκαλυφθοῦν δι' ἀνασκαφῶν νεώτερα καὶ ἄφθονα στοιχεῖα, τὰ ὅρια τῆς Ὑστεροελλαδικῆς ΙΙΒ περιόδου πρέπει νὰ τεθοῦν μεταξὺ τοῦ 1300 καὶ 1200 ἢ καὶ 1190 π.Χ.¹. Ἡ ἀβεβαιότης, ἡ ἐπικρατοῦσα διὰ τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς Ὑστεροελλαδικῆς ΙΙΒ καὶ τῆς Ὑστεροελλαδικῆς ΙΙΙΓ περιόδου, μοιραίως θὰ ἐπιδράσῃ εἰς τὰ χρονολογικὰ συμπεράσματα διὰ τὴν Τροίαν τοῦ Πριάμου, εἰς τὴν ὁποίαν, μετὰ τὴν παρέκβασίν μας, θὰ πρέπει νὰ ἐπανέλθωμεν.

Ἡ ἀρχὴ τῆς Τροίας VIIa, τῆς πόλεως τοῦ Πριάμου δηλαδή, δύναται νὰ τεθῇ εἰς τοὺς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἴσως ὁ ρυθμὸς ΙΙΒ ἤρχιζε νὰ ἐπιβάλλεται εἰς τὰς Μυκήνας. Εἰς τὰ ἐρεῖπια τῆς πόλεως τοῦ Πριάμου ἀνεκαλύφθησαν μετὰ τῶν ἐντοπίων καὶ Μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, ἐπεῖσακτα καὶ ἀπομιμήσεις. Τὰ ἀνευρεθέντα ὄστρακα καὶ ἀγγεῖα περιεγράφησαν καὶ εἰκονίσθησαν εἰς τὸν τέταρτον τόμον τῆς δημοσιεύσεως τῆς Τροίας. Τὸ γενικὸν πόρισμα τοῦ Blegen καὶ τῶν συνεργατῶν του εἶναι ὅτι τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν Μυκηναϊκῶν ὄστράκων, σχεδὸν ἡ ὁλότης, ἀνάγεται εἰς τὸν ρυθμὸν ΙΙΒ διὰ τοῦτο δὲ ἔθεσαν τὸ τέλος τῆς Τροίας τοῦ Πριάμου « before the transition from LH IIB to IIIC. But just when this event occurred is not certain ». Μεταξὺ ὅμως τῶν ὄστράκων εἶναι καὶ τοιαῦτα τοῦ Ὑστεροελλαδικοῦ ΙΙΙΓ ρυθμοῦ, ὑποδεικνύοντα ὅτι ὁ ρυθμὸς ἐκεῖνος εἶχεν ἤδη ἀρχίσει². Χαρακτηριστικὸν δὲ εἶναι ὅτι ἡ Τροία VIIb-1, ἡ ὁποία ἰδρύθη εὐθὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν, « comes in with ...the Granary Class of Mycenaean pottery »³. Τοῦτο, νομίζω, ὑποδεικνύει ὅτι ὁ Ὑστεροελλαδικὸς ΙΙΙΓ ρυθμὸς θὰ ἦτο εἰς σχετικὴν χρῆσιν καὶ πρὸς τὸ τέλος τῆς Τροίας VIIa. Πάντως ἡ ἀρχὴ τῆς Τροίας VIIb-1 βεβαίως ὁρίζει τὸ τέλος τῆς Τροίας VIIa διότι, ὡς αἱ ἀνασκαφαὶ διδάσκουν, « in VIIb-1, we are dealing with an immediate reoccupation of the site by the survivors who somehow escaped the disaster of VIIa ». Κατ' ἀκολουθίαν τὸ τέλος τῆς πόλεως τοῦ Πριάμου ὁρίζεται ἀπὸ τὴν ἐμφάνισιν καὶ ἐπικράτησιν τοῦ Ὑστεροελλαδικοῦ ΙΙΙΓ ρυθμοῦ. Τὴν ἀρχὴν τοῦ ρυθμοῦ τούτου ὁ Furumark ἔθεσε περὶ τὸ 1230, ὁ Wace περὶ τὸ 1210, ὁ Daniel περὶ τὸ 1180⁴ κατὰ

1. Αἱ χρονολογικαὶ ὑποθέσεις, τὰς ὁποίας προτείνει ὁ καθηγητὴς Fr. Matz, Γνωστον 30 (1958), σ. 321 ἐξ., δὲν πρέπει νὰ ληφθοῦν σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν, διότι δὲν βασίζονται ἐπὶ τῶν πορισμάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς τελευταίας δεκαετίας, ἀλλ' ἐπὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς παρελθούσης εικοσιπενταετίας. Εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ γραφόμενα θὰ ἐπανέλθωμεν ὅπως καὶ ὅπου δεῖ.

2. Νομίζω ὅτι περισσότερα ὄστρακα δύνανται νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὸν Ὑστεροελλαδικὸν ΙΙΙΓ ρυθμὸν ἀπὸ ὅσα οἱ ἐρευνηταὶ τῆς Τροίας ἐδέχθησαν.

3. Troy, IV, σ. 146.

τὴν ἀντίληψίν μας, ἡ ἀρχὴ τοῦ πρέπει νὰ τεθῇ περὶ τὰ 1200-1190 π.Χ. Οἱ χρόνοι λοιπὸν τοῦ τέλους τῆς πόλεως τοῦ Πριάμου ποικίλλουν ἀναλόγως τῶν θεωριῶν καὶ τῶν ὑποθέσεων τῶν σχετικῶν πρὸς τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς Μυκηναϊκῆς κεραμεικῆς. Οἱ ἀνασκαφεῖς ἐχρονολόγησαν τὴν Τροίαν VIIh ἀπὸ τοῦ 1325 μέχρι τοῦ 1275 π.Χ. (μὲ ἐρωτηματικὸν διὰ τὸν χρόνον τοῦ τέλους της) καὶ τὴν Τροίαν τοῦ Πριάμου, τὴν Τροίαν VIIa, ἀπὸ τοῦ 1275 περίπου μέχρι τοῦ 1240 π.Χ. Προσέθεσαν ὁμως τὴν παρατήρησιν « We feel, however, that the exact equation of the successive styles of Mycenaean pottery with specific terms of years has not yet been definitively established, but is still subject to shifts of a decade or two. Any such change would impose a corresponding adjustment in our dates for Phase VIIh and perhaps for the beginning of Troy VIIa »¹. Τὸ τέλος τῆς Τροίας τοῦ Πριάμου τὸ ἔθεσαν, τοῦλάχιστον πρὸς τὸ παρόν, περὶ τὸ 1240 π.Χ.

Τὸ χρονικὸν αὐτὸ ὄριον φαίνεται ὅτι ἐπεβλήθη ὑπὸ τῆς ἀντιλήψεως μικροχρονίου διαρκείας τῆς Τροίας VIIa. Εἰς τὴν σελίδα 12 λέγεται « We have estimated its duration as perhaps spanning no more than half a century or perhaps even a single generation ». Καὶ εἰς τὴν σελίδα 8 γράφουν « The settlement of Period VIIa had a relatively short existence. Precisely how long it lasted we have not been able to determine, but it seems to have lived out its life within a century or less, possibly even within a generation of men ». Εἰς τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν δέχονται τριάκοντα πέντε ἔτη, διάστημα μικρότερον μιᾶς γενεᾶς τῶν τεσσαράκοντα ἔτων. Ἐὰν ὁμως ὑποθέσωμεν, ὡς εἶναι δυνατόν, ὅτι ἡ ζωὴ τῆς Τροίας VIIa διήρκεσεν ἑβδομήκοντα πέντε ἔτη, χρονικὸν διάστημα « within a century », τότε θὰ θέσωμεν τὴν καταστροφὴν της περὶ τὸ 1200 π.Χ. ἔὰν ὑποτεθῇ ὅτι διήρκεσε « no more than half a century » τότε ἡ καταστροφὴ της θὰ ἐτίθετο περὶ τὸ 1225 π.Χ. Βεβαίως αἱ χρονολογίαι αὗται εἶναι ὑποθετικά, ἀλλ' ἔξ ἴσου ὑποθετικὴ εἶναι καὶ ἡ χρονολογία τοῦ 1240, βασισθεῖσα ἐπὶ τῆς ἐντυπώσεως τῆς ὀλιγοχρονίου διαρκείας τῆς ζωῆς τῆς πόλεως.

Τὰ ἀνασκαφέντα θεμέλια τῶν οἰκημάτων τῆς Τροίας VIIa παρέσχον διαφωτιστικὰς πληροφορίες. « The crowding together », παρατηροῦν οἱ ἀνασκαφεῖς τῶν, « of so many modest dwellings in all spaces available suggests that consideration had to be given to a considerable increase in the population domiciled within the citadel, and that the increment was not made up of the highest grades of society ». Ἡ χρησιμοποίησις μεσοτοιχία, ἡ εὐτέλεια τῶν κτισμάτων, τὰ περιορισμένα εἰς ἀριθμὸν

1. Troy, IV, σ. 12. Τοῦτο βεβαίως θὰ ἀληθεύη καὶ διὰ τὴν Τροίαν τοῦ Πριάμου.

δωμάτιά των, ἡ τοποθέτησις πύλων ὑπὸ τὰ δάπεδα, ἀποδεικνύουν ὅτι « a need for economy and haste governed the efforts to provide shelter for an enlarged population... an exigency that impelled the inhabitants to huddle together in closely crowded and perhaps hastily built quarters inside the fortification walls »¹. Αἱ παρατηρήσεις αὐταί, προστιθέμεναι εἰς τὰ σαφῆ δείγματα τῆς διὰ πυρὸς καταστροφῆς ἀποδεικνύουν ἀσφαλῶς ὅτι ἡ Τροία VIIa εἶναι ἡ πόλις τοῦ Πριάμου, ἡ καταστραφεῖσα ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν τοῦ Ἀγαμέμνονος. Δὲν εἶναι ὅμως ἀρκετὰ διὰ τὰ ἀποδείξουν τὸ βραχυχρόνιον τῆς ζωῆς τῆς VIIa πόλεως διότι τὰ κτίσματα, τὰ ὁποῖα ἀφορροῦν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἰδρῦθησαν εὐθὺς μετὰ τὸν σεισμόν, τὸν καταστρέψαντα τὴν ἔκτην πόλιν.

Εἶναι προφανὲς ὅτι μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ἔκτης πόλεως οἱ κάτοικοι τῆς Τροίας ἔκτισαν τὴν νέαν τῶν πόλιν εἰς τὴν γραμμὴν καὶ τὰ ὅρια τῆς προηγουμένης. Δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εὐθὺς ἀμέσως ἐπιδιώρθωσαν τὰ τεῖχη καὶ κατόπιν ἔκτισαν τὸ ἀνάκτορον τοῦ ἄρχοντος καὶ τὰ οἰκήματα τῶν ἐπισήμων εἰς τὸ κεντρικὸν τμήμα τῆς ἀκροπόλεως. « The houses of the ruling class and of the well-to-do presumably stood on the upper ringed terraces in the central part of the site », ὁρίζουν οἱ ἀνασκαφεῖς. Τὸ κεντρικὸν ἐκεῖνο μέρος τῆς ἀκροπόλεως δυστυχῶς ἰσοπεδωθὲν κατεστράφη, ὅτε ἐκτίσθη εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου τὸ μεταγενέστερον Ἰλίον καὶ ὅτε ὁ Schliemann τὸ πρῶτον ἀνέσκαψε τὴν περιοχὴν. Τὰ κτίσματα ἐκεῖνα θὰ μᾶς ἔδιδον τὴν ἄμεσον διαδοχὴν ἀπὸ τῆς VIh εἰς τὴν VIIa πόλιν καὶ τὰ λείψανά των θὰ ὑπεδείκνυσον τὴν χρονικὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς τῆς πόλεως. Ὁ ἀμέσως παρὰ ἄλλος πρὸς τὰ τεῖχη χῶρος τῆς ἔκτης πόλεως ἐσχημάτιζεν εὐρεῖαν ζώνην ἢ μακρὰν πλατεῖαν, ἡ ὁποία παρέμεινεν ἐλευθέρᾳ καὶ ἄνευ κτηρίων μέχρι καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ σειμοῦ καταστροφῆς τῆς ἔκτης πόλεως. Ἡ ζώνη ἐκεῖνη, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν μὲ ἀρκετὴν πιθανότητα, δὲν θὰ ἐκαλύφθη ὑπὸ κτηρίων, ὅτε ἡ Τροία VIIa ἐκτίσθη εὐθὺς μετὰ τὸν σεισμόν, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ κτίσται τῆς πόλεως ἠκολούθησαν τὰς οἰκοδομικὰς γραμμὰς τῆς προηγουμένης, ὅπως οἱ ἀνασκαφεῖς ἀπέδειξαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ δὲν ἐπῆλθεν ἀνάγκη χρησιμοποίησεως τοῦ χώρου, ἐπιβληθεῖσα ὑπὸ αὐξηθέντος πληθυσμοῦ. Τοῦναντίον νομίζομεν ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐντὸς τῶν τειχῶν κατοικούντων θὰ ἡλαττώθη, διότι μετὰ τὸν σεισμόν ἀρκετοὶ θὰ προὔτιμήσαν τὴν σχετικὴν ἀσφάλειαν τῆς ὑπαίθρου. Τὰ κτίσματα ὅμως τῆς Τροίας VIIa, τὰ ὁποῖα ἀνεσκάφησαν, εὐρίσκονται ἀκριβῶς εἰς τὴν ζώνην αὐτήν, ἡ ὁποία ἀρχικῶς ἴσως ἀφέθη ἐλευθέρᾳ. Πότε ἐκτίσθησαν, μετὰ πάροdon πόσου χρόνου ἀπὸ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ κεντρικοῦ τμήματος καὶ ἀπὸ τοῦ σειμοῦ, εἶναι ἀδύνατον. Ἐκτίσθησαν ὅμως, ὅτε ἐπέκειτο εἰσβολὴ

1. Troy, IV, σ. 6-7.

ἐχθρική ἢ ὅτε ἡ εἰσβολὴ αὐτὴ εἶχεν ἀρχίσει. Χαρακτηριστικῶς οἱ ἀνασκαφεῖς γράφουν ὅτι αἱ ἀνασκαφεῖσαι οἰκίαι τῆς Τροίας VIIa δὲν ἀνῆκον εἰς « the highest grades of society », ἀνῆκον δηλαδὴ εἰς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι θὰ ἔμενον κατὰ κόμας ἔξω τῶν τειχῶν τῆς ἀκροπόλεως. Ἐπικειμένην εἰσβολὴν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ πληροφορηθοῦν ἀπὸ τοὺς ἐμπόρους, οἱ ὅποιοι μετὰ τῶν ἄλλων ἀντικειμένων ἔφερον ἀπὸ τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ Μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ὀρίσωμεν τὸν χρόνον, ὁ ὅποιος παρήλθεν ἀπὸ τοῦ σεισμοῦ, τῆς ἐπιδιορθώσεως τῶν τειχῶν, τῆς ἐπανδρώσεως τοῦ ἀνακτόρου καὶ τῶν οἰκῶν τῶν μελῶν τῶν « highest grades of society » ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς ἐσπευσμένης ἀνιδρώσεως ἀφ' ἑτέρου τῶν οἰκίσκων, τῶν ὁποίων τὰ θεμέλια διεσώθησαν. Διὰ τοῦτο εἶναι δύσκολον ἂν μὴ ἀδύνατον καὶ νὰ ὀρίσωμεν τὸ χρονικὸν διάστημα τῆς ζωῆς τῆς Τροίας VIIa ἐκ τῶν ξειριπίων τῶν ἀνασκαφέντων οἰκίσκων καὶ ἐπ' αὐτοῦ νὰ στηροῖξωμεν τὴν χρονολογίαν τῆς άλώσεως τῆς πόλεως τοῦ Πριάμου.

Τὰ διασωθέντα θεμέλια τῶν εὐτελῶν οἰκίσκων ἀποδεικνύουν ὅτι ἐκτίσθησαν ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν εἰσβολῆς καὶ πολέμου. Ἀποδεικνύουν πρὸς τοῦτοις ὅτι ὁ Τρωικὸς πόλεμος δὲν ἦτο ἐπιτυχὴς πειρατικὴ ἀπόπειρα ἐνσχύψασα ὡς θύελλα μικρᾶς διαρκείας, ἀλλὰ πολεμικὴ ἐπιχείρησις ἐπὶ μακρὸν διαρκέσασα καὶ καταπονήσασα τοὺς κατοίκους. Εἰς τρεῖς τοῦλάχιστον περιπτώσεις ἔχομεν οἰκίας μὲ δύο ἢ καὶ τρία ἐπάλληλα δάπεδα, ὑποδεικνύοντα σχετικῶς μακρὰν χρῆσιν¹. Ἡ παράδοσις, ἡ διατηρήσασα τὴν μνήμην μακροῦ πολέμου, ἀποδεικνύεται ὡς ἀνταποκρινομένη πρὸς τὰ πράγματα. Τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς τῆς Τροίας VIIa θὰ τὴν ὑπολογίσωμεν μόνον ἀπὸ τὰ ἀνακαλυφθέντα Μυκηναϊκὰ ὄστρακα, ἀλλ', ὡς εἶδομεν, καὶ ὁ ὑπολογισμὸς μας αὐτὸς δὲν καταλήγει εἰς θετικὰ συμπεράσματα. Σχετικῶς μὲ τὰ Μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει πρὸς τοῦτοις ὅτι αἱ ἐμπορικαὶ συναλλαγαί, εἰς τὰς ὁποίας ὤφειλετο ἡ εἰσαγωγὴ τῶν ἀγγείων ἐκείνων, βεβαίως θὰ διεκόπησαν κατὰ τὸ διάστημα τῶν ἐχθροπραξιῶν. Οἱ ἀνασκαφεῖς παρηγόρησαν ὅτι πολὺ ὀλιγώτερα ἐπέισακτα Μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα εὗρέθησαν εἰς τὰ στρώματα τῆς Τροίας VIIa καὶ τοῦτο βεβαίως εἶναι φυσικόν. Ἀλλ' ἐπίσης εἶναι λογικὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰ εὗρεθέντα ἀντιπροσωπεύουν ρυθμούς, οἱ ὅποιοι ἦσαν ἐν χρήσει εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα πρὸ τῶν ἐχθροπραξιῶν, ὅτι ἀποτελοῦν ἐν terminus post quem διὰ τὴν ἄλωσιν. Μεταξὺ τῶν ὀστράκων εἶναι καὶ μερικά, τὰ ὁποῖα νομίζω ὅτι πρέπει νὰ κατατάξωμεν εἰς τὸν Ὑστεροελλαδικὸν IIIΓ ρυθμόν. Πάντως ἡ Τροία VIIb-1, ἡ ὁποία ἐκτίσθη ἁμέσως μετὰ τὴν καταστροφὴν, χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀγγεῖα τοῦ Granary style, ἡ ἀρχὴ τοῦ οὐοίου κατὰ τὸν Furumark χρονολογεῖται περὶ τὸ 1230,

1. Οἰκίαι 731, VIIγ, καὶ 722, Troy, IV, σ. 8. Ἐχομεν δηλαδὴ τρεῖς περιπτώσεις ἐπὶ ὀλίκοῦ ἀριθμοῦ δέκα ἢ δώδεκα οἰκῶν.

κατὰ τὸν Wace περὶ τὸ 1210, κατὰ τὸν Daniel περὶ τὸ 1180, καθ' ἡμᾶς περὶ τὸ 1200-1190 π.Χ.

Οἱ ἀνασκαφεῖς τονίζουν τὴν συμφωνίαν τῆς χρονολογίας, τὴν ὁποίαν προτείνουν πρὸς τὴν τοῦ Ἡροδότου. Εἶδομεν ὅμως ὅτι ἡ χρονολογία τοῦ Ἡροδότου εἶναι τελείως ἀσαφὴς καὶ δὲν δικαιολογεῖται ἀπὸ τὰς γενεαλογίας, τὰς ὁποίας αὐτὸς ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας ἐδέχθη. Ἀφ' ἐτέρου ἡ συμφωνία αὕτη θὰ εἶχεν ἀποδεικτικὴν ἀξίαν ἐὰν ἡ ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων ὀριζομένη χρονολογία ἦτο σαφὴς καὶ ἀκριβής. Τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει. Ἡ προταθεῖσα χρονολογία βασίζεται ἐπὶ τῆς Μυκηναϊκῆς, ἡ ὁποία ἀκόμη δὲν ἔχει καθορισθῇ καὶ ἐπὶ τῆς ἐντυπώσεως τῆς ὀλιγοχρονίου διαρκείας τῆς ζωῆς τῆς πόλεως τοῦ Πριάμου, ἡ ὁποία δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ.

Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Τροίας βεβαίως παρέσχον διὰ τὸ ζήτημά μας σπουδαιότατα θετικὰ πορίσματα, τῶν ὁποίων τὰ κυριώτερα εἶναι: ἡ Τροία τοῦ Πριάμου εἶναι ἡ «VIIa» πόλις τοῦ Χισσαρλίκ. Ἡ πόλις ἐκείνη κατεστράφη βιαίως καὶ διὰ πυρὸς ὅπως μαρτυρεῖ ἡ παράδοσις. Ἡ πόλις ἐκείνη ὑπέστη μακροχρόνιον πολιορκίαν καὶ οἱ κάτοικοι τῆς ὑπεβλήθησαν εἰς μακρὸν πόλεμον, ὅπως μαρτυρεῖ ἐπίσης ἡ παράδοσις. Δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι ἡ καταστροφή τῆς πρέπει νὰ χρονολογηθῇ μετὰ τὸ 1250 π.Χ. ἢ καὶ μετὰ τὸ 1240 π.Χ. Πότε ἀκριβῶς ἐγένετο ἡ ἄλωσις, αἱ ἀνασκαφαὶ δὲν καθώρισαν, ἀλλὰ τὸ ὅριον *post quem* ἀσφαλῶς ἔχει καθορισθῇ. Βεβαίως ὅσον αἱ γνώσεις μας τῆς Μυκηναϊκῆς κεραμικῆς καὶ τῆς χρονολογίας τῆς τελειοποιοῦνται τόσον πλησιέστερον πρὸς τὴν ἀκριβὴ χρονολογίαν τῆς ἀλώσεως θὰ προχωροῦμεν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δυνάμεθα νὰ ἀποκλείσωμεν μετὰ θετικότητος χρονολογίας ὑψηλοτέρας τοῦ 1250, εἴτε εἶχον προταθῇ εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἀπὸ συγγραφεῖς ὡς ὁ Δοῦρις, εἴτε προτείνονται ἀπὸ συγχρόνους ἐπιστήμονας ὡς ὁ Berard. Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Τροίας πρὸς τούτοις ἀπέδειξαν ὅτι αἱ χαμηλαὶ χρονολογίαι τοῦ Ἐφόρου, τοῦ Φανίου, ὥσως ἀκόμη καὶ τοῦ Ἐρατοσθένους δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰ πράγματα καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀποκλεισθοῦν.

Οἱ ἀνασκαφεῖς τῆς Τροίας ἐδέχθησαν τὸ 1240 π.Χ. περίπου ὡς τὸν χρόνον τῆς ἀλώσεως. Διὰ λόγους, τοὺς ὁποίους ἐξέθεσα ἀνωτέρω, τὰ ἐκ τῆς σκαφῆς τῆς Τροίας εὐρήματα δὲν ἀποκλείουν χαμηλοτέραν χρονολογίαν διὰ τὴν ἄλωσιν. Οἱ περὶ τὸ 1200 π.Χ. χρόνοι φαίνονται ἐξ ἴσου πιθανοί· ἀκόμη καὶ ἡ χρονολογία τοῦ Τιμαίου, τὸ 1193 π.Χ., δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκλεισθῇ τελικῶς. Ἄς ἴδωμεν πῶς αἱ χρονολογίαι αὐταί, ἡ ὑψηλοτέρα τοῦ 1240 καὶ ἡ χαμηλοτέρα πιθανή τοῦ 1200 ἢ καὶ ἡ τοῦ Τιμαίου 1193, ἐναρμονίζονται πρὸς τὰ στοιχεῖα τὰ γνωστά, πρῶτον ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῶν γειτονικῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας λαῶν καὶ κατόπιν πρὸς τὰ ἀρχαιολογικὰ πορίσματα, τὰ προελθόντα ἐκ τῶν ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος.

Ἀπὸ τὰ ἀνάγλυφα καὶ τὰς ἐπιγραφὰς Ῥαμσῆ τοῦ Β' καὶ ἐκ τοῦ ποιήμα-

τος τοῦ Pentaur διδασκόμεθα ὅτι οἱ Derden καὶ οἱ Pedes ἦσαν μεταξύ τῶν συμμάχων τοῦ Χετταίου βασιλέως Muwatallis τοῦ Β'. Ἐὰν οἱ Derden εἶναι οἱ Δάρδανοι καὶ οἱ Pedes οἱ κάτοικοι τῆς Πηδάσου, τότε ἱστορικῶς ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ 1288 οἱ κάτοικοι τῆς Τρωάδος ἦσαν σύμμαχοι καὶ συμπολεμισταὶ τῶν Χετταίων. Ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος ἡ Χιτιτική αὐτοκρατορία ἤρχισε νὰ παρακμάζῃ, εἶχεν ὅμως ἀρκετὴν δύναμιν ἀκόμη καὶ μέχρι τοῦ τέλους τῆς τρίτης εἰκοσιπενταετίας τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης ὥστε νὰ ἔλθῃ ἐπικουρος παλαιῶν συμμάχων ἀπειλουμένων ὑπὸ ἐισβολέων. Ἡ δύναμις τῶν Χετταίων ἠφανίσθη περὶ τὸ τέλος τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὸ 1200 π.Χ. ἦσαν πλέον ἀνίσχυροι νὰ βοηθήσουν τοὺς Τρῶας. Βεβαίως οἱ Χετταῖοι τοῦ κέντρου δὲν ἐβοήθησαν τοὺς Τρῶας. Πρέπει ὅμως νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἡ ὅλη ὑπόθεσις τῆς Χιτιτικῆς βοηθείας προϋποθέτει τὸν ταυτισμὸν τῶν Derden πρὸς τοὺς Δαρδάνους καὶ νὰ ἐξάρωμεν τὸ γεγονὸς τῆς μὴ ἀνευρέσεως ἀντικειμένων Χιτιτικῆς προελεύσεως εἰς τὰ στρώματα τῆς Τροίας. Ἀλλὰ καὶ νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ Χετταῖοι ἄρχοντες θὰ ἐπέτρεπον ἐισβολὴν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ δῆωσιν τῶν πόλεων της, οἷαν μᾶς παρουσιάζουν τὰ ἔπη εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἀκόμη διέθετον ἀρκετὴν δύναμιν, εἶναι κάπως δύσκολον. Νομίζομεν ὅτι ἀκριβῶς εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ δύναμις των ἤρχιζε νὰ παρακμάζῃ, οἱ βασιλεῖς τῶν Χετταίων θὰ ἦσαν περισσότερον πρόθυμοι νὰ βοηθήσουν παλαιούς συμμάχους καὶ νὰ ὑπερασπίσουν Μικρασιατικὰς περιοχὰς κειμένας πλησιέστερον πρὸς τὸ κέντρον τῆς αὐτοκρατορίας των ἢ αἱ Συριακαὶ πόλεις, διὰ τὰς ὁποίας τόσον διεκινδύνευσαν ἐπαυλειμημένως.

Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι κατὰ τὸν κατάλογον τῆς Ἰλιάδος ἡ Μίλητος ἦτο μεταξύ τῶν πόλεων, αἱ ὁποῖαι ἐβοήθησαν τοὺς Τρῶας. Ὁ Ὅμηρος εἰς τὸ Β τῆς Ἰλιάδος (867 - 869) διδάσκει :

« Νάστης αὖ Καρῶν ἡγήσατο βαρβαροφώνων,
οἱ Μίλητον ἔχον Φθιρῶν τ' ἄρος ἀκριτόφυλλον
Μαιάνδρου τε ῥοὰς Μυκάλης τ' ἀλπεινὰ κάρηνα ».

Καὶ ὅμως ἡ Μίλητος ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ ἐρεϊπία της ὅτι ἦτο Μυκηναϊκὴ ἀποικία ἢ τοῦλάχιστον ἦτο ὑπὸ Μυκηναϊκὴν ἐπίδρασιν ἤδη ἀπὸ τῆς δεκάτης πέμπτης π.Χ. ἑκατονταετηρίδος. Θὰ ἦτο φυσικώτερον ἔαν οἱ κάτοικοι της συνεπολέμουν μὲ τοὺς Ἀχαιοὺς ἐναντίον τῶν Τρῶων. Ἀλλ' ἔαν ἡ Millawanda τῶν Χιτιτικῶν ἀρχείων εἶναι ἡ Μίλητος, ὡς ὑποτίθεται ὑπὸ τῶν εἰδικῶν, τότε ἐξηγεῖται ἡ πρὸς τοὺς Τρῶας βοήθειά των. Διότι εἰς τὰς Χιτιτικὰς ἐγγραφὰς τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος ἡ Millawanda = Μίλητος ἀρχικῶς ἀναφέρεται ὡς ἀνήκουσα εἰς τὸ ἀνεξάρτητον βασίλειον τῆς Ahhiyava, μετέπειτα ὅμως ἀναφέρεται ὡς ἀκμάζουσα

ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Χετταίων¹. Δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἰς τοὺς χρόνους τῶν Τρωικῶν ἡ Millawanda = Μίλητος ἦτο ἀκόμη ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Χετταίων διοικητῶν τῆς ἂν καὶ τὸ κέντρον τῆς αὐτοκρατορίας εἶχε διαλυθῇ. Διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι καὶ μετὰ τὴν πτώσιν τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας τῶν Χετταίων οἱ κατὰ περιοχὰς διοικηταὶ ἐδημιούργησαν κρατίδια, τὰ ὁποῖα συνέχισαν τὴν Χιττιτικὴν παράδοσιν ἐπ' ἄρκυ τὸν χρόνον. Οἱ βαρβαρόφωνοι, ὡς τοὺς ἀποκαλεῖ ὁ Ὅμηρος, ἄρχοντες τῆς Μιλήτου καὶ τῆς περιοχῆς μετὰ τῶν ὑποτελῶν τῶν ἔσπευσαν εἰς βοήθειαν τῶν παλαιῶν συμμάχων τῶν Χετταίων, τῶν Δαρδάνων δηλ. τοῦ Πριάμου. Ἐὰν ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἀληθεύῃ, τότε ἡ ἐπικὴ παράδοσις διετήρησε τὴν ἀνάμνησιν βαρβαροφώνου - Χιττιτικῆς βοήθειας πρὸς τοὺς Τρῶας. Ἡ βοήθεια ὅμως προήλθεν ἀπὸ μικροῦς ἄρχοντας τῶν νοτιοδυτικῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐὰν αὐτοὶ ἔσπευσαν εἰς βοήθειαν παλαιῶν τῶν συμμάχων ἐν κινδύνῳ εὐρισκομένων, ἀσφαλῶς οἱ ἰσχυρότεροι ἄρχοντες τοῦ κέντρου θὰ ἐβοήθηον φίλους Δαρδάνους. Δὲν τοὺς ἐβοήθησαν ὅμως διότι δὲν ἠδύναντο, διότι ἡ δύναμις τῶν εἶχε καταλυθῇ πρὸς τὸ τέλος τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος. Τοῦτο καὶ πάλιν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς χαμηλοτέρας χρονολογίας διὰ τὰ Τρωικά. Βεβαίως ἡ ὅλη ἐκδοχὴ εἶναι ὑποθετικὴ. Ἀλλὰ δυστυχῶς μόνον ὑποθέσεις μᾶς ἐπιτρέπουν τὰ Χιττιτικὰ ἀρχεῖα. Ὅλαι ὅμως αἱ δυναταὶ ὑποθέσεις συνηγοροῦν ὑπὲρ χαμηλῆς χρονολογίας διὰ τὰ Τρωικά καὶ οἱ περὶ τὸ 1200 - 1190 π.Χ. χρόνοι διὰ τὴν ἄλωσιν ἐναρμονίζονται καλύτερον πρὸς τὰ ἐκ τῆς Χιττιτικῆς ἱστορίας δεδομένα.

Ἡ ἀπόπειρα τῶν Ekwesh-Ἀχαιῶν κατὰ τοῦ Δυτικοῦ Δέλτα, ἡ ἀποκρουσθεῖσα ὑπὸ τοῦ Merneptah τὸ 1223 ἢ 1225 π.Χ., θὰ πρέπη νὰ τεθῇ πρὸς τῶν Τρωικῶν, ἐὰν θέσωμεν τὴν ἄλωσιν περὶ τὸ 1193 π.Χ., μετὰ τὰ Τρωικά, ἐὰν εἰς τὸ 1240 π.Χ. Νομίζω ὅτι ἡ πρὸ τῶν Τρωικῶν περίοδος ἦτο προσφορωτέρα διὰ τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην, ἐὰν ὄντως εἰς αὐτὴν μετέσχον οἱ Ἀχαιοί. Ἄν καί, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἡ πρὸ τῶν Τρωικῶν περίοδος δὲν ἦτο καὶ τόσον εἰρηνικὴ, ὡς συνήθως πιστεύεται, ἡ μετὰ τὰ Τρωικά φαίνεται ὅτι

1. O. R. Gurney, Hittites, σ. 48 καὶ 56. Ἀξιοσημείωτον ἐπίσης εἶναι ὅτι εἰς τὴν Μίλητον, ὅπως καὶ εἰς τὴν Τροίαν, δὲν εὐρέθησαν Χιττιτικὰ ἀντικείμενα οὐδ' ἔσημειώθη Χιττιτικὴ τεχνικὴ ἐπίδρασις, καθ' ὅσον γνωρίζω. Ἐπίσης ἡ περιγραφή τῆς περιοχῆς εἰς τὴν ὁποίαν περιλαμβάνεται ἡ Μίλητος εἰς τοὺς στίχους τοῦ Ὁμήρου συμβιβάζεται μᾶλλον πρὸς τὴν ὑπόθεσιν μικροῦ Χιττιτικοῦ κρατιδίου παρὰ εἰς τὴν ἀντίληψιν ἀνεξαρτήτου πολισματος ὅπως θὰ ἦτο ἡ Μίλητος τῆς Ἀχαικῆς περιόδου. Κατὰ τὴν παράδοσιν οἱ ἄποικοι τῆς Μιλήτου ἔλαβον βαρβαροφώνους, Καρικῆς καταγωγῆς, γυναικας καὶ τοῦτο συμφωνεῖ πρὸς τοὺς βαρβαροφώνους Κάρας τῆς περιοχῆς τοῦ Ὁμήρου Ἡ Millawanda ὡς ἀνήκουσα εἰς τὴν Ahhiyawa ἀναφέρεται εἰς τὸ λεγόμενον γράμμα τοῦ Ta-wa-ka-la-was ἢ Millawanda ὑπὸ Χιττιτικὴν δικαιοδοσίαν ἀναφέρεται εἰς τὸ λεγόμενον γράμμα Milawata. Βεβαίως τὸ κρατίδιον τοῦ Καρὰ τεπέ εἶναι παράδειγμα τῆς ἐπιβιώσεως τῶν Χετταίων καὶ μέχρι τοῦ 800 π.Χ.

ἦτο ἐποχὴ ἐσωτερικῶν ταραχῶν καὶ διαμάχης. Ὁ Θουκυδίδης (I, 12) διδάσκει σχετικῶς: « *Ἐπεὶ καὶ μετὰ τὰ Τρωικὰ ἡ Ἑλλὰς ἔτι μετανίστατο τε καὶ καιρικίζετο ὥστε μὴ ἡσυχάσασαν αὐξηθῆναι. Ἡ τε γὰρ ἀναχώρησις τῶν Ἑλλήνων ἐξ Ἰλίου χρονία γενομένη πολλὰ ἐνεδόχμωσε, καὶ στάσεις ἐν ταῖς πόλεσιν ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐγίνοντο, ἀφ' ὧν ἐκπίπτοντες τὰς πόλεις ἔκτιζον* ». Τὸ ἰσχυρότερον κέντρον τῶν Ἀχαιῶν, αἱ Μυκῆναι, ἀσφαλῶς θὰ κατεθλίβετο ἀπὸ ἐσωτερικῆν διαμάχην ἐὰν μὴ ἀπὸ ἐμφύλιον πόλεμον, ὃ ὁποῖος θὰ ἠκολούθησε τὴν δολοφονίαν τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ μετὰ ὀκτὼ ἔτη τὴν τιμωρίαν τοῦ Αἰγίσθου καὶ τῆς Κλυταιμνήστρας. Εἶναι ἀδύνατον νὰ φαντασθῶμεν ὅτι στρατός, ὅσονδήποτε ὀλιγάριθμος, ἐπιστρέψας ἀπὸ νικηφόρον ἐκστρατείαν καὶ κατάφορτος ἀπὸ τὰ λάφυρα τῆς νίκης, θὰ ἐδέχετο περὶθνήσις τὴν δολοφονίαν τοῦ ἀρχιστρατήγου του. Καὶ ἐξ ἴσου ἀπίθανον εἶναι, ὅτι οἱ φίλοι καὶ ὑποστηρικταὶ τοῦ Αἰγίσθου καὶ τῆς Κλυταιμνήστρας, οἱ ὁποῖοι θὰ ἦσαν πολυάριθμοι, διὰ τὰ ἐπιτύχουν νὰ παραμείνουν εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ μετὰ τὴν δολοφονίαν, θὰ ἐδέχοντο ἄνευ ἀντιστάσεως τὸν θάνατον τῶν βασιλέων καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ Ὁρέστου. Βεβαίως οἱ Εἰκωῆς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἶχον ἐκκινήσει ἀπὸ ἄλλα Μυκηναϊκὰ κέντρα. Ἀλλ' εἶναι κάπως δύσκολον νὰ φαντασθῶμεν ὅτι μετὰ μίαν δεκαπενταετίαν περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιστροφῆς των ἐκ τῆς Τροίας, ἐὰν ἡ Τροία κατεκτήθη τὸ 1240-1235 π.Χ., οἱ Ἀχαιοὶ θὰ ἀνελάμβανον καὶ ἄλλην ὑπερπόντειον ἐκστρατείαν, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν θὰ μετεῖχον αἱ Μυκῆναι. Νομίζω ὅτι ἡ μόνη δυνατὴ περίοδος διὰ τὴν ἐκστρατείαν, ἐὰν ὄντως οἱ Ἀχαιοὶ μετέσχον αὐτῆς, ἦτο ἡ πρὸ τῶν Τρωικῶν καὶ ὅτι τὸ 1225 ἢ 1223 π.Χ. ἀκόμη ἡ ἐκστρατεία κατὰ τῆς Τροίας δὲν εἶχεν ὁργανωθῇ. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ χαμηλότερα χρονολογία διὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως τοῦ Πριάμου φαίνεται ὅτι ἐναρμονίζεται καλύτερον πρὸς τὴν Αἰγυπτιακὴν ἱστορίαν.

Εἰς τὴν δευτέραν ἀπόπειραν κατὰ τοῦ Δέλτα, τὴν γενομένην τὸ πέμπτον ἔτος τῆς βασιλείας Ῥαμσῆ τοῦ Γ', ἥτοι περὶ τὰ 1195 π.Χ., οἱ Εἰκωῆς δὲν ἔλαβον μέρος. Δυνάμεθα βεβαίως νὰ δεχθῶμεν ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ λάβουν μέρος, διότι ἐπολέμουν εἰς τὴν Τρωάδα.

Ἐὰν οἱ Denyen τῶν ἐπιγραφῶν Ῥαμσῆ τοῦ Γ', οἱ μετὰ τῶν λαῶν τοῦ βορρᾶ ἠτηθέντες εἰς τὴν βόρειον Συρίαν τὸ 1192 π.Χ. περίπου, εἶναι Δαναοί, τότε εἰς αὐτοὺς δυνάμεθα νὰ δίδωμεν ὁμάδας Ἀχαιῶν, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας ἔλαβον μέρος εἰς τὴν κατὰ τῆς Αἰγύπτου ἀπόπειραν. Ἡ πιθανότης ἐπιτυχούς ἐπιδρομῆς τῆς Αἰγύπτου μὲ τοὺς μυθώδεις θησαυροὺς τῆς θὰ ἦτο ἀκαταμάχητος πειρασμὸς διὰ πολεμιστάς, οἱ ὁποῖοι ἐπὶ ἔτη εἶχον ἀναθέσει εἰς τὰ ὄπλα των καὶ εἰς τὴν μαχητικότητά των τὴν ἐλπίδα πλουτισμοῦ. Ἡ πρόσκτησις καὶ ἄλλων πλουσιῶν λαφύρων προτοῦ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν πατρίδα των ἦτο ἐπιθυμητή. Ἡ ἡττὰ των τοὺς ἠνάγκασε νὰ ἀποχωρήσουν ἀπὸ τὴν Συρίαν, μερικοὶ δ' ἐξ αὐτῶν ἴσως ἐγκα-

τεστάθησαν τότε εἰς τὴν νότιον Μικρὰν Ἀσίαν. Εἰς τὴν ἐγκατάστασιν αὐτὴν ἀναφέρεται ἡ παράδοσις τοῦ ἀποικισμοῦ πόλεων εἰς τὴν χώραν ἐκείνην ὑπὸ τῶν ἡρώων τῶν μετασχόντων εἰς τὴν Τρωικὴν ἐκστρατείαν. Ὡς μίαν τοιαύτην ἐγκατάστασιν τῶν Denyen - Δαναῶν, μετὰ τὴν ἥττάν των τοῦ 1192 π.Χ., δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν καὶ τὸν Μυκηναϊκὸν συνοικισμὸν τῆς Ταρσοῦ τῆς Κιλικίας. Ἡ Δις Goldman βεβαίως τὸν ἐχρονολόγησεν, ὥς εἶδομεν, περὶ τὸ 1225 π.Χ. καὶ τὸν ἀπέδωκεν εἰς τοὺς Ἀχαιοὺς τοὺς μετασχόντας εἰς τὴν εἰσβολὴν τοῦ Δέλτα ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Merneptah, ἀλλὰ τοῦτο διότι ἐδέχθη τὴν μόνην τότε ὑπάρχουσαν χρονολογίαν τοῦ Furumark διὰ τὸ Granary style τῶν Μυκηνῶν. Ἐὰν τὸν ρυθμὸν ἐκείνον χρονολογήσωμεν μετὰ τὸ 1210, ὥς ὀρίζει ὁ Wace, τότε οἱ Μυκηναῖοι οἰκισταὶ τῆς Ταρσοῦ δὲν δύνανται νὰ εἶναι οἱ Ekwesh τοῦ Merneptah. Ἐὰν θέσωμεν τὴν ἄλωσιν εἰς τὸ 1240 π.Χ. περίπου, τότε οἱ χρόνοι τῆς ἐν Συρίᾳ νίκης Ῥαμσῆ τοῦ Γ' θὰ ταυτισθοῦν πρὸς τοὺς ἀμέσως πρὸ τῆς καθόδου τῶν Ἑρακλειδῶν χρόνους¹ πρὸς χρόνους δηλαδὴ ἀπροσφόρους διὰ συμμετοχὴν εἰς ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Αἰγύπτου μέσῳ Συρίας καὶ πρὸς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἐκ τῆς καθόδου πίσεις δὲν θὰ εἶχεν ἀκόμη ἀναγκάσει τὸν μετατοπισμὸν ἢ καὶ τὸν ἐκπατρισμὸν τῶν κατοίκων τῆς Πελοποννήσου.

Ἡ βασιλεία Ῥαμσῆ τοῦ Γ' ἀναφέρεται ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἄλωσιν τοῦλάχιστον ἀπὸ ἓνα ἀρχαῖον συγγραφέα : « Rhamses is autem quo regnante Ilium fuit captum », γράφει ὁ Πλίνιος¹. Αὐτὸς δὲ ὁ Φαραῶ εἰς τὰς ἐπιγραφὰς του λέγει ὅτι « οἱ λαοὶ τῆς θαλάσσης ἦσαν ἀνήσυχοι », ὑπαινιττόμενος, ὥς συνήθως πιστεύεται, τὰ Τρωικά. Καὶ αἱ μαρτυρίαι αὐταὶ συνηγοροῦν ὑπὲρ μιᾶς χαμηλοτέρας χρονολογίας διὰ τὴν ἄλωσιν, διότι Ραμσῆς ὁ Γ' φαίνεται ὅτι ἤρξατο βασιλεύων τὸ 1198 π.Χ. Ἀλλὰ συγχρόνως ἀποκλείουν τὰς χαμηλὰς χρονολογίας τοῦ Ἐφόρου, τοῦ Φανίου, ἀκόμη δὲ καὶ τοῦ Ἐρατοσθένους.

Αἱ μαρτυρίαι τῶν Χιττιτικῶν καὶ Αἰγυπτιακῶν ἐπιγραφῶν οὔτε πολυάριθμοι εἶναι οὔτε καὶ πολὺ διαφωτιστικά. Περιέχουν τοῦναντίον ἀμφίβολα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπαληθεύσωμεν¹ ὁ ταυτισμὸς π.χ. ὀνομάτων καὶ λαῶν δὲν εἶναι πάντοτε ἀπόλυτος καὶ ἐπὶ τοῦ ταυτισμοῦ τούτου στηρίζονται αἱ ὑποθέσεις ἢ καὶ τὰ συμπεράσματα. Πρὸς τούτοις δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτος συμφωνία διὰ τὰς χρονολογίας τῶν διαφόρων ἐπεισοδίων. Ἐν τούτοις ὅμως ἐν τῇ συνόλῳ αἱ μαρτυρίαι αὐταὶ φαίνεται ὅτι συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς χαμηλοτέρας διὰ τὴν ἄλωσιν χρονολογίας, ὑπὲρ τῆς προταθείσης ὑπὸ τοῦ Τιμαίου, δηλαδὴ τὸ 1193 π.Χ. Πῶς ὅμως ἡ χαμηλοτέρα αὕτη χρονολογία συμβιβάζεται πρὸς τὰ ἀρχαιολογικὰ πορίσματα, τὰ προελθόντα ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος :

Ἡδὴ τὸ 1939 ὁ Oscar Broneer ἐτόνισεν ὅτι μερικοὶ Μυκηναῖκοι

1. Nat. Hist., XXXVI, 64.

συνοικισμοί εις τὴν Ἀργολίδα κατεστράφησαν διὰ πυρὸς ἢ καὶ ἐγκατελείφθησαν περὶ τὸ τέλος τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος καὶ τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς δωδεκάτης, ὁπότε τὸ ἀνατολικὸν ἡμισυ τῆς Ἑλλάδος ὑπέστη ἐχθρικάς ἐισβολάς¹. Εἰς ἐνδιαφέρουσαν καὶ σπουδαίαν νεωτέραν του μελέτην, δημοσιευθεῖσαν τὸ 1956, ἐπαναλαμβάνει τὴν παρατήρησίν του, ὀρίζει τὸ 1200 π.Χ. περίπου ὡς τὸν χρόνον τῆς γενικῆς σχεδὸν καταστροφῆς καὶ ταύτην ἀποδίδει εἰς τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν, ἣ ὁποία θὰ διήρκεσεν ἐπ' ἄρκετόν. Οἱ συνοικισμοὶ τῶν Ζυγουριῶν καὶ τῆς Προσύμνης καταλέγονται μεταξὺ τῶν πολισμάτων τὰ ὁποία ἐγκατελείφθησαν, ἐν ᾧ αἱ Μυκῆναι, ἡ Τίρυνς, ἡ Πύλος καὶ τὸ Μπερμπάτι ὑποτίθεται ὅτι κατεστράφησαν ὀλικῶς ἢ μερικῶς περὶ τὸ 1200 π.Χ. Διὰ τὰς Μυκῆνας ὁ Broneer εἰδικῶς ἐδέχθη ὅτι « πολλαὶ οἰκίαι εἰς τὴν κάτω πόλιν ἐλεηλατήθησαν πρὸ τοῦ τέλους τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος ἐν ᾧ ἡ ἀκρόπολις τῆς ἀντέσχε ἐπ' ἄρκετόν ἐναντίον ἐπανειλημμένων ἐπιθέσεων »². Αἱ καταστραφεῖσαι οἰκίαι τῶν Μυκηνῶν εἶναι βεβαίως αἱ ὑπὸ τοῦ Wace ἀνασκαφεῖσαι κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν³. Τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν τοῦ Broneer ἐδέχθη καὶ ἐπανάλαβε καὶ ὁ Berard. Βεβαίως ἐὰν ἡ ὑπόθεσις αὕτῃ ἀληθεύῃ τότε ἡ ἄλωσις τῆς Τροίας πρέπει νὰ τεθῇ πολὺ πρὸ τοῦ 1200 π.Χ.

Ἡ ἐγκατάλειψις καὶ ἡ καταστροφή ἀκόμη μερικῶν συνοικισμῶν θὰ ἦτο ἴσως ἐνδείξις ἐισβολῆς καὶ καθόδου ἐὰν ἐγένετο εἰς περίοδον εἰρήνης. Συνήθως ὑποθέτομεν ὅτι πρὸ τῶν Τρωικῶν ἐπεκράτει εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν Ἑλλάδα γενικὴ εἰρήνη, τῆς ὁποίας τὰ εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα ἐπέτρεψαν τὴν ὁργάνωσιν τῆς κοινῆς κατὰ τῆς Τροίας ἐκστρατείας. Ἡ παράδοσις ὅμως ὅλως διάφορον παρουσιάζει τὴν κατάστασιν, ἰδίᾳ εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ Ἀργολιδοκορινθίαν. Ὁ Θουκυδίδης ἀναφέρει τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Εὐρυσθέως κατὰ τῶν Ἡρακλειδῶν, τῶν εὐρόντων ἄσυλον εἰς τὴν Ἀττικὴν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡρακλέους⁴. Ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη δὲν ἦτο ἀπλοῦς στρατιωτικὸς περίπατος ἰσχυροῦ ἄρχοντος, σκοποῦντος τὴν ἐκδίωξιν τῶν ἀπροσταεῦτων υἱῶν τοῦ Ἡρακλέους, ἀλλὰ πολεμικὴ ἐπιχείρησις κατὰ τῶν Ἀθηναίων, οἱ ὅποιοι παρέσχον εἰς αὐτοὺς ἄσυλον. Τὴν ἐπιχείρησιν αὐτὴν μνημονεύουν οἱ Ἀθηναῖοι εἰς ἐνίσχυσιν τῆς ἀπαιτήσεώς των ὅπως ἡγηθοῦν τῆς ἀριστεῖς πτέρυγος τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων εἰς τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν: « Ἡρακλείδας, τῶν οὐτοί (οἱ Τεγεᾶται) φασὶ ἀποκτεῖναι τὸν ἡγεμόνα ἐν Ἰσθμῷ », λέγει ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας, « τούτους, πρότερον ἐξε-

1. Hesperia 8 (1939), σ. 426.

2. O. Broneer, Athens in the Late Bronze Age, Antiquity 30 (1956), σ. 16.

3. A. J. B. Wace, BSA 48 (1953), σ. 9-15· JHS 71 (1951), σ. 255 ἐξ. καὶ 74 (1954), σ. 170 ἐξ.

4. Θουκυδίδης, I, 9, 2.

λαυνομένους ὑπὸ πάντων Ἑλλήνων ἐς τοὺς ἀπικοίτατο φεύγοντες δουλοσύνην πρὸς Μυκηναίων, μῦθοι ὑποδεξάμενοι τὴν Εὐρυσθέος ὕβριν κατείλομεν, σὺν ἐκείνοισι μάχῃ νικήσαντες τοὺς τότε ἔχοντας Πελοπόννησον». Τὸν πόλεμον ἐκείνον ἀναφέρει ὁ Πausanías καὶ τὸν ἀποκαλεῖ πρῶτον πόλεμον μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Πελοποννησίων. Κατὰ τὸν περιγητήν, ὁ Εὐρυσθεὺς ἐφρονεύθη ὑπὸ τοῦ Ἰολαοῦ εἰς τὸ στενὸν τῶν Σκιρωνίδων πετρῶν¹.

Ὁ Θουκυδίδης πρὸς τούτοις ἀναφέρει ὅτι ὁ Εὐρυσθεὺς καὶ οἱ Μυκηναῖοι ἀνέθεσαν τὴν ἀρχὴν τῆς πόλεως εἰς τὸν Ἀτρεΐα «φόβῳ τῶν Ἡρακλειδῶν» καὶ οἱ φόβοι τῶν ἐδικαιολογήθησαν διότι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Εὐρυσθέως ὁ υἱὸς τοῦ Ἡρακλέους Ὑλλος προσεπάθησε νὰ καταλάβῃ τὴν Πελοπόννησον. Ἡ κἀθοδος ἐκείνη ἐματαιώθη ἀπὸ τὸν θάνατον τοῦ Ὑλλου εἰς τὴν μονομαχίαν τοῦ μὲ τὸν Τεγεάτην Ἐχεμον εἰς τὸν Ἰσθμόν². Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνάληψις τῆς ἀρχῆς τῶν Μυκηνῶν ὑπὸ τοῦ Ἀτρεΐως δὲν ἦτο εἰρηνική, διότι ὁ ἀδελφός του Θυέστης τὴν διεξεδίκησε. Πρέπει ἴσως νὰ σημειώσωμεν ὅτι οἱ διάφοροι ἄθλοι τοῦ Ἡρακλέους δὲν ἦσαν πάντοτε εἰρηνικοί, μερικοὶ δὲ τούτων τοὐλάχιστον ὑποδεικνύουν πολέμους καὶ δηρώσεις. Ὁ ἄθλος τοῦ καθαρισμοῦ τῶν σταύλων τοῦ Αὔγειου π.χ. εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα δύο πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις κατὰ τῶν Ἡλείων καὶ ἑτέραν κατὰ τῶν Πυλίων³. Αἱ πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ὑλλου δὲν ἦσαν αἱ μόναι, αἱ ὁποῖαι ἐτάραξαν τὴν εἰρήνην τῆς πρὸ τῶν Τρωικῶν περιόδου. Αἱ γνωστότεραι εἶναι αἱ δύο κατὰ τῶν Θηβῶν ἐκστρατεῖαι καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα καταστροφή τῶν Θηβῶν ὑπὸ τῶν ἐπιγόνων ὀλίγον πρὸ τῆς Τρωικῆς ἐκστρατείας. Πρὸ τῶν πολέμων τούτων ἔχομεν καὶ τὰς ἐπιτυχεῖς ἐπιχειρήσεις τοῦ νεαροῦ Ἡρακλέους καὶ τῶν Θηβαίων ἐναντίον τῶν Ὀρχομενίων. Ἀκόμη ἔχομεν καὶ τοὺς πολέμους τῶν Ἐλευσινίων ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἐρεχθίδεως, τοῦ Ἰωνος καὶ τοῦ Θησέως τὸν πόλεμον τοῦ Μίνωος κατὰ τῶν Μεγάρων καὶ τὸν θάνατον τοῦ Νίσου τὴν εἰσβολὴν τῶν Ἀμαζόνων εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ τὸν κατὰ τῶν Μεγάρων πόλεμον τοῦ Θησέως, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐφρονεύθη ὁ Σκίρων⁴.

1. Ἡρόδοτος, IX, 27. Πausanías, I, 32, 6 καὶ 44, 14.

2. Ὅρα ἀνωτέρω, σ. 433 καὶ Ἡρόδοτον, IX, 27.

3. Πausanías, V, 2, 1 καὶ 3, 1. Ὁμήρου Ἰλιάς, Λ, 689-691: ὅπου ὁ Νέστωρ λέγει ὅτι οἱ Πύλιοι ἦσαν «παῖροι κεκακωμένοι» διότι «ἐλθὼν... ἐκάκωσε βίη Ἡρακλεΐη | τῶν προτέρων ἐόντων, κατὰ δ' ἔκταθεν ὅσοι ἄριστοι: | δώδεκα γάρ Νηλῆος ἀμύμονος υἱέες ἦμεν | τῶν οἷος λιπόμεν, οἱ δ' ἄλλοι πάντες ὄλοντο». Ὅρα καὶ Πausanίαν VI, 25, 3 καὶ Ἰλιάδος E, 395 ἐξ. Ὁ Persson, *Dragma*, σ. 394 ὑποθέτει ὅτι οἱ ἄθλοι τοῦ Ἡρακλέους ὑποδεικνύουν τὴν ὑπαγωγὴν τῶν περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ βασιλέως τῶν Μυκηνῶν.

4. Πausanías, I, 27, 4· 36, 4· 38, 3· 39, 4· I, 5, 4· 19, 4· II, 14, 2. Ἀπολλόδορος, III, 15, 4· 5. Θουκυδίδης, II, 15. Στράβων, VIII, 7, 1 (383). Πλούταρχος, Θησεύς, 10. Αἰσχύλος, Εὐμεν., 688 ἐξ.

Αἱ ἀνωμαλῖαι καὶ αἱ ταραχαί, αἱ ὁποῖαι θὰ ἦσαν συνήθεις κατὰ τὴν διαδοχὴν τῆς ἀρχῆς ἀπὸ βασιλέως εἰς βασιλέα, ὑποδεικνύονται ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν διαμάχην τοῦ Θυέστου καὶ τοῦ Ἀτρέως ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν παράδοσιν τῶν βασιλικῶν γενῶν τῶν Ἀθηνῶν. Πρὸς τοῦτοις ἐχθροπραξίαι ἐπακολουθοῦσαι «*βοηλασίας*» θὰ ἦσαν συνήθεις, ὡς ἀποδεικνύουν ἡ ἱστορία τοῦ Νέστορος καὶ ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεκτρύνος¹. Αἱ πολεμικαὶ αὐταὶ ἐπιχειρήσεις ἀφοροῦν βεβαίως τὰς Ἀθήνας περισσότερον, ἀλλ' αἱ παραδόσεις αὐτῆς τῆς πόλεως διεσώθησαν καὶ αὐτὰς γνωρίζομεν. Εἶναι λογικὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ Ἀθηναὶ εἶναι μικρογραφία τοῦ ὅλου καὶ νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ πρὸ τῶν Τρωικῶν ἐποχῇ δὲν ἦτο τελείως εἰρηνική. Εἰς τοιαύτην ἐποχὴν καὶ δρῶσεις καὶ καταστροφαὶ ἀσφαλῶς θὰ ἦσαν συνήθεις, εἶναι δὲ σχεδὸν ἀδύνατον νὰ ὀρίσωμεν εἰς ποῖαν ἐπιχείρουν ἡ καὶ ἐσωτερικὴν διαμάχην γνωστὴν ἐκ τῆς παραδόσεως ἢ καὶ ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς ὠφείλετο ἡ πυρπόλησις οἰκιῶν κειμένων ἔξω τειχῶν ἢ ἀκόμη καὶ ἡ ἐγκατάλειψις ἐνδὸς συνοικισμοῦ. Εἶναι ἐπίσης λογικὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι συμπτύξεις συνοικισμῶν καὶ κατοικῶν τῆς ὑπαίθρου ἐγένοντο ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν, ἔχουσαι ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐγκατάλειψιν μεμακρυσμένων συνοικισμῶν καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ κέντρου. Ὁ «*συνοικισμὸς*» τοῦ Θησέως, ὁ γνωστὸς ἐκ τῆς Ἀθηναϊκῆς παραδόσεως, εἶναι ἴσως παράδειγμα τοιαύτης συμπτύξεως. Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἄρχοντος ἰσχυροῦ κέντρου ἀνελαμβάνοντο κοινὰ ἐπιχειρήσεις πρὸς πλουτισμὸν καὶ οὐχὶ πρὸς κατάκτησιν. Εἰς τὰς κοινὰς αὐτὰς ἐπιχειρήσεις ἐλάμβανον μέρος ἴσως πολλαὶ πόλεις συμβάλλουσαι μικρὸν τῆς δυνάμεώς των μέρος. Εἰς τοιαύτην σύμπραξιν ἴσως ὠφείλετο ἡ εἰσβολὴ εἰς τὸ δυτικὸν Δέλτα τῆς Αἰγύπτου, ἀκόμη δὲ καὶ ἡ κατὰ τῆς Τροίας ἐκστρατεία. Διδακτικώτατος εἶναι ὁ Θουκυδίδης ὅταν γράφῃ: «*Ἀγαμέμνων τέ μοι δοκεῖ τῶν τότε δυνάμει προύχων καὶ οὐ τοσούτον τοῖς Τυνδάρεω ὄρκοις κατελημμένους τοὺς Ἑλένης μνηστῆρας ἄγων τὸν στόλον ἀγεῖραι*» (I, 9, 1).

Βεβαίως οἱ πόλεμοι καὶ αἱ ἐπιχώριοι ταραχαὶ καὶ ἀνωμαλῖαι, τὰς ὁποίας ἀνεφέραμεν διὰ νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι ἡ πρὸ τῶν Τρωικῶν περίοδος δὲν ἦτο εἰρηνική καὶ εἰς τὰς ὁποίας ἴσως ὀφείλονται αἱ καταστροφαὶ τῶν συνοικισμῶν τοῦ Βρονεεργ, μᾶς εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ τὴν παράδοσιν². Ἀλλὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ ἡ παράδοσις πηγάζει ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα. Ἄλλωστε καὶ ἡ κἀθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὴν παράδοσιν καὶ αἱ λεπτομέρειαι τῶν Τρωικῶν. Ἐὰν παραβλέψωμεν τὴν παρά-

1. Ἰλιάς, Α, 670 ἐξ. Ἀπολλόδορος, II, 4, 5-6.

2. Βεβαίως ἐὰν τὰς καταστροφὰς αὐτὰς ὑποθέσωμεν ὡς γενομένας μετὰ τὰ Τρωικὰ καὶ πάλιν εἶναι δυνατόν νὰ τὰς ἀποδώσωμεν εἰς ἐμφύλιον διαμάχην τῶν κατοικῶν τῆς Πελοποννήσου, τῶν Μυκηνῶν κλπ. Ὅρα ἀνωτέρω, σ. 454-455.

δοσιν εἰς τὰ πολλὰ δὲν θὰ πρέπη νὰ τὴν χρησιμοποιήσωμεν καὶ εἰς τὰ ὀλίγα, τὰ ὁποῖα συμφωνοῦν πρὸς τὰς ὑποθέσεις μας. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν τραπῶμεν πρὸς τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα νομίζομεν ὅτι θὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα.

Οἱ συνοικισμοί, τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὁ Broneer εἶναι τῶν Ζυγουριῶν, τῶν Μυκηνῶν, τῆς Προσύμνης, τῆς Τίρυνθος, τῆς Πύλου καὶ τοῦ Μπερμπατίου. Ἀκόμη ἡ τελικὴ δημοσίευσις τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Μπερμπατίου δὲν ἐγένετο καὶ νομίζομεν ὅτι θὰ ἦτο φρόνιμον νὰ ἀναβληθῇ ἡ συζήτησις τοῦ συνοικισμοῦ ἐκείνου μέχρις ὅτου ἔχωμεν ὅλα τὰ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς προελθόντα δεδομένα. Τὴν Προσύμνην τὴν γνωρίζομεν μόνον ἀπὸ τοὺς τάφους τῆς. Ὁ συνοικισμὸς τῆς ἀκόμη δὲν ἀνεσκάφη. Εἶναι δὲ πολὺ δύσκολον νὰ βασίσωμεν τελικὰ συμπεράσματα μόνον εἰς τὸ περιεχόμενον τῶν τάφων. Παραδείγματος χάριν, ὅλοι οἱ εἰδικοὶ συμφωνοῦν ὅτι αἱ Μυκῆναι κατακοῦντο μέχρι καὶ τοῦ τέλους τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Μυκηνῶν ἀνεσκάφησαν πολλοὶ τάφοι καὶ ὑπὸ τοῦ Τσοῦντα καὶ ὑπὸ τοῦ Wace. Τὰ ἐκ τῶν τάφων ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὴν Ὑστεροελλαδικὴν ΙΙΙΓ περίοδον εἶναι πολὺ ὀλίγα καὶ ὅμως οἱ Μυκηναῖοι ἀπέθνησκον καὶ ἐθάπτοντο καὶ κτερίσματα ἔθετον εἰς τοὺς τάφους. Ἐὰν εἴχομεν μόνον τοὺς τάφους, ἡ ἐντύπωσίς μας τῶν Μυκηνῶν τῶν χρόνων ἐκείνων θὰ ἦτο πολὺ πενιχρὰ καὶ δὲν θὰ ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὴν πραγματικότητα.

Ὁ συνοικισμὸς τῶν Ζυγουριῶν μᾶς δίδει θετικώτερα συμπεράσματα. Ἡ ἐγκατάλειψις τοῦ κατὰ τὸν Broneer δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν καθόδον τῶν Ἡρακλειδῶν. Τὰ ἀγγεῖα τῶν ὑστάτων χρόνων τοῦ συνοικισμοῦ ἀνάγονται εἰς τὸν Ὑστεροελλαδικὸν ΙΙΒ ρυθμὸν. Ἀλλ', ὥς διδάσκει ὁ Blegen, ἡ Τροία τοῦ Πριάμου, VIIa, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὰ αὐτὰ ὅστρακα καὶ ἡ ἄλωσις τῆς δύναται νὰ τεθῇ εἰς τοὺς μεταβατικὸς χρόνους ἀπὸ τῆς ΙΙΒ εἰς τὴν ΙΙΙΓ περίοδον. Πράγματι ἡ διαδεχθεῖσα αὐτὴν πόλις VIIb-1, ἡ πόλις τῶν ἐπιχρίσαντων τῆς ἀλώσεως, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα τοῦ Granary style. Καὶ ἡ Τροία τοῦ Πριάμου βεβαίως ἐπ' ἀρκτεῖον εἶχεν ἀποκλεισθῇ ἀπὸ τὴν Μυκηναϊκὴν ἀγοράν, ἐν ᾧ ὁ συνοικισμὸς τῶν Ζυγουριῶν ἀνῆκεν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Μυκηνῶν. Ὁ Θουκυδίδης, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι μᾶς δίδει τὴν γενικὴν πεποίθησιν τοῦ ἀρχαίου κόσμου λέγει ὅτι ὀγδοήκοντα ἔτη παρῆλθον ἀπὸ τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας μέχρι τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν. Τὰ ὅστρακα τῶν Ζυγουριῶν καὶ τῆς Τροίας διδάσκουν ὅτι ὁ συνοικισμὸς ἐγκατελείφθη πρὸ τῶν Τρωικῶν ἢ ἐγκατάλειψις τοῦ πιθανὸν ἦτο ἀποτέλεσμα ἐνισχύσεως τοῦ κέντρου. Τοιαύτη ἐνίσχυσις ὑποδεικνύεται ἀπὸ τὰς ἐπεκτάσεις τῶν τειχῶν, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο μεσοῦσης τῆς Ὑστεροελλαδικῆς ΙΙΒ περιόδου καὶ εἰς τὰς Μυκῆνας καὶ εἰς τὴν Τίρυνθα. Βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ καθόδος ἤρχισε πρὸ τῶν Τρωικῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἐγκατάλειψις τῶν Ζυγουριῶν δὲν ὀφείλετο εἰς

τὴν καθόδον. Ἡ ἐγκατάλειψις αὐτὴ συνήθως τίθεται πρὸς τὸ τέλος τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος καὶ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς χαμηλοτέρας χρονολογίας διὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας.

Ἡ Πύλος παρουσιάζει ἴδιον πρόβλημα. Προτοῦ ἐκφράσωμεν ὑποθέσεις θὰ πρέπη νὰ ἀναμείνωμεν τὴν τελικὴν δημοσίευσιν τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν, αἱ ὁποῖαι ἀκόμη γίνονται εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην τῆς Ἑλληνικῆς γῆς ἀπὸ Ἑλλήνας καὶ Ἀμερικανούς συναδέλφους. Βεβαίως οἱ ἀνασκαφεῖς καὶ ἡ πλειονότης τῶν ἀρχαιολόγων πιστεύομεν ὅτι εἰς τὰ ἐρεῖπια τοῦ Ἄνω Ἑγκλιανοῦ ἔχομεν τὸ ἀνάκτορον τοῦ γηραιοῦ Νέστορος. Εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦτο ἐπέστρεψεν ὁ Νέστωρ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας καὶ εἰς τοῦτο ἐδέχθη τὸν νεαρὸν Τηλέμαχον ὅταν, κατὰ προτροπὴν τῆς Ἀθηνᾶς, ἦλθε νὰ πληροφορηθῇ τὰ τοῦ πατρὸς του. Τὸ ἀνάκτορον τοῦτο κατεστράφη διὰ πυρός. Τὰ ὄστρακα καὶ τὰ ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν εἰς τὸ τελευταῖόν του δάπεδον, θὰ χρονολογήσουν τὴν καταστροφὴν. Τὰ ὄστρακα αὐτὰ θὰ δημοσιευθοῦν πλήρως εἰς τὴν τελικὴν ἔκδοσιν τῆς ἀνασκαφῆς. Ὁ Blegen ὅμως εἰς τὰς ἐτησίους ἐκθέσεις του ἀναφέρει ὅτι καὶ ἀγγεῖα τοῦ ρυθμοῦ YE IIIΓ ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὰ δάπεδα μὲ τὰ YE IIIB καὶ ὄστρακα τοῦ νεωτέρου ρυθμοῦ ἀνεῦρον καὶ ἐγώ, ὅτε διηύθυνον τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ μεγάρου τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1952¹. Ἐξ ὅσων δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν, φαίνεται ὅτι ἡ καταστροφὴ τοῦ ἀνακτόρου ἐπῆλθε προτοῦ ὁ Ὑστεροελλαδικὸς IIIΓ ρυθμὸς τελείως ἐπικρατήσῃ. Χρονολογικῶς πότε τοῦτο ἐγένετο δὲν εἶναι εὐκόλουν νὰ ὁρισθῇ, διότι ἡ ἀπάντησις εἶναι συναφὴς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἐπικρατήσεως ἑνὸς ρυθμοῦ καλλιτεχνικῶς κατωτέρου καὶ πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς χρονολογίας τῆς Ὑστεροελλαδικῆς κεραμικῆς. Τοῦτο θὰ ἐξακριβωθῇ ἴσως μετὰ τὴν πλήρη δημοσίευσιν ὅλων τῶν στοιχείων. Τώρα ὅμως δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ Τροία τοῦ Πριάμου, εἰς τὴν κατὰληψιν τῆς ὁποίας μετέσχεν ὁ Νέστωρ ὁ ἀναξ τῆς Πύλου, ἠλώθη ὅτε ὁ Ὑστεροελλαδικὸς IIIΓ ρυθμὸς ἤρχιζε νὰ ἀναφαίνεται καὶ ὅτι ὁ ρυθμὸς IIIΓ χαρακτηρίζει τὴν ἀρχὴν τῆς Τροίας VIIb-1, ἡ ὁποία ἰδρύθη ἀμέσως μετὰ τὴν καταστροφὴν ὑπὸ τῶν ἐπιξησάντων ὑπηκόων τοῦ Πριάμου. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ καταστροφὴ τοῦ ἀνακτόρου ἀποδεικνύεται μεταγενεστέρα τῆς ἁλώσεως τῆς Τροίας τοῦ Πριάμου. Πότε ὅμως χρονικῶς ἐγένετο ἡ καταστροφὴ αὕτη δὲν δύναται ἀκόμη νὰ ὁρισθῇ διότι, ὥς γράφει ὁ Blegen, « the precise dating of Late Mycenaean pottery in absolute terms of years is not yet safely established »².

1. C. W. Blegen, AJA 61 (1957), σ. 133 ἰδίᾳ, ὅπου λέγεται ὅτι « the floor deposits in the palace at Englianos have yielded... much IIIB with a considerable admixture of IIC ».

2. AJA 61 (1957), σ. 133.

Ὡς ἐκ τούτου καὶ τὰ ἐκ τῆς Πύλου στοιχεῖα δὲν δύνανται νὰ ἀποδείξουν τὸ ὁρθὸν ἢ ἐσφαλμένον τῆς χρονολογίας τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας τοῦ Πριάμου ὡς ὑπελογίσθη ὑπὸ τῶν ἀνασκαφῶν ἢ τῆς χαμηλοτέρας χρονολογίας, ἢ ὅποια φαίνεται δυνατή.

Ἡ παράδοσις καὶ ἡ μαρτυρία τῶν ἀρχαίων, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ καθόδος τῶν Ἡρακλειδῶν ἐγένετο δύο γενεάς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας εἶναι σαφής. Καὶ ἡ τοπικὴ τῆς Πύλου παράδοσις ἀναφέρει δύο γενεάς μετὰ τῶν δύο γεγονότων. Ἡ κεραμεικὴ τῆς Τροίας καὶ τῆς Πύλου δὲν φαίνεται νὰ ὑποδεικνύη τὸσον χρονικὸν διάστημα μετὰ τῶν δύο καταστροφῶν. Βεβαίως δυνάμεθα νὰ παρίδωμεν τὴν παράδοσιν, ἀλλὰ τότε δὲν πρέπει νὰ ὀνομάζωμεν τὸ ἀνάκτορον τοῦ Ἄνω Ἐγκλιανοῦ κατὰ τὴν παράδοσιν καὶ νὰ τὸ ἀποδίδωμεν εἰς τὸν ἐκ τῆς παραδόσεως γνωστὸν Νέστορα, οὔτε καὶ νὰ δεχώμεθα τὴν καθόδον τῶν Ἡρακλειδῶν τὴν γνωστὴν ἐκ τῆς παραδόσεως. Ἀφ' ἑτέρου ἀνάκτορον ὡς τοῦ Ἄνω Ἐγκλιανοῦ ἦτο ἐκτεθειμένον εἰς κινδύνους, τοὺς ὁποίους δυνάμεθα νὰ διδωμεν ὄχι μόνον εἰς τὰ γραφόμενα τοῦ Θουκυδίδου διὰ τὰ μετὰ τὰ Τρωικά, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ μέτρα ἀσφαλείας, τὰ ὅποια ἀποδεικνύονται ἐν ἐνεργείᾳ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀπὸ αὐτὰς τὰς πινακίδας τοῦ ἀνακτόρου τῆς Πύλου¹. Δυνάμεθα πρὸς τοῦτοις νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ὑστεροελλαδικὸς ΠΙΒ ρυθμὸς παρέμεινεν ἐν χρήσει εἰς τὴν Πύλον ἐπὶ μακρότερον χρονικὸν διάστημα ἢ εἰς ἄλλας περιοχάς. Ἡ ἐξέτασις τοῦ ζητήματος τούτου θὰ πρέπη νὰ ἀναβληθῇ, διότι θὰ εἶναι δυνατὴ μόνον μετὰ τὴν πληρὴν δημοσίευσιν τῶν πορισμάτων καὶ τῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς. Εὐτυχῶς δὲν ἀφορᾷ τὸ πρόβλημα τὸ σχετικὸν πρὸς τὴν χρονολογίαν τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ δὲν προάγεται εἰς τὴν τελικὴν του λύσιν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς Πύλου, διότι καὶ ἡ ἀνασκαφὴ ἐκείνη δὲν παρέχει στοιχεῖα ἀπολύτου χρονολογίας τῆς Μυκηναϊκῆς κεραμεικῆς.

Ἡ πυρπόλησις τῶν οἰκιῶν τῶν ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν ἀποδίδεται εἰς τὴν καθόδον. Τὰ ἐκ τῶν οἰκιῶν ὅμως ἐκείνων ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα, ὅσα εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἴδω, ἀνάγονται εἰς τὴν Ὑστεροελλαδικὴν ΠΙΒ περίοδον, νομίζω δὲ καὶ εἰς χρόνους πρὸ τοῦ τέλους τῆς περιόδου ἐκείνης. Τὰ ἀγγεῖα καὶ τὰ ὄστρακα ἀποδεικνύουν ὅτι αἱ οἰκίαι ἐκάησαν προτοῦ ἀκόμη κυριευθῆ ἡ Τροία, ὥσως καὶ προτοῦ ἀκόμη ἀρχίσῃ ἡ Τρωικὴ ἐκστρατεία. Δὲν εἶναι λοιπὸν δυνατόν ἢ καταστροφὴ τῶν νὰ ἀπο-

1. E. L. Bennett, *The Pylos Tablets*, An 657, An 654 κλπ. M. Ventris καὶ J. Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, σ. 188 ἐξ. Ὅτι οἱ παλαιοὶ κάτοικοι τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων ἐξηκολούθουν νὰ παραμένουν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς «Πύλου» καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ἀνακτόρου ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα ΥΕ ΠΙΓ ρυθμοῦ, τὰ εὑρεθέντα εἰς τὸν θολωτὸν τάφον τῆς Τραγῆνας. Ἐφημερίς, 1914, σ. 99 ἐξ. Wace, *The Last Days of Mycenae*, σ. 132.

δοθῇ εἰς τὴν κάθοδον τῶν Ἑρακλειδῶν. Ὁ ἀνασκαφεύς των, ὁ ἀείμνηστος Wace, τὴν ἀποδίδει εἰς τὴν διαμάχην τοῦ Θυέστου καὶ τοῦ Ἀτρείας, πολὺ ὀρθῶς νομίζω¹. Πρὸς τοῦτοις τοῦλάχιστον τὸ Μέγαρον τοῦ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως ἀνακτόρου ἐκὰν κατὰ τὴν Ὑστεροελλαδικὴν ΠΙΒ περίοδον, ἴσως δὲ καὶ ταυτοχρόνως πρὸς τὰς οἰκίας τὰς ἐκτὸς τῶν τειχῶν καὶ βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν τὴν πυρπόλησίν του εἰς τὴν κάθοδον, διότι ἀνεκτίσθη μεγαλοπρεπῶς καὶ ἤκμασεν ἐπὶ μακρὸν μετὰ ταῦτα. Εἰς τὰς Μυκήνας ἔχομεν σπουδαίαν οἰκοδομικὴν δρᾶσιν πρὸς τὸ τέλος τῆς Ὑστεροελλαδικῆς ΠΙΒ περιόδου, εἰς χρόνους δηλαδὴ μεταγενεστέρους τῆς πυρκαϊᾶς. Ἡ δρᾶσις αὕτη δὲν ὑποδεικνύει κινδύνους ἐπικειμένης καθόδου. Τότε φαίνεται ὅτι ἐγένετο ἡ ἀνηφορικὴ πρὸς τὸ ἀνάκτορον ἄνοδος, τῆς ὁποίας τὸν μνημειώδη καὶ κυκλώπειον χαρακτήρα ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν καὶ νὰ ἐκτιμῇσωμεν τὸν Αὐγουστον τοῦ 1959². Τότε, ἡ ὀλίγον ἀργότερον, κατεσκευάσθη ἡ μεγαλοπρεπὴς κλίμαξ πρὸς τὴν αὐλὴν τοῦ μεγάρου εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τῆς πλατείας τοῦ ἀνακτόρου· τότε, ἡ ὀλίγον ἀργότερον, κατεσκευάσθη καὶ ἡ Κυκλώπειος δεξαμενὴ, ἡ δέος προξενούσα, καὶ ἡ ἀνατολικὴ ἐπέκτασις τῶν τειχῶν. Ἔργα τοῦ εἵδους τούτου δὲν γίνονται ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν εἰσβολῶν καὶ καθόδων, ἀλλ' εἶναι ἀποτέλεσμα ἐμπιστοσύνης καὶ δυνάμεως.

Οἱ συνοικισμοί, τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὁ Broneer, δὲν εἶναι οἱ μόνοι τῆς περιοχῆς· ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι οἱ ὁποῖοι κατφκοῦντο καὶ μέχρι τῶν χρόνων τῶν ὑποδεικνυομένων ὑπὸ τῆς παραδόσεως διὰ τὴν κάθοδον. Ὁ συνοικισμὸς τοῦ Κοράκου εἰς τὴν Κορινθίαν ἤκμαζε καὶ κατὰ τὴν Ὑστεροελλαδικὴν ΠΙΓ ἐποχὴν. Ὁ συνοικισμὸς τῆς Ἀσίνης ἐπίσης κατφκεῖτο τὴν δωδεκάτην π.Χ. ἑκατονταετηρίδα· μάλιστα ἀπὸ τὸν συνοικισμὸν ἐκείνον ἔχομεν καὶ σπουδαῖον ἱερὸν σπάνιον εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ὡς ἀποδεικνύουν ἰδίᾳ τὰ εὐρήματα τοῦ μακαρίτου Κυπαρίσση, ἡ « Ἀχαΐα » κατφκεῖτο μέχρι καὶ τοῦ τέλους τῆς Ὑστεροελλαδικῆς ΠΙΓ ἐποχῆς³. Νομίζω ὅτι τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ δεδομένα τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης δὲν δικαιολογοῦν τὴν μετάθεσιν τῆς καθόδου εἰς τὸ τέλος τῆς Ὑστεροελλαδικῆς ΠΙΒ ἐποχῆς, ἀλλὰ συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ὑπὸ τῆς παραδόσεως ὑποδεικνυομένης χρονολο-

1. Ὅρα τὸ ἐκ τῶν τελευταίων του ἄρθρων « The Last Days of Mycenae », σ. 134.

2. Τμῆμα τῆς ἀνόδου ἀνεσκάψαμεν τῇ βοηθείᾳ τῆς ὑπηρεσίας ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας τὸν παρελθόντα Αὐγουστον. Ὅφειλω πολλὰς εὐχαριστίας εἰς τὸν Διευθυντὴν τῆς ὑπηρεσίας κ. Ε. Στίκαν διὰ τὴν παροχὴν τοῦ ειδικευμένου προσωπικοῦ καὶ τῶν μηχανημάτων τῆς ὑπηρεσίας, ἀνευ τῶν ὁποίων θὰ ἦτο ἀδύνατος ἡ ἐπιτυχὴς ἐκτέλεσις τῆς ἀνασκαφῆς. Εὐχαριστίας ἐπίσης ὀφείλω εἰς τὸν συνεργάτην κ. Σπ. Ἰακωβίδην.

3. Ὅρα καὶ τὴν μὲν ἐκδοθεῖσαν μελέτην τῆς E. T. Vermeule, The Mycenaeans in Achaia, AJA 64 (1960), σ. 1 ἐξ.

γίας, πρὸς τὴν ὁποίαν ἐναρμονίζεται ἡ χαμηλότερα χρονολογία τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας¹.

Ἀνακεφαλαίωσις

Τὸ πρόβλημα τοῦ ὁρισμοῦ τῶν χρόνων τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας καὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν δὲν εἶναι οὔτε νέον οὔτε τόσον ἀπλοῦν. Κατὰ καιροὺς ἀψησχόλησε τοὺς ἱστορικοὺς ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἱστοριογραφίας. Γενικῶς οἱ ἀρχαῖοι ἐδέχοντο τὴν ἱστορικότητα τῶν Τρωικῶν καὶ ἐξ αὐτῶν ἀρχίζον τὴν πραγματικὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Τροία τοῦ Πριάμου, κατ' αὐτοὺς, ἔκειτο εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἡ πόλις ἐκείνη μετὰ μακρὰν πολιορκίαν κατεστράφη διὰ πυρὸς ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν τοῦ Ἀγαμέμνονος, βασιλέως τῶν Μυκηνῶν. Οἱ χρόνοι τῆς καταστροφῆς τῆς ὠρίσθησαν ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ διαφόρως ὑπὸ τῶν ἱστοριογράφων καὶ μόνον ἀπὸ τοῦ δευτέρου π.Χ. αἰῶνος ἐπεβλήθη ἡ χρονολογία τοῦ Ἐρατοσθένους. Ἡ ἀνασκόπησις τῶν γνωμῶν τῶν ἀρχαίων ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου καὶ ἡ προσπάθεια τῆς κατανοήσεως τῶν πηγῶν τῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας τῶν, ὅπου τοῦτο ἦτο δυνατόν, νομίζω ὅτι ἀπέδειξεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ καταλήξῃ τις εἰς ἀντικειμενικὰ τελικὰ καὶ πειστικὰ συμπεράσματα. Εἶναι δυνατόν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὠρισμένη χρονολογία εἶναι προτιμητέα ἄλλης ἐπὶ τῇ βάσει στοιχείων, τὰ ὅποια ὑπάρχουν εἰς τὰ γραφόμενα αὐτῶν τούτων τῶν ἱστοριογράφων ἢ τοῦ τρόπου τῆς ἐρεῦνης τῶν, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδείξωμεν πλήρως τὴν ἀλήθειαν τῆς προτιμωμένης. Εἰδικῶς πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ πίστις πρὸς τὴν ἀξίαν τῆς χρονολογίας τῆς παρεχομένης ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἀποδεικνύεται ἀστήρικτος, διότι ὁ ὁρισμὸς του, ἀσαφὲς ὢν, δύναται νὰ ἐξηγηθῇ διαφοροτρόπως, διότι περιλαμβάνει ὀφθαλμοφανῆ χρονολογικὴν ἀνακρίβειαν καὶ διότι δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὰ ὅσα αὐτὸς ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας ἐδίδαξε διὰ τὰς ἀπὸ τοῦ Ἡρακλέους γενεαλογίας.

Σχετικῶς ὀλίγας πληροφορίας εἶναι δυνατόν νὰ ἀρυσθῶμεν ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῶν γειτονικῶν πρὸς τοὺς Ἑλληνας λαῶν, ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῶν Αἰγυπτίων, τῶν Βαβυλωνίων, τῶν Ἀσσυρίων καὶ τῶν Χετταίων. Καὶ αἱ πληροφορίες αὗται δὲν εἶναι σαφεῖς καὶ πλήρως ἀποδεικτικαὶ διότι περιλαμβάνουσι στοιχεῖα, διὰ τὰ ὅποια διάφοροι ὑποθέσεις μόνον εἶναι δυναταί· ἡ ἀξία τῶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ταυτισμὸν ὀνομάτων, φύλων καὶ λαῶν καὶ ἀπὸ

1. Βεβαίως καθόδον λέγοντες δὲν ἐννοοῦμεν γεγόνος, τὸ ὅποιον ἐπραγματοποιήθη εἰς μίαν ὥραν καὶ μὲ μίαν ἀπόπειραν, ἀλλὰ σειρὰν προσπαθειῶν, αἱ ὁποιαὶ τελικῶς κατέληξαν εἰς τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Ἡρακλειδῶν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Αἱ προσπάθειαι ὅμως αὗται δὲν διήρχεσαν ἐπὶ γενεάς καὶ ἐτεροαίτησαν ἐπιτυχῶς περὶ τὸ ἔτος, τὸ ὅποιον προτείνεται ὡς τὸ ἔτος τῆς καθόδου, περὶ τὸ 1100 π.Χ.

τὴν ἀρχὴν τῆς βασιλείας Φαραῶ, διὰ τὴν ὁποίαν αἱ γνῶμαι τῶν εἰδικῶν διαφέρουν. Αἱ ὑποθέσεις ὅμως, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατόν νὰ στηριχθοῦν εἰς τὰς πληροφορίας αὐτὰς μὲ σχετικὴν πιθανότητα ὑποδεικνύουν ὅτι ἡ χαμηλότερα διὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας χρονολογία, ἡ περὶ τὸ 1190, ἐναρμονίζεται καλύτερον πρὸς τὰ ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν γειτονικῶν λαῶν δεδομένα.

Εἰς τὰς ἀνασκαφὰς καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν εὐρήματα ἔχομεν πηγὴν θετικῶν συνήθως πληροφοριῶν. Τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν προελθόντα πορίσματα εἶναι σημαντικὰ ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀρκετὰ διὰ νὰ παράσχουν τελικὴν καὶ γενικῶς ἀποδεκτὴν λύσιν τοῦ προβλήματος. Οἱ Ἀμερικανοὶ συνάδελφοι κατῳρθωσαν νὰ ὁρίσουν τὴν πόλιν τοῦ Πριάμου καὶ εἰς τὰ ἐρείπια τῆς Τροίας VIIa ἀσφαλῶς ἔχομεν τὰ ὑπολείμματα τῆς πόλεως τῆς καταστροφαιῆς ὑπὸ τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τῶν ὁπαδῶν του. Δυστυχῶς ὅμως οἱ χρόνοι τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς καταστροφῆς τῆς Τροίας VIIa δὲν δύνανται νὰ ὁρισθοῦν μετ' ἀκριβείας. Οἱ ἀνασκαφεῖς τὴν καταστροφὴν ἔθεσαν περὶ τὸ 1240 π.Χ. προσέθεσαν ὅμως ὅτι ἡ χρονολογία αὕτῃ ὑπόκειται εἰς ἀλλαγὴν, ἡ ὁποία εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιβληθῇ ὑπὸ μιᾶς ἀκριβεστεῖρας χρονολογήσεως τῶν διαφόρων περιόδων τῆς Ὑστεροελλαδικῆς κεραμικῆς. Τὰ ἐρείπια τῆς πόλεως ἐκείνης καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν προελθόντα ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα δὲν ἀποκλείουν χαμηλότεραν τοῦ 1240 χρονολογίαν, εἶναι δὲ δυνατόν νὰ ὑποθέσῃ τις μὲ ἴσην πιθανότητα ὅτι ἡ καταστροφὴ τῆς Τροίας VIIa ἐγένετο περὶ τὸ 1200 π.Χ., ἀκόμη καὶ περὶ τὸ 1195, εἰς τοὺς χρόνους δηλαδὴ τοὺς ὑποδειχθέντας ὑπὸ τοῦ Τιμαίου. Τὸ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν προελθὸν σπουδαιότατον καὶ θετικὸν συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ ἄλωσις τῆς Τροίας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τεθῇ πρὸ τοῦ 1250 π.Χ. ἴσως δ' οὔτε καὶ πρὸ τοῦ 1240 π.Χ. Κατ' ἀκολουθίαν αἱ ὑψηλαὶ χρονολογίαι, αἱ προταθεῖσαι τόσον ὑπὸ ἀρχαίων συγγραφέων ὅσον καὶ ὑπὸ νεωτέρων ἐρευνητῶν, πρέπει νὰ ἀποκλεισθοῦν. Ἀκόμη καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου θὰ πρέπῃ νὰ ἀπορριφθῇ, ἐὰν τὸ « ἐς ἐμὲ » τοῦ ἱστορικοῦ ὑποδεικνύῃ τοὺς χρόνους τῆς γεννήσεώς του ἢ τοὺς χρόνους τῆς ἀρχῆς τῆς γενεᾶς του, διότι τότε κατ' αὐτὸν ἡ Τροία θὰ ἡλώθη περὶ τὸ 1280-1270 π.Χ. Καὶ αἱ πολλὰ χαμηλαὶ χρονολογίαι τῶν ἀρχαίων, ἰδίᾳ ἡ τοῦ Ἐφόρου (1135) καὶ τοῦ Φανίου (1129) ἴσως δὲ καὶ ἡ τοῦ Ἐρατοσθένους ἀκόμη (1184/3), πρέπει ἐπίσης νὰ ἀποκλεισθοῦν. Ἡ περὶ τὸ 1200 π.Χ. - 1195 π.Χ. χαμηλὴ χρονολογία εἶναι ἡ μᾶλλον πιθανή.

Ἡ χαμηλότερα αὕτῃ χρονολογία ὄχι μόνον δὲν ἀποκλείεται ὑπὸ τῶν στοιχείων τῶν προελθόντων ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς Τροίας ἀλλὰ καὶ ἐναρμονίζεται καλύτερον πρὸς τὰ ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν γειτονικῶν λαῶν προερχόμενα πιθανὰ στοιχεῖα. Ἀκόμη δὲν ἀποκλείεται καὶ ὑπὸ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ δὴ τῆς Ἀργολιδοκορινθίας, πρὸς τὰ ὁποῖα εὐχερῶς προσαρμόζεται. Τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ δεδομένα, τῶν ὁποίων τὴν ἀνασκόπησιν ἐπεχειρήσαμεν, δὲν

λύουν τελικῶς τὸ χρονολογικὸν πρόβλημα τὸ σχετικὸν πρὸς τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας, ἀλλ' ἐλαττώνουν κατὰ πολὺ τὴν διαφοράν, ἥ ὁποία ὑφίστατο εἰς τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν ἀρχαίων. Τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς διαφορᾶς, 1334 μέχρι 1129, ἐλαττοῦνται εἰς 1240 μέχρι 1195. Ἐντὸς τοῦ μικροῦ σχετικῶς τούτου πλαισίου πρέπει νὰ τεθῇ ἡ ἄλωσις τῆς πόλεως τοῦ Πριάμου. Τὸ πλάσιον αὐτὸ ἀσφαλῶς θὰ σμικρύνεται διαρκῶς, καθόσον αἱ γνώσεις μας διὰ τὴν Ὑστεροελλαδικὴν κεραμεικὴν πλουτίζονται καὶ γίνονται ἀκριβέστεραι. Δὲν φαίνεται δὲ νὰ εἶναι μακρὰν ἡ ὥρα, ὅτε θὰ δυνηθῶμεν ἐν πλήρει ὁμοφωνίᾳ νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβῶς τὸν χρόνον τῆς ἀλώσεως καὶ νὰ ἐπαληθεύσωμεν τὴν λύσιν καὶ τοῦ προβλήματος αὐτοῦ τοῦ τόσον ἀπασχολήσαντος γενεᾶς ὅλας ἱστορικῶν. Ἐν τῷ μεταξύ, ἐλπίζω ὅτι ἡ παροῦσα μελέτη τοῦ προβλήματος καὶ ἐπικαιρὸς εἶναι καὶ θὰ ἀποβῇ χρήσιμος εἰς τοὺς μελετητὰς τοῦ ἀρχαίου κόσμου.

Washington University.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ